

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Mészöly Miklós (1921–2001)

- PARTI NAGY LAJOS: A hold (...) fénye 1
TOLNAI OTTÓ verse 4
DARVASI LÁSZLÓ: Lao Szu útja (M. M.) (novella) 6
LÁNG ZSOLT: Bestiárium Transylvaniae (Előjelek) (regényrészlet) 11
BALLA ZSÓFIA verse 17

*

- KÓS LAJOS: Mészöly Miklós bábos kapcsolatairól (jegyzet) 19
MÉSZÖLY MIKLÓS: Emberke, oh! (bábjáték-forgatókönyv) 20
MÉSZÖLY MIKLÓS és VERES PÉTER levelezéséből 30
MÉSZÖLY MIKLÓS és SZEDERKÉNYI ERVIN levelezéséből 46
MÉSZÖLY MIKLÓS levelei Nádas Péternek 69
SZEDERKÉNYI ERVIN: Igazoló jelentés (dokumentum) 71

*

- THOMKA BEÁTA: Próza-Chronograph (esszé) 74
GRENDÉL LAJOS: A tények mágiája (Részlet egy készülő könyvből) 79
TANDORI DEZSŐ: Mészöly Miklós prózairásáról (esszé) 82
MIKOLA GYÖNGYI: Az Ómega-pont (Töredékes vázlat a mészölyi gondolkodás evolucionista nyomairól) 88
SZOLLÁTH DÁVID: Az egzisztencializmus mint vád és a Camus-hasonlat a Mészöly-kritikában (tanulmány) 97
SÁNDOR IVÁN: Munkánk méltósága (esszé) 105
TÜSKÉS TIBOR: Az újraolvasott Atléta (esszé) 109
NAGY BOGLÁRKA: „Egy séta törmelékei” (Az atléta halála körül) (esszé) 114
KARÁTSON ENDRE: Miklós és Mészöly (emlékezés) 119
ÁGOSTON ZOLTÁN: Apokrif történet 126

2002

JANUÁR

KÉPEK

3., 18., 19., 45., 68., 78., 87., 96., 113., 118., 125., 127.

A képek adatai a képalírásokon olvashatók.

*Folyóiratunk
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat, valamint
a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

PÉCSSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi Könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széche-

nyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtár** – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.**

250,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLV. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@matavnet.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felélős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 1500,- Ft, a II. félévre 1250,- Ft,
egy évre belföldre: 2750,- Ft, külföldre: 8000,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Péccsett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

GYULAI PÁL ÉLETMŰVE ÉS A XIX. SZÁZADI MAGYAR KRITIKA TÖRTÉNETE címmel rendeztek konferenciát november 30. és december 1. között Pécsen, a Művészetek Házában. Az előadók *Dávidházi Péter*, *Gyapay László*, *Györök Edina*, *Kondor Tamás*, *Laczkó András*, *Merényi Annamária*, *Milbacher Róbert*, *Rohonyi Zoltán*, *S. Varga Pál*, *Szabó Levente*, *Takáts József*, *Tóth Orsolya*, *Z. Kovács Zoltán* voltak.

MAKAY IDA *Se fény, se kegyelem* című verseskötetét mutatta be *Csordás Gábor* december 17-én hétfőn, a pécsi Művészetek Házában. Az esten közreműködött *Kosztai Gabriella* színművész. A könyv a Jelenkor Kiadó gondozásában látott napvilágot.

SZEBENI ANDRÁS ÉS HERNÁDI GYULA *Látott dolgok... Pécs* című képes albumának bemutatóját december 4-én tartották Pécsen, a Palatinus Szálloda Bartók termében. Közreműködött: *Varnus Xavér* orgonaművész, valamint *Spala Korina* és *Vincze Balázs* balettművészek. – *Csonka Károly–Demjén Ferenc–Sz. Koncz István* *A város mindörökké* című könyvének premierje december 13-án volt Pécsen, a Művészetek Házában. Az est házigazdája *Koszics Attila* volt. Közreműködött *Kovács István* színművész. Mindkét kötetet az Alexandra Kiadó jelentette meg.

A POZSONYI KALLIGRAM KÖNYVKIADÓ megalakulásának 10. évfordulója alkalmából december 13-án mutatták be a kiadó legújabb köteteit, köztük *Bombitz Attila*,

Grendel Lajos és *Pályi András* műveit. Köszöntőt mondott *Göncz Árpád*.

KERESZTURY TIBOR *Kételyek kora* című tanulmánykötetét *Margócsy István* irodalomtörténész ajánlotta az olvasók figyelmébe november 23-án Budapesten, az Írók Boltjában. Közreműködött *Kállay Molnár Péter* színművész.

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. *Georg Büchner Danton halála* című drámájának premierje volt november 30-án a Pécsi Nemzeti Színházban, *Hargitai Iván* rendezésében. – *Egressy Zoltán Sóska, sültkrumpli* című színművét állította színpadra *Vincze János* a Pécsi Harmadik Színházban. A bemutatót december 1-én tartották.

A JANUS EGYETEMI SZÍNHÁZ galaesttel ünnepelte alapításának 5. évfordulóját december 10-én a PNSZ Stúdiószínházában.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. *Oroszy Csaba* festményeiből nyílt kiállítás december 6-án a Pécsi Galériában. – A Pécsi Kisgalériában december 14-től január 6-ig láthatók *Serbakow Tibor* ötvösművész munkái.

A JELENKOR SZERKESZTŐI ÉS A JELENKOR KIADÓ MUNKATÁRSÁI minden hónap utolsó csütörtökén, ezúttal tehát január 31-én, 15 és 18 óra között várják a folyóirat és a kiadó munkája iránt érdeklődő olvasókat, barátait, a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit Budapesten, az Írók Boltja (VI., *Andrássy út 45.*) teázójában.

PARTI NAGY LAJOS

A hold (...) fénye

Nincs mit mondani.

Ezt.

Meghalt a legnagyobb írónk.

*

A holdfény tette, amit tud: varázslatosan elcsúsztatta a kontúrokat, miközben dermesztően élesebbre is rajzolta őket.

*

Berlinben, kánikulában, július 23-án délelőtt, az interneten olvastam, hogy meghalt.

Pár perc múlva hívtak az ÉS-től, írjak róla a jövő heti számba. Valamit. Ne haragudj, mondtam, nem tudok, tényleg nem, eddig se tudtam, pont most végképp nem. Igen, kéne, illene, de nem, és szinte elkezdtem volna túlfontoskodni, magyarázni, tehát cáfolni magam, de Csuha kedvesen közbevágott, persze, megérti, hogy nem, bár ha véletlenül mégis, akkor jövő hétfőig.

Azután újabb telefonok, e-mailek, lassan teljesíteni kezdett a nyári gyászgép, rutinosan zakatolt, gyártotta a szokásos, szükséges és, íróról lévén szó, ravaszul banális fordulatokat. Szükségesek, igen, a legkevésbé sem ironizálok, ez így van rendjén. A gyászt „le kell fontoskodni” valahogy, mit lehet tenni, az irodalmi élet, a kultúra gyászmunkája ilyen, fontoskodó és konfekcionális, mint az öltönyök.

*

A temetésen azok beszéltek, akiket ez illet, s úgy, ahogyan Mészöly Miklóst megilleti. Félóra szellem, méltóság, hibátlanság, félóra másik Magyarország. Főhajtás, tiszteletadás, ha a szónak van még értelme. Másrészt a nyilvános megrendülés mint a méltó felmutatás kísérlete. A láttatásé. Hogy tessék nézni! Nézd, kedves ország! Mert a sekélyes és civilizálatlan magyar közéletben, mely szinte kizárólag

politikai, sőt, röhej, pártpolitikai tér, Mészöly hosszú ideje nem látszott. Nem látzott, tehát nem volt. Ez még csak nem is panasz, tény. Reménytelen tény.

*

A prózája ugyanúgy nem népszerű, mint a penicillin, és éppúgy nélkülözhetetlen. Kikerülhetetlen. Divatok, trendek ide vagy oda, Mészöly nélkül ugyanúgy nincs magyar írásbeliség, magyar kultúra, mint Arany, Weöres vagy Pilinszky nélkül. *Vaksik lennének a hold régi fénye nélkül.* Hogy a legnagyobbak egyike halt meg, az legföljebb azokat érdekli, akik amúgy is tudják, ki volt ő, a többség a nevét se ismeri. Gyászírás helyett talán gyászolvasásokat kéne tartani. Sok-sok Mészöly Miklós-emlékolvasást. Talán ismét divatba kéne hozni, de azt hiszem, nem lehet. Abba a divatba nem, mely persze egész más lenne s egész mást jelentene nélküle. Mégis, a klasszikus és radikálisan modern Mészöly túl sok egy kifutóra. Csúnyán, idegszagatóan megcsikordulnak rajta a divatok.

*

Nem írok semmit, mondtam azon a hétfőn, és elkezdtem fölirkálni ezt-azt, akaratlanul, ahogy az ember rakosgat, szöszöl az asztalán. Amint akarni kezdek, gondoltam, görcsölni és megírni, rögtön megállok. Talán csak rágondolni, annyit. Szokni ezt az új, ezt a másfajta jelenlétét, mely mostantól végképp nem a személyest jelenti, hanem valami erősebbet. Tudtam, hogy megint képtelen leszek „megírni”, helyette megint érintőket szerkesztek egy gömbhöz, próbálgatom a gravitációt, mi hajlik el, mennyire s hogyan az ő delejes közelében. Egyébként *nem tudom, tényleg nem tudom.* Legföljebb kijelölni lehet egy adósság helyét, tereit. A hiányát. De ez így épp nem igaz a hiánnyal. Mert nem hiányt hagyott itt, hanem zavarba ejtő gazdagságot, a hiánykutató gazdagságát, azt a *sokat*, amit mostantól véglegesnek és hagyatéknak lehet nevezni.

*

Hogy mi volna, mondjuk, a költészet, túl a versen és túl a mesterségen, a technikán, arról tőle, a született prózaírótól tanultam a legtöbbet. A *dichtung*, a sűrítés műnemeken túli, legbelső természetéről. Vérré, nyelvvé, idővé. Ha látszik ez a tanulás, jó, ha nem, még jobb. Hiszen nem látszásra való. Elég, ha én tudom, hogy nélküle, a szövegei nélkül hány írásom nem lett volna meg, illetve nem így és nem ilyené. Ezt ki-ki elég pontosan tudja magáról.

*

Noha tavaly januárban, a születésnapján már a köszöntőnek álcázott nekrológok is elhangzottak-megjelentek, az utókor és a gyászprotokoll szerint hiánya most változik át rendes, klasszikus hiánnyá. Mert mi az, hogy valaki él, jön-megy, de csak kérge van, porhüvelye, akiben valaha ő lakozott? Ha meghalt, akkor azzal lehet kezdeni valamit. Lehet jönni a stábbal. Holott.

Mint valamely előzékeny és nagyszabású gazda már évekkal ezelőtt szétköltözött a műveibe, a pontos mondataiba, a hatásába, a saját legendájába, a híveibe. A szép, ősz héj, az eltűnőben, a szürkületben is gyönyörű test még üldögélt egy keveset, mosolygott, de nem volt itt többet. Aki járt-kelt, aki néha meghatóan, szívszorítóan a nyilvánosság előtt is megjelent, már nem ő volt. Végre meghalt, s ebben nincs kegyetlenség. Befejezte ezt a méltatlan processzust, ezt a heroikus, homályos alkonyunkát a halállal.

*

A végleges, vízszintes Mészöly.
Egy magára zárt, ezüst katonaborotva bütykös nagyujjal.

*

Csak mint egy táj, mely belém olvasódott.
Csak mint alaplap, granulált egész,
egy hús-vér térkép, földabrosz, vigasz,
csak mint emlékezetté elmosódott,
széjjelhordott, agyonjárt csetreszünk,
kabáttoll, lószag, nyelvzag, puskaporszag,
vérsült, vadászok, melltartók, egy ország
mint éltető és szép reménytelenség.
Azt kéne megköszönni, hogy volt,
s csak úgy lehet, lehetne, hogy leszünk.

Parti Nagy Lajossal a Jelenkor szerkesztőségében 1984 decemberében

A fejes vonalzó

In memoriam Mészöly Miklós

amikor Miklós halálhírét vettem talán szerencsémre csak a *Pontos történetek útközben* volt velem (lévén útközben, zsebemben mindenkori bedekkeremmel), s így a mottókat szinte találomra ebből a könyvből emeltem versem elé:

„A T-alakban leterített rongyszőnyeget ácsszög rögzíti a két saroknál, a két rézágylába recés üvegcsészéken áll, mint a versenyzongorák.”

„Tegnap este volt egy tolatómozdonyunk...”

„»Tegnap nem«, mondja a tiszt, és vonalzóval rácsap egy hangos légyre. A szvetteres horkantva felnéz. A forgalmista nevetve gombolja ki a zubbonyát.”

„A járda túlsó oldaláról vöröshangyák vonulnak; akár egy mozgó vonalzó.”

*A kereszt és nevem kezdőbetűje között
mindig is szerettem volna
egy szép lakkos fejes vonalzót (T-vonalzót)
nekem ugyanis
különös de az ember (a gyermek)
az ilyesmiket is úgy örökli akár a valós tárgyakat
tolltartókat csöpp iróncsonkokat rózsaszín radírgumikat
illetve hajlamát a szorongásra cukorbajra
nekem ugyanis csak kobravonalzó adatott
mintha csak eleve tudva lett volna
én majd csicsókával a torz virággal a karfiollal
a formátlannal mint olyannal foglalatoskodom
ám mondom mindig is szerettem volna
egy szép lakkos fejes vonalzót
ha másért nem hát azért hogy nézzem
hallgassam mint egy hangszert
később talán pedig azért is szerettem volna
egy szép lakkos fejes vonalzót (T-vonalzót)
mert mesterem a prózában
akár egy kést
vonalzót tartott (rejtett) a kezében
amikor először kezeltem le vele*

az elsők között utazott le hozzánk újvidékre
olykor valami különös véletlen folytán
éppen danilo kißsel (másik mesteremmel a prózában)
jöllehet az nem lehet véletlen
vagy ha igen akkor tényleg valami különös véletlen
hogy korunk két nagy prózaírója egyszerre
látogat el valahová
(jött konráddal is emlékszem éppen aznap
amikor az új symposion heidegger-száma megjelent
egy-egy friss heidegger-számmal tértek nyugovóra
vitriolos megjegyzéseket téve közben a filozófus számlájára
mármint hogy éppen egy obskúrus filozófussal kell
ágyba térniük)
amikor először kezeltem le vele
akárha egy keresztforma kést
kétélű kést tartott (rejtett) volna a kezében
vonalzót a bőre alatt
igen az volt az érzésem
első mondatai csak megerősítettek ebben
egy bőrkesztyűbe húzott vonalzót markolok
hogy felfeszítették a kezét
mint nyúzott állatok bőrét
amikor keresztforma vázra húzzák
és később is minden egyes alkalommal
éreztem azt a gondolkodó (fejes) vonalzót
ha vágtak már fejbe fejes vonalzóval
akkor el tudod képzelni mondatainak rám gyakorolt hatását
tudom többször megkísérelték kioperálni kezéből azt a vonalzót
lefaragni szinte ujjperceiről
de hiába az a vonalzó maradt
csontból volt
a feje a vonalzó szép feje pedig ezüstből.

Lao Szu útja

M. M.

A Hadakozó Fejedelemségek vértől ragacsos korából hullnak elének azoknak a feljegyzéseknek a sorai, amelyek Lao Szu útjáról tudósítanak. A Csin Akadémia tudósok, államférfiak, katonák, írnokok, egyszerű szolgák és kémek hierarchikusan fölépülő, laza, meglehetősen pontosan működő, mégsem egészen átlátható rendszere volt. A Csin Akadémia írástudói és könyvtárosai, kémei és cenzorai alapos és önfeláldozó munkát végeztek. Megköszönjük nekik az erőfeszítést, a szorgalmat, a kíméletlen őszinteséget, amelyet Lao Szu útjának leírásában végeztek. Tisztelettel gondolunk azokra is, akiket elárultak, törbe csaltak munkájuk közben, gyászoljuk azokat, akik az életüket adták az ügyért. A Csin Akadémia akkor kezdett szerveződni, s vált alig néhány év alatt hatalmas szervezetté, amikor a birodalomban mind gyakoribbak lettek a hírek egy jelenségről, valójában egy útról, Lao Szu fehér kavicsos útjáról, amely hol a Jünmeng mocsaraknál, hol a Huasan virágalakú hegyeinél, hol pedig a Sárga folyó partján tűnt fel.

Idézzünk legelébb egy névtelen szemtanú vallomásából:

„Csin Akadémia: Rátért az útra, és ott találkozott vele?

Tanú: Igen, uram, Lao Szu egy jókora páfránylevél árnyékában ült. Mellé ereszkedtem magam is, illedelmesen köszöntem.

Csin Akadémia: Mit tett erre Lao Szu?

Tanú: Megkérdezte, elégedett vagyok-e mindazzal, amit a világról eddigi életemben elmondtam, kijelentettem.

Csin Akadémia: Más egyebet nem kérdezett vagy tett Lao Szu?

Tanú: De igen, tisztelt Akadémia. Sárkányrajzos agyagtál hevert mellette. Abban kivételesen nagy szőlőfürt kéklott, dió nagyságú szőlőszemekkel. Soha nem láttam még ekkora szőlőfürtöt, tisztelt Akadémia. Lao Szu a szőlő szárát két ujjbegyével megcsippentette, majd a fürtöt villámgyorsan fölemelte. Tisztelt Akadémia, valamennyi fényesen duzzadó szőlőszem nyomban visszahullt, leszakadt a szárról. Így ült, tisztelt Akadémia, Lao Szu a tekintetét rám emelve, a fürt csupasz, fekete szárát, végtére is csupán csak egy növény vázát tartva, mint aki azt mondja, vigyázz a szavakkal, vándor!

Csin Akadémia: Ön szerint miféle tanulságot akart Lao Szu kifejezni?

Tanú: Fogalmam sincsen, de egyetlen szőlőszem se hullt a tál mellé, tisztelt Akadémia.”

A Csin Akadémia egy másik jelentése:

„Valamint egy Zöld Pej nevű madár vadász Lajong városától a Csangang erőd-

jéig kanyargó hadiösvényen pontosan százharmincöt, idegen emberek számára készített csapdát számolt össze. A tiszta égbolt kékje mindig csodálattal és rémülettel töltötte el Zöld Pej. Eszébe jutott, hogy a legfiatalabb környékbeli fejedelem alig múlt ötesztendő, de a bérgyilkosa már átvette a megbízólevelet. Amikor tehát a Zöld Pej nevű madár vadász pusztán a keze, az ujjai ügyességében bízva, amely bizalom egyáltalán nem volt megalapozatlan, igyekezett elfogni a cseresznyeszirmok közt billegő hímhintyet, illetve villámgyors mozdulattal az ujjai közé is zárta a madárkát, előbb tompa, majd szűrő ütést érzett a mellkasán, pontosan a szíve fölött. Innen tudta meg, hogy valamelyik vetélytársa ügyesebb volt nála. Néhány nap múlva kereskedők találtak Zöld Pejre, szívéből tollas nyílvesző állt ki. Jobb kezét öklöbe szorította. Az egyik szolga szétfeszítette a görcsösen összeháruló ujjakat. Zöld Pej nem élt. De a madár újra elrepülhetett.”

A Csin Akadémia egyik jelentését nem igazolták vissza. A visszaigazolás metódusa azt jelenti, hogy ha a Csin Akadémia úgynevezett Igazoló Bizottságában akár egyetlen ülnök is a jelentés mellett teszi le a voksát, úgy a jelentés igazoltatik. A Csin Akadémia alapszabálya azonban kimondja, hogy azokat a jelentéseket is a dokumentált rendszer elidegeníthetetlen, vagyis teljes jogú részévé kell tenni, amelyek nem nyernek igazolást. Ebben az értelemben a Csin Akadémia törvénytárának 113. bejegyzése az irányadó:

„Fontos, hogy kivégezték. De még fontosabb, hogy élt.”

A vissza nem igazolt történet tehát a következő:

„Egy szecsuanai tanító szerint Lao Szutól származik a következő mese. Volt egy bölcs. Volt egy bölcs, amiként van a föld, az ég, egy kő. Volt egy bölcs, aki úgy vélekedett, hogy nem az a kérdés, mire fel vannak a titkok, hanem hogy miért szükségtelen megfejtetni őket. Bölcs, jóindulatú, segítőkész, édes mosolytól ékes arcú ember volt ez, aki az élete végén már csak kérdéseket tett fel.

Kérdésre kérdés, miértre miért.

Miért. Miért. Miért.

Egy reggel a falusiak még meghallgatták az utolsó kérdését, majd előre elkészített dorongokkal némán agyonverték.”

Csin császár fényűző csarnokában föllázadt egy papagáj, tudósít a botránnyról a Csin Akadémia egyik hírlevele.

„Csun Csie ünnepének, a tavasz köszöntésének reggelén azt harsogta az a papagáj: tudom, tudom, tudom.

Tudom, tudom, tudom, ismételtette a madár, míg nem a szakácsok macskája elé vetették.

Tudom, tudom, rikoltozta még akkor is, amikor a macska puha mancsa ideoda pofozgatta.”

A Csin Akadémia hírlevele a tudósítás befejezéseként fölteszi a kérdést: „De mi köze ennek Lao Szu útjához?!”

A hírlevél maga adja meg a választ.

„Az, tisztelt olvasók, hogy a macska nem ölte meg a papagájt, csak megkopasztotta.”

Idegen kézzel írt bejegyzésre lelünk a válasz alatt. A Csin Akadémia egyik

jellegzetes módszere ez, az embereket izgató kérdésekre és problémákra lehetőleg több választ, megoldási lehetőséget fölkinálni.

A kérdés tehát az volt, hogy mi köze a papagáj esetének Lao Szu útjához. Az idegen bejezés: „Miért, tisztelt Akadémia, minek nincs köze hozzá?!”

Lao Szu útján a Csin Akadémia jelentése szerint egy névtelen földműves is végighaladt. A Pacsirta-lankákon lakott, s terményt vitt Lajongba. Az Akadémia jelentése öt zsák répát és három zsák fekete gyökeret említ. Ám útja felénél ez a földműves megtorpant, mert egy keresztutat vett észre, amely, bárhogyan töprengett is, nem volt ismerős. Végül arra a megállapításra jutott, hogy a keresztút eddig nem létezett, hiszen ugyanezt az utat az elmúlt héten hetente többször is megtette. Fennhangon kijelentette tehát a földműves, hogy a tekintete előtt kanyargó út nincs. Apró, fehér kavicsokkal volt fölhintve az út, bukszusok, loncok és sudár jegenyék kísérték, s a legközelebbi kanyarban egy diófa terebélyes lombja terített fekete árnyékfoltot a fűre. A földműves hunyorgott, és arra gondolt, hogy meghal. Aztán, nem törődve a következményekkel, rátért erre az útra, amelyről pedig azt sem tudta pontosan, hová vezet. Végül hamarabb jutott Lajongba, mint remélte. A Nagy Északi Kőkapun lépte át a város határát, s mindjárt kedvenc teázójába sietett, s ott részletesen számolt be társainak a csodáról, hogy rövidebb utat talált, amely ugyan nincs, de mégis járható, ám lelkesedő szavait gúnyos kacaj fogadta. A földműves addig erősködött, mígnem a társai elkísérték arra a helyre, ahol az út véget ért. Csakhogy az út már nem létezett, egyszerűen nem volt ott, eltűnt, mintha csupán hazugság, rossz mese lett volna, a dombok és az ültetvények érintetlenül terültek el, pára fehérlett békésen egy közeli tavacska fölött. A földműves elkeseredésében a tarisznájába nyúlt, és apró, fehér köveket szórt a társai elé. Ugyan honnan lennének ezek a kövek a birtokában, ha hazugságot állítana, mire a többiek a fejüket csóválva lecsendesedtek, majd pedig visszavitték a földművest a teázóba, hol a sarokban ugyanilyen köveket szórt egyik tenyeréből a másikba egy szórakozott kereskedő, aki nem sokkal a földműves érkezése előtt lépte át a város határát, és a Déli Középső Kapun nyert bebocsátást. Valaki a szemtanúk közül nyomban jelentést tett a Csin Akadémia helybéli ügyeletén. A kérdezők csakhamar a helyszínen teremték, ám hiába tették. A földműves és a kereskedő elmélyülten beszélgetett, néha fölkiáltottak, megölelték egymást, szomorúan ingatták a fejüket. Mert olyan nyelvet beszélt ez a két ember, amilyen nyelvről nem tudott, nem hallott még a Csin Akadémia. S persze a fehér köveket is hiába keresték.

Lao Szu útján egy másik alkalommal egy fejedelmi lovascsapat kaptatott végig. A Huasanba igyekvő katonák szótlansága, vértjeik zörgése s a lovaik patájának dobogása elárulta küldetésük baljós jellegét. Ám ahogyan a véletlen sem az ember sorsát irányító erők megzavarodása, mint inkább a teremtés pazarló kedve, szól a Csin Akadémia állítása, így e lovascsapat büszke és komor kapitánya, megpillantván a fehér kavicsos utat, mely a Huasan kaptató kanyarját levágva s a szemközt magasodó hegy gyomrában mély hasadékot vájva egyenesen Kis-Huasanba, az ő úticéljuk felé haladt, szinte gondolkodás nélkül emez új, számára ugyan ismeretlen lehetőség mellett döntött a korábbi megérkezés reményé-

ben. Nyilván e döntés eredményeképpen történt, hogy Cao hivatalnok elbúcsúztatott a családjától, a feleségétől, egyéb ágyasaitól, valamint a gyermekeitől, és a biztonságosnak vélt délre küldhette őket. Amikor a kapitány a katonái élén bevágatott az udvarházba, s meglátta az élettelenül himbálódzó embert, akit pedig élve kellett volna a fejedelmi börtönbe szállítania, hogy a szokásos tortúrák elvégzése, melyek körébe az emberi testrészek sanyargatása, a fogságba vetett családtagok, főként gyereklányok fájdalmának a látványa is tartozik, segítsen a fejedelem ellen készülődő merénylet egy újabb fejezetének a feldolgozásában. Csak azért mondunk fejezetet, mert a merénylet története valójában vaskos könyv volt, s a hivatalnok annak az egy fejezetnek pusztán egy mellékszereplője. Amikor tehát a kapitány meglátta a himbálódzó testet, arra gondolt, hogy semmi sem hiábavaló, majd parancsot adott embereinek, hogy őt, a kapitányukat Cao hivatalnok mellé akasszák föl, amit a katonák habozás nélkül meg is tettek.

A Csin Akadémia egyik korai jelentéséből nem derül ki világosan, bolond lány volt-e, aki egy alkalommal végigtáncolt az úton. A lány, mint állította, találkozott egy emberrel, egy magas és vékony, kemény arcú férfival, akit az Akadémia később mind gyakoribb jelentései végül az út gazdájának tüntettek fel, továbbá Lao Szunak nevezték, mely elnevezésben benne rejtett az öregség, a bölcsesség, valamint az érett szépség tisztelete. Az Akadémia írnokai olykor híres humorukat is fölillantották, amikor beszámolóikat fogalmazták. Egy körözőlevél például azt írta, Lao Szut azért kell elfogni és kikérdezni, hogy aztán nyomban elengedhessék. Vannak titkok, amelyeket elfelejtene az emberek. Némely titkok azonban örökéletűek. A bolond lány, aki megbomlott elméje révén a vele megesett gyalázatot éppolyan visszatetsző vihogással fogadta, mint a részvét alamizsnáját, döbbenet állt meg Lao Szu előtt, majd ellenállhatatlan vágyat érzett arra, hogy a férfi lábát megköpdösse. S amikor Csengkaóba, egy poros kisvárosba visszatért, és a piac forgatagában habot fújva elvihogta, mi történt vele, senki sem kételkedett abban, hogy a lány valóban Lao Szu útján jutott el hozzájuk. Aztán amikor a lány megszült, a gyermeket úgy nevelték, mintha az övék is lett volna.

Sokan, különböző rangú és rendű emberek, úgy tartották róla, azt híresztelték, áll a Csin Akadémia némileg gunyoros hangvételű jelentéseiben Lao Szuról, hogy nem tud tévedni. A Csin Akadémia egyik ilyen jelentésének lábjegyzete megjegyzi, könnyen lehet, hogy így van, mégsem lehetett feltétlenül üdvözítő tulajdonság ez, hiszen a tévedhetetlenek sajátja mindig valami magányos fensőbbség az élet értelmével, legalábbis helyesen kijelölhető céljaival kapcsolatban. Magány egy darab cipő mellett. A magány nem az, ha nem hallják, amit mondasz. A magány az, ha azok nem értenek, akik megértésére pedig áhítanál. Nem baj, nincsen semmi baj, jegyzi meg a jelentés. Legyél magányos, ha nekik, a különböző rangú és rendű embereknek így a jobb.

A Csin Akadémia befolyásos főpapjai között volt egy, akinek az volt a feladata, hogy az áldozati rítushoz kiszemelt ifjú háborgó vagy éppen félelemtől eltelt lelkét megnyugtassa. Ám egy reggel arra derült fény, hogy ez a pap évek óta csak

is Lao Szu útjairól mesélt a feláldozottaknak. Néhány nap után bevallotta, soha nem látta Lao Szu útját, soha nem járt rajta, csak elbeszélésekből hallotta, csak álmodott róla, csak a képzeletében élt ez az út. Az Akadémia bizottsága ekkor egy újabb alkönyvtár létrehozását határozta el. Ebbe az alkönyvtárba azoknak az embereknek az álmait, meséit és elbeszéléseit gyűjtötték, akik ugyan soha nem látták Lao Szu útját, ám mégis hittek benne, és hirdették az út vigaszát.

Nincs vigasz, jegyezte meg egy lábjegyzet.

Van, olvasható alatta a másik.

Nincs.

Van.

Nincs.

Van.

És így tovább.

Azt mondják az emberek, jelenti a Csin Akadémia, hogy Lao Szu útja a miénk, mármint az övék, az embereké, ámde nem olyképpen, ahogy gazdái lehetnének a cseresznyefákkal és répaföldekkel teliültetett birtoknak, a rajta lévő csinos épületekkel és állatokkal, nem úgy, ahogy gazdái lehetnek az aranykutyának, melyet egy félvak lajongi mestertől vásároltak, kifizetve a szobrocskába beledolgozott nemesfém többszörös értékét, imigyen hálálva meg a mester munkálkodását. Mindazt, ami a miénk, elhagyjuk egyszer, jegyzi meg az Akadémia ír-noka. De minden, ami volt, van is, szól a fentiekhez egy lábjegyzet. Viszont egyikőnk sem él már, fúzi hozzá az utolsó lábjegyzet, én sem.

Egy napon leégett az Akadémia egyik temploma. Tisztában vagyunk azzal, hogy az idős tűzoltók viselkedésében több a megértés, mint fiatalabb társaikéban, áll a Csin Akadémia jelentésében. Miért, kérdezi az egyik lábjegyzet. Legyen elég annyi, szól a válasz, hogy idős tűzoltók kezdték meg a tűz oltását, erejüket megfeszítve küzdöttek a zabolátlan tűzvésszel, ám egyszerre mégis fölhagytak a munkával, maguk mellé eresztették a vizes vödröket, a homokzsákokat, csak álltak, elbűvölve bámulták a templom lángjainak táncolását.

Megkérdezték, reklámozta-e a Csin Akadémia Lao Szu útját.

A válasz egyértelműen igen.

A Csin Akadémia kiterjedt kampányt folytatott Lao Szu útjának népszerűsítéséért. Festők, írók, különböző művészek dolgoztak az ügyön. Ám aztán minden jelentkezőt, támogatót igyekeztek lebeszélni Lao Szu útjáról. A többség végül is meghajlott az érvek súlya alatt, s visszakozott.

Vagyis a Csin Akadémia minden visszakozót a megvetésével illetett.

Bestiárium Transylvaniae

(Előjelek)

Álmomban szertefoszlott az elégedetlenkedők utolsó reménye is, mert megjelent egy ősz hajú író, aki a hosszú úttól elnehezülve, a roppant látványoktól meggörnyesztve állt előttünk, és a szavak súlyától megbicsakló hangon azt sutogta, hogy most már mindent látott, és csupán egyetlen óhaja maradt, lepiheni egy elsötétített belső szobában. Én léptem oda hozzá, hóna alá nyúltam, könnyű volt, mint egy gyerek. Azt hittem nevet, de szeméből láttam, a fájdalomtól vonaglik ajka. Mellemen átfont karokkal ébredtem, és mint aki behunyt szemmel néz a napba, szemhéjamon ott ugrándozott az író fejének fehér foltja, de a fehérség nem hideget, hanem meleget sugárzott.

Jóval a déli forróság előtt megérkeztünk Józsefékhez; néhány szót váltottunk pusztán, be se lépve a házba, amikor betoppantak a rendőrök. Hárman voltak, kettő kérdezősködött, a harmadik körbeszimatolta a kertet. József a homlokát nyomkodta, „migrén”, mondogatta mindenkinek, és csak legyintett, amikor Anna nyugtató tablettát javasolt neki. „El kell intéznem néhány telefont”, fontoskodott, mialatt arcán valóságos hóvihár tombolt, vízszintesen rohanó hógörgetegekkel, amelyek áthatolhatatlan akadályokat emeltek, miközben máshol regett a csupaszon maradt mező, akárcsak a fagyban várakozó lovak vékonya. „Igyál egy kávét”, javasolta Márta, de József a gyomrához kapott, mint akinek a kávé gondolatától is görcsei támadnak. „Kertészkedés helyett whiskyvel lazított”, súgta nekem Anna, s hogy apja ne gondolja, róla beszél, kicsit hangosabban mesélni kezdte, mennyire szereti ő a kávét, szinte szenvedélyévé vált, ráadásul a legjobb orvosság, minden bajára. „Nálunk bármiféle betegségre Ilie atya végbélkúpjait használjuk”, hozakodtam elő zavartan a magam javaslatával. Szerencsémre ekkor jelentek meg a rendőrök, nem kellett ecsetelnem a részleteket. Az utálatos végbélkúpok! Ha valakinek felszökött a láza, megfájdult a hasa, sőt, ha tüske ment talpába vagy leforrázta kezét, jöttek a kúpok. Amikor Azarie atya megette a naphalat, Ilie atya azonnal a kúpjaival próbálkozott. Mint kihegyezett gyertyacsonkok... Miután kényszerű felügyelet alatt bedugtam, rettetes, szorongató érzésem támadt, amely hosszan, olykor másnapig kitartott, mint amikor fogunk közé almahéj szorul, és hiába piszkáljuk ki, azután is folyton szívjuk, nyelvünkkel nyomogatjuk, akácfa tüskéjével kapargatjuk a helyét. Az atyák közül szinte mindenki tartott szikomor-szelencéjében néhány sárgás kúpot, a szelence mellette kis tégelyben a vazelin... József természetesen azonnal közölte, hogy kicsoda, a rendőrök igazolványokat kértek, az enyémet hosszan forgatták. Miután megpillantották a József aranycímeres parlamenti belépőjét, töviről hegyire elmondtak mindent. Valaki feljelentette Dudu urat,

hogy megrontja a klinikai ifjúságot, ezért zavarkodnak vasárnap délelőtt, de hát ilyenkor mindenki otthon van, és elmondhatja, mit tud szomszédjáról. „Kényes ügy, mert mi az, mi rontásnak számít, mi az, mi a személyi szabadság velejárója, a képviselő úr nyilván tisztában van ezzel”, mondta a legidősebb rendőr, aki Polonik atyára emlékeztetett. József behívta őket, whiskyt töltött nekik, ő is ivott, s amikor lehajtott egy kortyot, az arca megmerevedett. Messzire lépett a poharaktól, miközben elfintorodott, és visszatartotta a levegőt.

Nem tudom, miért, a konyhába tessékelték a rendőröket, ott kuporogtunk a kicsi konyhaasztal mögött, jó órán keresztül, talán még tovább, mert végül fesztelen csevegéssé, adomázássá oldódott a rendőri látogatás. Búcsúzáskor felém fordult a legfiatalabbik. „Hogyan jött erre, atyám? Mi célból?” „Apostolaink is utaztak”, feleltem. „Atyáink folyton úton voltak, még Nagy Szent Vazul, az Ott-honülő is bejárta a Balkánt. Amivel persze nem akarom magam hozzájuk hasonlítani.” Amikor keresztet vettem, ők is keresztet vetettek. Zavar és gyanakvás honolt arcukon.

Másnap újra felkerestek. Először Anna telefonált, hogy bementek a munkahelyére, és érdeklődtek, hol találhatnak engem, mire megadta lakása címét. A kicsiny lakás megtelt rendőrökkel, ugyanazzal a hárommal. A legidősebb egyre jobban hasonlított Polonik atyára, így valahányszor kérdezett valamit, nem tudtam visszafogni a nevetést, amit csak keservesen tudtam mosollyá szelídíteni, ami persze ugyanúgy zavarta őt. Bazilidesékről faggattak, rosszindulatú kérdésekkel. Basilides hibbant fiáról tudok-e valamit? Nem tudtam, hogy elmeagyógyintézetben tartják? Jó messze, egy Tölgyes nevű városban, talán jártam már ott. Nem érti tájékoztatlanságomat, hiszen Basilidesszel a látszatok szerint jóban vagyok, a fürdőbe is együtt mentünk, elárulja nekem, ő minden beszélgetésről, ami ott lezajlik, írásos beszámolót kap, ne gondoljak semmi rosszra, harminc éve dolgozik ott egy emberük, már idős asszony, és hát nincs szívük nyugdíjba küldeni, másra meg nem használható. „Akkor tudhatja, hogy nem beszélt a fiáról”, feleltem. „Igen, igen”, mondta, viszont azt nem értik, minek mentem én a zsidó fürdőbe. Bevallja, ellenőrizték, valóban az vagyok-e, akinek mondom magam. Végül Azarie archimandrita igazolt engem, ellenben azt üzenté, hogy térjek haza. Ők most csupán ezért kerestek fel, hogy átadják feljebbvalóm üzenetét. De ha már itt vannak, kíváncsiak, Duduról mit tudok?

Csak nevettem Polonik atya hasonmásán. Meg azon, hogy volt a homlokon egy frissen szerzett dudor, a porszívózás maradéka, ugyanis aznap reggel megint munkához láttam, ám Anna szűkszavú utasításai inkább újabb kelepccéket rejtettek, mintsem utat mutattak volna; ott virított a dudor, és észrevettem, Polonikot mennyire bénítja; talán nem emlékezett, hogy tegnap ott volt-e vagy sem, ha pedig igen, miért nem fedezte fel, vagy ha felfedezte, most miért nem emlékszik. Nem is faggatózott tovább, hirtelen eltávoztak. Egy félóra múlva újra csengettek. A legfiatalabbik nálam felejtette a cigarettáját, rá akart gyújtani, azért vette elő, aztán mégsem merte megtenni, mert egy pópánál talán nem illik, bár nem tudja, mi is az illendő... „Az én apám is diakónus, nagybátyám meg a bogáti pópa, az a legelső falu, ahogy átme gyünk innen Moldvába.” Ahogy ezt elmondta, egyszerűen megváltozott a hangszíne, és mintha szavai is kicserélődtek volna, sőt az arca is kisimult. Nem egyszerre, mert előbb csak annyit

mondott, miközben a cigarettát zsebébe dugta, hogy viszontlátásra, de megtorpant, s azt mondta, hogy „kezicsókolom, atyám”, erre elpirult, zavarában aztán valóban a kezemért nyúlt, de ekkor eszébe villanhatott feletteseinek vélhető rosszállása, attól elengedte kezem, s elfordította tekintetét, de segélykérően állt tovább, hogy mondjak már valamit, és tisztázzam ezt a helyzetet.

„Makarie atya, mégpedig az első, aki ezt a nevet viselte, szintén odavalósi volt, abban a faluban látta meg a napvilágot, abban az évben, amikor kétszer tízet és hétezret írtak, kettőt meg egyetlenegyszer, és amidőn azt is feljegyezték, ha ugyan lett volna, aki tollat ragadjon, hogy Prekopról rengeteg tatár indult el, és szörnyű hirtelenséggel Moldvára özönlött...”

Ablaknyira tárt szemekkel bámult rám, még a levegő is megszeglett mellkasában, és egy apró nyálbuborék dagadt ki ajkai között, lilás fények tolódtak át rózsaszínűbe, mintha egy lassan elforduló nyálgolyót mozgatna nyelvével. Ettől kezdve nem is tudtam másképp szólni... Mintha ez a fiatal paraszt a múltba vitt volna vissza, és mihelyt megértettem, hogy tekintete nem ostobaságról, hanem a megértés döbbenetéről tanúskodik, olybá vettem, hogy nem ért más nyelven, a múltbeli szófűzés nélkül semmi esélyem, hogy szóljak hozzá, amiképpen én sem értem, mire jó és hogyan működik a kamrában tartott, port szippantó, kerekés készülék.

„A királyovai archimandrita is rokonunk”, hebegte.

Mielőtt lement volna a lépcsőn, arra kértem, hogy amennyiben legközelebb erre jár, ne csengessen. „A csengőgombot, ezt a piros gombot itt az ajtó mellett nem kell megnyomni, mert iszonyatos a hangja, kíméletlen kínvallató, álnokságok forrása, hiszen kényszerrel szólaltatja meg a némákat és némítja el a csevegőket, inkább kopogtass, fiam, csak kopogtass nyugodtan, bármikor megteheted, de nem kell felriasztani az emberek lelkét. Mert a lélek annyira ártatlan, annyira sebezhető, mint a vadonélő ártalmatlan állatok. Egy madár tele van jószággal, nem beszélve a lepkékről. Egy szarvasbogár ugyanúgy a Teremtő gyermeke, miképp egy hatalmas gímszarvas, de a ganajtúró is az, tudod-e, hogy voltak népek, akik leborultak előtte, és ha elhunyt, koporsóba zárva temették el?”

„Igen atyám... Azaz, nem. Vagyis kopogtatok... Bocsánat... Jézus feltámadt...”

Az ablakból láttam, mennyire óvatosan lépdel a bokrok közötti szűk allén, és ijedten bólogat, valahányszor fölroppen egy madár. Sőt egyszer megtorpant az aszfaltozást bámulva, majd térdét felemelve, gólyaként lépett át valamin, talán épp egy szarvasbogáron vagy ganajtúróon.

Éjszaka olyan rémülettel pattant ki szemem, mintha egy felriasztott állat volna. Az atyák üzenete visszhangzott bennem. Visszavárnak? Jó ideje, pontosabban amióta eljöttem, minden porcikám visszavágyott klastromunkba. Ám ez a heves vágyakozás, mint valami áradat, kimosta lelkem építőköveit, összezavarodtam, megbénultam. És ha nem volt áradat, akkor a mindent belepő, kócos fű, muhar és haraszt foglalta el a rejtekhelyeket. Menekültem. Keletre küldtek, Szent Kolostorunkba, ehelyett ellenkező irányba indultam. Miért? És innen? Nem volt kedvem tovább utazni. És már nem volt kedvem a kádbeli utazáshoz sem, nem volt kedvem a gyertyalángba bámulva előhívni a lángszárnyú kalauzt. Egyetlen nagy téli utazásra vágytam, fűtött szobában, csupán az ablak fűg-

gönyét félrehúzni, onnan bámulni, miként suhanok tova, csak én egyedül, elhagyom a várost, el az országot, idegen, ismeretlen földeket, lassan éjszaka lesz, de nagyon hosszan alkonyodik, mintha folyton az alkony mezsgyéjén suhannék, lent fények pislákolnak, aztán túljutok az óceán zöldes fodrain, és egyszer csak kint száguldok a csillagok között, és nem szeretnék sehol megállni.

Másnap is a legifjabb köszöntött a rendőrségi fogadóteremben, ő vezetett fel az irodába, ahol helyet kínált. Keveset beszélt. Látszott rajta, hogy főnöke legorombította. „Aki nem hisz Istenben, az is élvezheti az Ő jótéteményeit, szokta mondani Azarie atya. Tudod, akinél rólam érdeklődtetek.” Nem válaszolt. „A főnököm szeretne Önnel beszélni, ezért telefonáltam ma reggel. Elnézést, amiért felköltöttük.”

Polonik, aki alezredes volt, egyedül érkezett. Ő vezeti a nyomozást, mondta, s ezért faggatózik. Ő istenhívó, rendszeresen eljár templomba, a börtöket is tartják otthon, ám személyes meggyőződésén túl is, mint minden állami tisztviselőnek, neki az egyházat védenie kell, ügyelnie kell jóhírére. Volt egy esetük, amikor valahol feljelentették a falubeli pópát, hogy megölte a feleségét, azt is nagyon óvatosan kezelték, nem is tudott róla senki, csak az esperes úr. Most is csínján bánnak az ügygel. Egyszerűen nem érti, minek kellett nekem efféle népszerűség közé keverednem.

Szavai miatt megint szerepet öltöttem magamra, és jóllehet a szerep maszkja alatt valami kiismerhetetlen, kellemetlen dolog kezdett erjedni, lefegyverező biztonsággal léphettem ki hallgatóm színe elé. „Én szerzetes vagyok, uram, abból az ősi klostorból érkeztem ide, ahol annyian szolgálták Istent, ahol az angyalok naponta lejönnek, és szárnyuk suhogásával zendítik meg a kürtöket, és ringatják a harangokat, és ahol az erkélyekre tűző napfényben kivehető az oda-sereglő szentek aranyló aurája. A szerzetes a világ száműzötte, hiszen nincs otthona, mert otthona az égben van; mi gyakran vándorolunk, és Istent keressük, mert a keresés az, ami Istent a földön megtalálhatóvá teszi. Ha ön, uram, templombjáró, ismeri az igét is: Aki fennen tündököl, alant kell megtalálnunk.”

Félrefordult, kotorászni kezdett aktái között. „Atyám, segítsen nekünk. Itt mindenki annyira rosszat elmondott a szomszédjáról... Ez a Basilides azt mondja, hogy Dudu megmérgezte Tomsáék malacait, Tomsa szerint Dudu sátánista, ez a magyar vagy milyen család, a képviselő, aki folyton a belügyminiszterrel fenyegetőzik, és akinek a lányánál ön szállást vett ki, amikor megtudta, hogy Basilidesék fia megszökött, azt kiáltozta, hogy miért nem állítunk testőröket a háza köré. Lehet, semmi komoly, de hát ilyen a nyomozás.”

Pohár vizet kértem, jelezvén ezzel azt is, hogy beszélni szeretnék. Kicsorbult levélbontó csontkés hevert asztalán, foltosan sárga, épp olyan formájú, mint Azarie atyáé. „A mi levélbontónk”, mutattam a késre, miután letettem a poharat, „Jeremie metropolitáé volt, bele van vésve a neve. Ez is egy régi darab lehet.” Fölemeltem, ujjaim között forgattam, hátha kiderül, miféle úton került íróasztalára, de hát, jegyeztem meg, ő bizonyára ismeri a kés történetét, hiszen nyomozással tölti el ideje tetemes részét. Dühösen kikapta kezemből, és fiókjába rejtette. „Nem használom, inkább az ujjammal. Szóval, mit hallott erről a Duduról?”

„Az események kifutnak az emlékezetünkéből, s ami helyettük beszalad, annyira különböző lehet... Tudja-e, uram, hogy Despotés vajdáról hányan felje-

gyezték, miképp lett Moldva fejedelme, mit tett az országért és az ország ellen? Vajon miért van, hogy Axinte krónikájában, aki száz évvel az események után veti papírra az emlékeket, a vajda ravasz és kegyetlen ember, aki megöleti az urak legjavát, magát Tomica Istvánt is, a bojárok fejét, valamint Gligor püspököt, csak hogy a birtokait elszedhesse? Az M. P. szignójú tanító viszont igen bátor és éles elméjű emberről ír, messze előremutató tervekkel. Sándor bojár, aki verseléssel töltötte idejét, és kétszázötven esztendővel később ír a vajdáról, azt mondja, hogy Tomica, a bojárok feje hozta az országba, és aztán az ő buzogánya küldte a másvilágra. Cantacuzino herceg szerint a vajda tudós férfi volt, aki a román nemzetet, a római nép teljes jogú utódaként felemelte a maga méltó talpzatára. Nos kinek higgyünk? Tegyem hozzá, hogy egy török aga, aki bajvívó mesterként régebben is találkozott vele valamelyik gyarmaton, utóbb azt jegyezte le róla, hogy mintha második Kapornim lett volna, aki az embereket képes volt megdelejezni a tekintetével, és arra kényszerítette őket, hogy vasárnap és ünnepnapon is dolgozzanak.”

„Hogy jön ez ide?“, kérdezte Polonik.

„Mózes kétezeröttszáz esztendővel a teremtés után írta meg krónikáját, de ne feledjük, hogy Mózesnek maga a Jóisten adta tollára a szavakat. Homérosz kétszázötven esztendővel Trója lerombolása után verseli meg a háborút, Mihály kalugyer pedig a tatárok pusztítása után ötven esztendővel kezdte el krónikáját. De persze más az írás, és más a szóbeszéd, ne feledjük. Mert a szó elszáll, az írás viszont örök időkre képes meggyalázni akár egy egész népet is. Még azt is néhez elviselni, ha valakit egyetlen napig gyaláznak, hát ha örök időkhöz...”

Kapaszkodót talált szavaimban, máris közbeszólt.

„Igen, atya, annyi ma a gyalázkodás... Sajnos nem érünk rá a magas beszédre, nem kenyerem a filozofálás...”

Inkább szórakozottságból álltam fel, elfeledkeztem arról, hol vagyok. Ha nem érnek rá, menjek, ne tartsam fel őket. Követett ő is, felállt, elkísért az ajtóig. Zavartan törögte kezét. „Isten legyen veletek”, mondtam, s kitértam az ajtót. „Egyébként mindenütt megtelepszik a bűn”, fordultam vissza, tovább játszva szerepemet. „Mielőtt eljöttem volna, akkor robbant ki a botrány Jeantain atya körül, tudja, az a külföldi sztárec, aki azzal az ajánlattal érkezett hozzánk, hogy kolostorokat építtet. Hát, fel is épült néhány pazar külsejű kolostor, messze, hegytetőkön meg eldugott völgyekben, még a köveket is külföldről hozták. De az állítólagos apácák mind könnyűvérű nők voltak, és kiderült, Jeantain atyának semmi köze az egyházunkhoz.” A villanykapcsoló alatti foltra terelődött pillantásom. Egy szétkent szúnyogtetem volt ott, s noha az ilyesmi mindig elborzaszt, most inkább derűt keltett bennem. Hogy itt, ebben a komor épületben is csípnek a szúnyogok... „Szenvedésről árulkodnak ezek a falak”, szóltam tréfálkozva az engem kísérőhöz. Elkomorult. Kissé felháborodva szólt, hogy az ő idejében már nincs az, amire én gondolok. A csavargók kapnak egy-két pofont, ez igaz, de azok más nyelven nem értenek. „A szúnyogokra gondoltam”, és mutatóujjammal a foltra böktém. Nem tudott nevetni.

Én viszont nevetni kezdtem. Megint eszembe jutott Polonik atya, és szerettem volna elmesélni az alezredesnek, mennyire emlékeztet rá. Ez a Polonik atya állandóan előkelősködik, Miklós atyánál is műveltebbnek akar látszani, miköz-

ben azt az épületszárnyat, ahol a cellája van, és ahonnan a mezőre is ki lehet látni, azt „traktátus”-nak mondja, „én ott lakom a hátsó traktátusban”, meséli a vendégeknek, ráadásul ezt olyan hangon adja elő, mintha részéről ez a visszahúzódó, elmélkedő életforma választása volna a homlokzati „kirakat” zajos sűrűsödése helyett, holott csupán azért szeret ott lakni, mert alacsonyabbak a falak, és láthatja a dűlőn legelésző kecskéit (imádja a kecsketejet!).

Hosszan meredtem a szúnyogtetemre, kénytelen-kelletlen Polonik is bámulta velem a falat. „Tudnunk kell, hogy a szúnyog nem szívesen száll át másik emberre. Akit kedvel, nem hagyja el, még olyan valakiért sem, akit még inkább kedvel, mert a szervezete beáll, vagyis ahhoz, hogy másvalakin lakmározzon, át kellene alakulnia, ami fájdalommal jár. Érti, ugye? Miklós atya nagy szúnyog-specialista nálunk, tőle tudom ezeket. Ő soha nem csap agyon egyetlen szúnyogot sem, igaz, őt nem csípik a szúnyogok...”

„Atyám, jöjjön vissza, mutatok néhány fényképet”, kapott észbe Polonik.

Meg sem várta, hogy visszatérjek, maga szaladt asztalához, s hozta a képeket felmarkolva.

A képen Dudu úr szobája volt látható, bevetetlen, feldúlt ágy, a párnán a fej üres krátere. Aztán a háttérben ott voltak a foltos falak, és az ezredes sietett közölni, hogy eleinte vérfoltokra gyanakodtak, még ezeken a nem túl jó minőségű színes képeken is láthatom, épp olyan színűek. „Az már kiderült, hogy nem vérfoltok, de hogy mifélék...”

„De hát miért nem kérdezik meg Dudu urat?”

„Mert sehol nem találjuk...”

Este, lefekvés előtt eszembe jutott múltkori álmom a fehér hajú íróról. Vajon miből derült ki az álomban, hogy író? Akkor váratlanul kiszólt Anna a konyhából, és azt mondta, nincs olyan író, aki le tudná írni azt, ami velünk történik. Leírhatatlan, ezért ő azt hiszi, nincs is igazi életünk. Ő például csak azért van, hogy a békák kibújhassanak testéből.

Nem akartam szóba hozni álmomat. Gondoltam, másnap megkeresem Fantát, ő a könyvtárban sok könyvet olvasott, ismernie kell az írókat. Jóllehet, nem mertem a könyvtár környékére se menni, mert amióta kétségbeesett istenkeresésének megrázó aktusába engem is bevont, nem akartam találkozni vele. És hirtelen megint azt éreztem, hogy lelkünk egy nyiladék volna, hogy voltaképp hitünk az az erő, amely előbb behorpasztja, végül átlyukasztja és kitágítja a lelket, tehát létrehozza azt a szakadást, amelyen keresztül nem is tudom megnevezni, micsoda jöhetne be, de az viszont bizonyos, hogy semmi burján és ár nem tudná betölteni a helyét. És már pusztá ráadás volt, amikor Anna bekapcsolta a konyhapolcon álló kicsi televíziós készüléket, és abban megjelent Fanta: szemüvege néha élesen megvillant, a szeplői pedig fekete pöttyökként borították arcát. Megbabonázott ez az ördögi készülék, most is bénultan álltam a konyhaajtóban, az ismerős arcra meredve. Fanta valami olyasmiről beszélt, hogy él egy író, akit ő azért hiszi el minden szavát, mert amikor egyik könyvében egy júniusi havazásról olvasott, akkor ő, aki máskor majdhogynem süket, képes volt meghallani azt a hangyányi hangocskát, amit a meztelen bőrön elsistergő hópelyhek keltenek.

Mészöly Miklós délelőttje

*Ezüst és kék világít
találkozások filmjében ezután.
Nem voltunk barátok – két
közeli csónakból intettünk csupán.*

*Sírjára fehér rózsát vittem,
egyetlen szálat.
Szép szál ember:
megemelt tarkó, egyenes vállak.*

*Aznap este egy sárga rózsát
kaptam – estélyi szívhalmokra dér.
Meggattan, rugódva leng hófagy, napéj,
párban csontsárga és csuromfehér:
egy életem egy halálom.*

*Fékezett áradat, halaszthatatlan tétovázás,
álom és zubogó hangtekercs:
vigyorgó kehely és elmetszett szár a tálon.*

*De előbb
a forró délelőtt,
mint diadalmas özvegy,
a szónokok fölött forog.
A ravatalon, hol a férfinak kellene
leterítve fekiüdnie:
ágas cserépedényben porok.
Híre pora.
Figyelmes, világos szempár erőterében
e ceremónia gyilkos délelőttje
és sírás poraira.*

*Ó, rózsza, méz-szín, bomlott
szigor! A halál zátonyán
a belátható vég kitárul.
A rózsák kipeckelik szemem.
Sorompóik tüskés teréből,
szóközökből, szemem*

*szedett bánat és gyász közül
türemlik elő
a rekkenő szomorúság.
Minden föltolul.
A föld, az érintés
olajcseppenként aláhull.*

*A gyászolókat összefogja
ez a férfi haló porából.
S amíg őt forró szavakkal
szólongatják, a hallgatóság
halandókra hasad: ki-ki saját
halála nyársán forog.
Duroán elárvul.*

*Aki nincs: ezüst rózsaszál.
Aki volt: mindenkit le hagy.
Aki van: megnyesett idő, szikár.
Megderesednek
hegyláncok, felhők, a hőség, a fagy.
Aki él – a semmibe szűrva –,
ott folytatódik, hol a szél megáll.*

1951 körül a Városmajor utcai ház teraszán (Polcz Alaine felvétele)

Mészöly Miklós bábos kapcsolatairól

Az író az ötvenes évek elején írt tanulmányt és tartott előadást a bábművészet műfaji sajátosságairól a Népművelési Intézet Bábstúdiójában *A bábjáték és a bábmozgalom néhány kérdéséről* címmel.

Ezt a stúdiót ekkor dr. Németh Antal vezette igen rangos gárdával – Szentkuthy Miklós, Han-kiss János, Poszler György és még mások közreműködésével. Arról beszéltek, ahogy ők akkor a bábművészetet látták, s arról, hogy milyen bábos emlékeik vannak.

Mészöly Miklós sok bábjátékot írt gyerekeknek, és gyakori vendége volt a Pécsi Nemzetközi Fel-nőttbábfesztiválnak mint zsűritag. Felesége, Polcz Alaine is szoros kapcsolatban állt a bábjátszással, tanulmányt írt, és rendszeresen tartott előadásokat a pszichológia és a bábozás kapcsolatairól.

Az itt olvasható báb pantomimét Mészöly Miklós a hatvanas évek elején írta. „Szerzőtársa” Kovács Ildikó, akkor a Kolozsvári Bábszínház rendezője volt. Először a kolozsváriak mutatták be *Moment!* címmel. 1968-ban Bukarestben az I. Nemzetközi Bábfesztiválon nagy sikert arattak a művel, mert a szöveg nélküli játék, a stilizált figurák mozdulatai, a jellegzetes zene mindenki számára érthető volt.

Sokáig terveztem színre vinni az akkori Bóbitában Mészöly Miklós remek elgondolását, az ő sa-játos „Emberke tragédiáját”, míg nekiláthattunk a megvalósításhoz.

Károly Róbert kítűnő zenét szerzett, amelyet a Pécsi Filharmonikusok játszottak el, s ebből rá-diófelvétel készült. 1970-től éveken át játszottuk nagy sikerrel a mély gondolatú darabot *Emberke* címmel, amelynek bemutatóján, 1970. április 25-én a szerző személyesen is megjelent.

1993-ban, amikor megírhattam a *Bóbita* történetét, Mészöly Miklós iránti tiszteuletem jeléül a könyv címlapjára az Emberke figuráját tettem. Számomra e figura, élete, sorsa színházam szimbo-likus jelképe lett. A színvonalas gyermekműsorok mellett a bábszínházaknak ilyen témákat is be kell mutatni, s keresni a hozzá illő felnőtt közönséget.

Pécs, 2001. nov. 22.

Kós Lajos
Jászai Mari-díjas bábművész

Kós Lajos Emberke-figurája Mészöly Miklós bábjátékához (Erdős Irén felvétele)

Emberke, oh!*

Első rész

1.

Színpadtér sötét, üres.

Éles fénypászma pásztázza végig a színpadot. Rátalál a paravánon heverő csupasz kézfejre.

Kézfej megindul, ismét megmerevedik. Megemelkedik az egyik ujj, majd sorban a többi is. Remegve, reszketve fölemelkedik a kéz. Visszahull, újra próbálkozik. Végül fölegyeneseedik. Ujjak nyújtózni kezdenek a fény felé. Az első botladozó lépés. Kéz után lebukik, rákoppa a paravánra. Ijedten összegömbölyödik. Ujjak úgy bontják ki magukat ismét, mint az óvatos csigaszarvak. Bátor-talan lépkedés. Egyre egyenletesebb. A kéz már öncélú kis szökkenéseket is tesz, felugrik, nem koppa le, puhán esik vissza.

Fény elhúzódik a kézről.

Kéz meglepődik. Helyéről nem mozdulva fordul a fény után, előbb csak nyújtózva, majd hirtelen megindul.

Kezdődik a fény üldözése. Az egész színpadteret behálózza az üldözés. Kéz egyre ügyesebb. Szökellve, lopakodva próbál a fénysugárba kerülni, de az mindig továbbsiklik.

Ütem fokozódik, mind mozgásban, mind zenében.

Artisztikus ugrással kéz belekerül a fénypázmába. Ettől kezdve nem tágít, benne marad: birtokolja. Győzelmi tánc: kéz és fény összefonódik.

Hirtelen zenei csattanó: kéz és fénysugár mozdulatlaná dermed.

Paravánszélen begurul a fej.

Kéz rémülten hátrál. A kinyújtott ujjak rámerednek a fejre. Lassan közeledik hozzá. Ettől kezdve a fénysugár inkább a színpadot bevilágító fényforrás szerepét tölti be, a kéz „partnere” most már a fej, azzal harcol, ismerkedik. Először az ujjak közelednek a fejhez, mire az továbbgurul. Utána újabb pöccintés: farkaszemet néznek.

Kéz hirtelen ráugrik a fejre, és nyomkodja, puhatolja. Aztán visszaretten. Lassan újra közelít, és megismétlődik az ugrás. Mikor visszahúzódik: a mutatóujjon már rajta van a fej.

Kéz meghökken. Fölfelé csapja a fejét, forog, futkos, mintha meg akarna szabadulni az idegen kölönctől. A tiltakozó mozdulatok szenvedélyessége elcsitul, kéz fáradtan elnyúlik. Ez az ernyedtség hozza meg a barátkozást.

* Az eddig még publikálatlan kéziratot Kós Lajos bocsátotta rendelkezésünkre.

Ujjak simogatni kezdik a fejet. Fej behúzódik a marokba, majd ismét fölemelkedik. Örömteli játék.

Kéz váratlanul szembefordul a közönséggel, s a fej lenéz a csupasz tenyérre: fölfedezi a meztelenségét, kis „oh” kiáltással az ujjak fölrántanak egy darabkát a paravánt borító anyagból, fügefalevélként. Fej szemérmesen elfordul.

Kéz gyorsan leteszi a fejet a paravánra, stilizált ruhát ölt, fej nélkül. Kis tűnődés után lehajol, s a mutatóujj ismét felveszi a fejet. Mintha maga is csodálkozna önmagán: a bábuemberke kész.

2.

Szél indul, villámlik. Cikázó fénypászma fut át a színen, de nem állapodik meg sehol. Bábuunk ide-oda csapódik, rémült és kiszolgáltatott.

Jön a víz.

Tekergő spirál-mozdulatokkal hullámok fogják körbe a Bábut. Menekülni akar, de nem tud: a spirál-ketrec közepén kucorog, fölemelkedik. Nyújtózik a homályosodó nap felé.

Lassú sötétedés.

Sötét.

3.

Lassan világosodik. Tűző napfény.

Bábu fölébred, és észreveszi a virágot. Kis „oh” hangot hallatva közelebb megy, körbejárja, megszagolja hangosan. Játszani kezd vele, s a virág hajlik a keze után. Ha távolodik tőle, úgy nyúlik utána, meghosszabbodó szárral, mintha a gyökerétől akarna szabadulni. Játékuk, mozgásuk akár a vasé s a mágnesé.

Bábu – kicsi hangokkal és megfelelő zenei jelzéssel – szólítgatni kezdi a virágot. Bábu egyre szenvedélyesebb, a virág egyre tartózkodóbb. Aztán a virágfej váratlanul szőke leányfejjé nyílik szét; és szendén lehajlik a szárán.

Bábu int a virágnak, hogy lépjen közelebb, de az megrázza a fejét. Bábu körül néz – mintha tartana tőle, hogy valaki meglátja –, s gyorsan kiemeli a földből. A virág halkán sikkant. Bábu magához szorítja, és táncolni kezdenek. Érzelmes-disszonáns valcer; Rózsalovag-keringő.

Bábu – a tánc mozdulatait folytatva – hirtelen eltávolodik a virágtól, és egyedül, önfeledten a paraván széléig keringőzik. A virág egy helyben forog tovább, majd lassúva megáll. Bábu hiába int neki, szemérmesen most is csak elfordul. Erre gyorsan felkapja, és odaülteti maga mellé a paravánra. Hosszan nézik egymást, kis „oh” sóhajtásokkal.

Csók.

Bábu kíváncsian megemeli a két lehajló levelet, ami ruhaként takarja a virág szárát; s egyszerre előtűnik a virág hagymája, gyökércsomóval az alján.

Döbbsen nézi.

Tétován fölegyenesedik, a virág-lány arcába bámul, majd ismét kihajol mélyen a paravánon, és a hagymalábat nézi.

Virág-lány elfordul. Sír. Bábu átöleli gyengéden.

Lassan sötétedik. Közben a virág leányfeje ismét virágfejjé csukódik össze. Sötét.

4.

Világosodik.

Bábu a virág mellett fekszik: látszik, hogy virrasztott, s reménytelenül. Próbálja ébresztetni, ismét „emberi” életre igézni a virág-leányt, de hiába. Nem mozdul. Mintha a Bábu dúdolna neki, halkan felhallatszik a keringőmotívum. Az sem segít. Utolsó kísérletként újra magához öleli és táncol vele – a virág azonban virág marad. Szomorúan rakja le a szín közepén, és tehetetlenül nézi. Menne is, maradna is – de nem tud elszakadni az álom és emlék varázsától.

Aztán egyszerre megrázkódik a virág, s ugyanakkor felhallatszik a keringő torz, démoni változata.

Reménykedve odasiet a virághoz.

Ahogy a zene erősödik, álarcos virág-szörnyek közelednek a homályból, és körbeveszik őket. (A természet – a virággal rokon természet – megszemélyesítői ők. S egyúttal a törvény őrei: a létezők egyik rendjéből nincs átlépés a létezők másik rendjébe. A virág-lány és a Bábu szerelme ezt a Törvényt sértette meg.)

Drámai küzdelem kezdődik: Bábu a virágot védi, a virág-szörnyek a Bábutól védik a virágot. Közben egy-egy pillanatra üres marad a szín, a szörnyek visszavonulnak. A csalóka csendben Bábu újra reménykedni kezd, ébresztgetni próbálja a virágot: a szörnyek azonban újult erővel törnek elő. Álarcukat levetve most már gyökér-kezek erdejével veszik körül őket egyre szorosabban. Bábu kétségbeesetten menekül, de utolsó pillanatban a kezek lerángatják a fejét, és a paravánszélen kigurítják a színről. A keringő tiszta motívuma hirtelen sikolyszerű élességgel csap fel, s a leányarcá szétnyíló virágfej mozdulatlanul nézi az élettelen Bábut.

A gyökérkezek újra álarcot öltenek, körbeveszik a virág-lányt, s lassan egyre lejjebb süllyedve eltűnnek a sötétben.

5.

Hosszú csend.

Lassan világosodik.

Bábu fej nélkül, élettelenül hever.

Kintről játékos sípszó hallatszik fel, többször is egymás után. Besiet a Rendőr. Stilizáltan rendőr-jellegű az egyenruhája, sapkája. Mégis belekeveredik valami groteszk-lírai angyalszerűségbe. Sapkája glóriára is utalhat. Amolyan „világfelelős rendőr” – vagy annak küldönce, küldötte. Oldalán csillogó, aranyozott gumibot, kezében a síp. (Mellén vagy sapkáján esetleg félkörös felírás: General Service.)

Mikor megpillantja a Bábut, hökkenten föléje hajol. Meglepett „oh!” kiáltással körbenéz, gyorsan kimegy.

Kintről ismét játékos, összevissza sípolás hallatszik, elektronikus glisszandó hangok: olyan sürgés, mozgalmasság hangkulisszája, ami inkább „úrbeli”, mint földi.

Aztán csend.

A fenti hanghatásoknak megfelelő, de most már ünnepélyes hangzatok közben vissza a Rendőr, kezében a Bábu fejével. Odamegy hozzá, nyakára illeszti a fejet, és halkán sípol.

Bábu megéled. Pillanatokig újra csak magával van elfoglalva, nem tud betelni vele, hogy él. Boldog „oh! oh!” kiáltásokat hallat – a Rendőr szerénykedő „oh! oh!” kiáltásokkal válaszol. Bábu vidáman búcsút int, s elindul balra.

Rendőr sípol – Bábu, mintha húznák, a paravánszélien csúszik vissza a Rendőrhöz. Lapítva néz fel, kis „oh” sóhajtással. Rendőr derűs, nyugtató „oh-oh”-okkal egy botot, kis batyut emel föl, a Bábu kezébe adja, s a másik irányba, jobbra indítja útnak.

Bábu szintén „oh”-ozva köszöni meg a segítséget, de azért ismét balra indul el. A szelíd sípszó figyelmezteti, hogy nincs kibúvó: a „világfelelős rendőr” dönti el, hogy milyen irányba kell vándorútra indulnia.

S elindul.

Második rész

1.

Stilizált, napsütött rét. Halk dúdolás hallatszik. Kedves, egyszerű dallam, de nem keringő. Fekete hajú lány jön be, s hajlongva virágot szed.

Játék és dúdolás.

A színpad szélén egy hosszabb szárú virág magasodik, feltűnőbb a többinél. (Távolian hasonlít a virág-lányhoz, de természetesen nem az.)

Megjelenik a Bábu, vállára vetve a bot, a batyu. Nézi a lányt. Észreveszik egymást. Kis csönd. Mindegyik halk „oh”-hal üdvözli a másikat. Bábu bátortalanul dúdolni kezdi a keringőt, de a lány nevetve megrázza a fejét, s újra a sajátját dúdolja.

Játék a felelgetős, tapogatózó dúdolással.

Bábu végül vállat von, belenyugszik, és ő is a lány dallamába kezd ügyetlenül. Lány nevetve biztatja, s most már együtt dúdolnak. (Nem összefüggő, produkciószerű dúdolás ez; inkább beszélgetést, kötekedést, ismerkedést helyettesítő, meg-megszakadó dúdolás. Könnyed és foszlányszerű.)

Tánc és szerelmi játék. (Ez külsőségeiben, koreográfiájában már hasonlíthat az első rész szerelmi játékához: annak egy kicsit vaskosabb mása.) Bábu hirtelen felkapja a lányt, együtt leülnek a paravánszélre. Kis sóhajtások, „oh”-ok – aztán csók. Bábu meglepett „oh”-hal állapítja meg, hogy a lánynak lába van, nem hagymája. Mikor újra csókolni akar, sikkantva kicsúszik a keze közül, s rövid kergetőzés után kifut a színről.

Bábu egyedül marad. Tétova. Szórakozottan odamegy a hosszú szárú virághoz. Leszakítaná, aztán mégis meggondolja magát. Közben felhallatszik a fekete hajú lány dallam-motívuma, de most ünnepélyes „hangszereléssel”.

Bábu meglepetten megfordul.

Éles kopffényben a fekete hajú lány jön vissza, menyasszonyi ruhában. Középre megy, megáll és karját nyújtja a Bábunak. Az először bizonytalan mozdulatot tesz, vissza-visszanéz a virágra, végül mégis odamegy a lányhoz.

Kedves, giccses pózban állnak a kopffényben, mint a mindenkori menyasszony és vőlegény; s az ünnepélyesen hangszerelt dallam hangjai mellett vonulnak ki. A hosszú szárú virág megleng, lehajlik.

2.

Háttérben kis stilizált ház, a „család” háza. Jellegzetes formájú, idilli fa. Valahol, szélről, itt is behajlik a hosszú szárú virág.

Hangos vekkercsörömpölés.

Egyre erősödő gyermeklárma a házban. Mint az orgonasípok, öt fekete hajú fiú robban ki az ajtón, s azonnal szétszóródnak, rohanganak, hol eltűnnek a színről, hol visszajönnek megint. Mint a csikók.

Megkezdődik a nap.

Aztán megjelenik az Asszony – akivé a fekete hajú lány lett. Termetes, de még mindig szép: az anyai önfeláldozás és szigor típusa. Fehér inget tereget a ház és fa között kifeszített kötélre, utána visszamegy a házba.

Éppen üres a szín, mikor kilép a Bábu. Ő nem változott semmit; csak a mozgásában van valami apai komolyság. Mint a tornatanárok, csattogtatóval hívja a gyerekeket. Bukdácsolva négy fiú vágat be, körülveszik az apjukat, s az karnagyként két sorba állítja őket.

Az Asszony közben újabb ingeket tereget ki.

Nehezen megy a sorakozó, végül mégis sikerül. Bábu leszámolja a gyerekeket: hiányzik az ötödik. Nem érti. Leszámolja az ingeket a zsinegen: öt. Lopva besomfordál az ötödik fiú is, és beáll a sorba. Bábu hangot intonál, s a fiúk hamisan, kevésbé hamisan „visszaadják” a hangot. Aztán beint – és dúdolva énekelni kezdik a keringő dallamát. Nem megy. Újrakezdek. Lelkesen megint újrakezdek. Hamarosan azonban felbomlik a rend, és egyre beatesebben dúdolják a keringőt. Ekkor jön elő a házból a hatodik, a legkisebb gyerek. Ő az egyetlen szőke, csupa fekete hajú között. És beáll ő is a sorba.

Az ének egyre beatesebb.

A nagy zsvajra az Asszony is megjelenik, kiakasztja a hatodik inget, s a fa mellől nézi, a Bábu hogyan küszködik a családi kórossal. A fiúk szétszélednek, mind egyik külön rázza magát és ordít. Lehetetlen rendet teremteni köztük. A legkisebb, a szőke hamar lemorzsolódik. Először az anyjához, apjához húzódik, majd egy kannafélével a hosszú szárú virághoz megy, és öntözni kezdi. Bábu meghatott „oh” kiáltással siet utána, és megsimogatja a fejét. Testvérei változatlanul ricsajoznak.

Aztán hirtelen csend. Mind kifelé fülelnek.

Csengő, tiszta trombitaszó hallatszik messziről, majd egyre közeledve. A trombitaszó dallama: toborzó, rohamra biztató. Döbbenet hallgatják. Pár pillanat múlva beúszik a színre egy csillogó, karcsú trombita. Lelkesítően fújja a magáét, s miközben körbe úszik, szinte élőlényként tereli egy csomóba a fiúkat. S azok kórusban, lelkesülten kiáltanak fel: Oh!

Bábu és Asszony riadtan igyekeznek elrángigálni a fiúkat a trombita mellől, de csak a legkisebbet sikerül egy pillanatra maguk közé venni, aztán az is elugrik, és visszamegy testvéreihez.

Végül mind a hat fiú berohan a házba.

Izgatott várakozás kint – de nem történik semmi. Csak a trombita fújja a magáét, egyre kihívóbban. Kis idő múlva a fiúk sorban előmasíroznak, leghátul a kis szőke – és mindegyiküknek a ruháján pántlika, kokárda. És mind felsorakoznak a trombita mögött. Büszkén masíroznak ki a színről.

Asszony és Bábu kétségbeesett „oh”-okkal hívják vissza őket, de hiába. A legkisebb egy pillanatra visszafut még, a virághoz is odamegy – aztán a többiek után siet.

Bábu és Asszony egyedül maradnak. Így sötétedik rájuk.

3.

Lassan világosodik. Hajnal.

Messziről, egyre közeledve rekedtes trombitaszó hallatszik. Ugyanazt a dalt fújja, mint a másik, csillogó trombita – csak öregesen.

Humoros nehézkességgel úszik be a színre egy ütött-kopott trombita – s ez is, akár egy élőlény – megáll a ház előtt. Bábu riadtan dugja ki a fejét. Aztán az Asszony is. A rövid némajátékból kiderül, a Bábunak is mennie kell, ott kell hagynia az otthonát.

Elbúcsúznak egymástól – csak sóhajok, „oh”-ok.

Asszony szakadt, öreg pántlikát tűzne a Bábura, de az megrázza a fejét. Bemegy a házba, és régi botjával, kis batyujával jön elő. A trombita türelmetlenül noszogatja indulásra. Bábu még odamenne a virághoz, de a trombita mind más irányba lökdösi. Így indulnak ki a színről: Bábu a trombita előtt, s szinte minden lépésnél újra kell biztatni.

Asszony sírva integet. A hosszúszerű virág lassan megleng, lehajlik.

4.

A háttérben – vetítve vagy valóságosan – a színpad egész szélességét kihasználva: a természet és civilizált emberi környezet objektumai vonulnak el, megfelelő koreográfiával. Ezek az objektumok kezdetben épek, sértetlenek.

A pusztító elem – az ember, a katona – dinamikus váratlansággal jelenik meg a színen. Nincs imitált harc, csupán a katonák jelenléte jelzi a harcot: kisebb, egységesen stilizált alakok csoportja, illetőleg egyes alakok egymásutánja.

A katonák és objektumok párhuzamos, állandó vonulása olyan benyomást kelt, mint egy mozgó állókép-sor.

Valahol, kevésbé hangsúlyozott helyen, ebben a jelenetben is feltűnik a hosszúszerű virág.

A vonulások során az objektumok egyre pusztulóbb formában s alakzatokban követik egymást. A csúcspont a teljes pusztulás látványa. Itt a képsor néhány pillanatra megáll, lehorgonyozódik. (Ahogy a *Guernica* összegez.) Majd tovább folytatódik az objektumok vonulása. Közben a rombolás alakzatai lassan helyükre rendeződnek, de azért őrzik a pusztulás nyomát: a renovált, kifoltozott béke vizuális képleteiként jelennek meg.

Az átvonuló katonák koreográfiája ritmikusan váltakozik: hol semleges, izgató, hol teljesen fásult stb. Amit mellőzni kell: az egymással szemben állók szokásos, imitált harcát. Áttételesen utalunk a katonák szerepére a pusztításban.

A katonák között fel-feltűnik a hat fiú is (az öt fekete hajú s a szőke), de különösebb „szerepet” nem adunk nekik; csupán a jelenlétük és felismerhetőségük fontos. Ugyanígy: a Bábu is feltűnik időnként, de őt itt sem fosztjuk meg botjától és batyujától.

(A teljes pusztulást jelző állóképben esetleg egyáltalán nincs katona a színpadon. Vagy: csak a Bábu – mintegy „tanúként” –, de akkor se főhelyen. S legyen ő is mozdulatlan, mint az objektumok.)

A háborút idéző képek ritkulásával a katonák is egyre jobban elmaradoznak. S ahogy a békét jelző objektumok szaporodnak, az alapvető változást nem „civil” emberalakokkal, ill. csoportokkal jelezzük, hanem emberalakok nélkül, csupán a színpadi világítás erősítésével: a világ „fényben áll.”

Ez a sugárzó színpadkép az utolsó. És hangsúlyosan ez horgonyzódik le, álló színpadképpé. Bábu ide lép be fáradtan, és ámulva körülnéz. Aztán lelkesült „oh”-hal lerogy a földre.

Így alszik el. Fények lassan gyengülnek.

(A jelenet aláfestésére bizarr ellentét-zenét használunk. Vagyis: a háborút érzékeltető képsor alá giccses, lírai-groteszk vurstli-zenét, a béke képsorai alá melankolikus, esetleg keringőszerű hangzatokat.)

5.

Este van.

Háttérben az előző jelenet színpadképének objektumai. Az előtérben – hatalmas talapzaton – szoborszerű idom, lepellet letakarva. (Valahol, szélről a hosszúszerű virág hajlik ki a paravánra.)

Háttér lassan világosodni kezd.

Színes fénypázmák járnak keresztül-kasul az eget, a színpadot. Pukkanó fények villannak fel. Távolról erősödő tömegzaj és zene hallatszik. Tömegünnepségek lelkesítő zenéje. Egyre rózsaszínűbb derengés borítja az eget. A magasból csillagszóró ereszkedik le, és hánnya a szikrát. A lárma és zene mind kaotikusabb lesz. A rózsaszínű derengésben színes léggömbök tűnnek fel, fekete esernyők. A lárma ritmikusra vált, s a léggömbök és esernyők erre a ritmusra rángatóznak le-föl.

Hirtelen csend, mozdulatlanság. A fények, fénypázmák se mozdulnak.

Recsegő, kellemetlen mikrofonhang kezd szóokolni. Szavakat nem mond, helyette különbözőképpen modulált „oh”-okból zagyvál össze valamit; ami demagóg szóoklat hatását kelti. Időnként szünetet tart; ilyenkor lelkesült „oh”-ok ritmizált tömegzaja csap fel, az esernyők és léggömbök hasonló ritmusú rángatózása kíséretében. Aztán ismét folytatódik a szóoklat.

Belép a Bábu. Félénken, megilletődötten néz körül. Mikor egy pillanatra elcsöndesedik a lárma és szóoklat, kis „oh” kiáltással ő is „véleményt” nyilvánít. Felcsap megint a lárma. Kíváncsian odamegy az ormótlan szobor talapzatához, ott babrál, matat. Hirtelen, mint egy ajtó, kinyílik a talapzat elülső oldala. Bábu rémulten hátrál. A kinyílt ajtó mögött kapcsolótábla, rajta négy különböző színű fogantyú. A mikrofonhang éppen nem „szóokol” most, csak krárog, köhög. Pár pillanatig érdeklődve nézi a kapcsolótáblát, majd hirtelen elszánja magát, s az

egyik fogantyút elforgatja. Egyszerre harsány tömegdal hallatszik fel (szintén nem hangok, csak „oh”-ok), ugyanakkor a léggömbök, ernyők is rángatózni kezdenek. Bábu meglepett „oh!” kiáltással egy másik fogantyút forgat el: irtózatot füttykoncert tölti be a levegőt. Kezd tetszeni neki a játék. A harmadik fogantyút is elforgatja, s erre ritmikus, lelkes „oh”-ozás harsan fel. Elforgatja a negyedik fogantyút is: a mikrofonhang darálva, lélekzetvétel nélkül deklamálni kezd. Bábu anyyira megrészegeedik a „játék”-tól, hogy most már összevissza forgatja a fogantyúkat. Az eredmény: fülsiketítő hangzavar. Az esernyők ütik-verik egymást, a léggömbök pukkadnak: e két tárgyi elem szélsőséges mozgásával, hullámzásával is érzékeltetjük a teljes felfordulást. Bábunk szívesen menekülne már, de jobbról is, balról is útját állják az esernyők, botok. Kaotikus bunyó. A hosszúszerű virág felébe törve lehajlik, és úgy is marad. Közben egyre több a törött esernyő; s mint valami gyászos hullahegy, közepén halmozódnak magasra.

Aztán egyszerre átharsan a lármán a rendőr-sípszó. S pár pillanat múlva behorog a Rendőr. Ugyanaz a rendőr-figura, mint akivel már találkoztunk, csak a groteszk-lírai, angyalszerű elemek nélkül. Az „igazi” rendőr. Gyorsan elforgatja a kapcsolótáblán a fogantyúkat, és egyszerre süket csend lesz.

Bábu megpróbál eliszkolni, de a sípszó visszaparancsolja. Mintha húznák, most is a paravánszélen csúszik vissza. Rossz lelkiismerettel lapít. Rendőr csak int a kezével, erre felemelkedik, s lehorgasztott fejfelé megindul kifelé. A Rendőr utána.

Sötét.

6.

Lassan kivilágosodik.

Rácsos kalitka-cella a színpad közepén, az ajtaja nyitva. Jön a Bábu, mögötte a rendőr. Bábu szomorú „oh” kiáltást hallat, mikor meglátja a cellát. Bekullog az ajtón. Rendőr rácsapja, rázárja az ajtót, és föl-le járkálva, katonásan strázsálni kezd.

Itt-ott növényzet imitációi a cella körül, köztük a felébe tört, hosszúszerű virág is. A Rendőrnek útjában van, ahogy strázsál – s mintha le akarná tiporni. Bábu – aki eddig magába roskadtan ült – most egyszerre megelevenedik, és nosztalgikusan füttyülni kezdi a keringő dallamát. Rendőr sípszóval inti csendre. Bábu megadóan gubbaszt, Rendőr tovább strázsál. Hirtelen hányaveti füttyörészés hallatszik be kintről. Mindkettő fölfigyelnek.

Belép a Művész.

Nagyképű és fölényes, lobogó sálját előre-hátra dobálja. Egyik kezében vödör, hosszú ecset, másik kezében bot. A bot végén tábla: Artist. Megáll, nézi a cellát, a Rendőrt. Kis tűnődés után távlatot latolgató mozdulatával hol innét, hol onnét méregeti a cellát, leguggol, oldalt hajtja a fejét, „oh”-ozva csettint. Ahogy jön-megy, a táblát is mindig gondosan magával viszi, s ott szúrja le, ahol éppen megáll.

Bábunk nyugtalanul lesi a Művészt, és egyre türelmetlenebbül rázza a cella rácsát. A Rendőr méltóságteljes érdeklődéssel figyeli a fejleményeket.

Művész veszi az ecsetet, széles mozdulatokkal mázolni kezdi a cellát. Moz-

dulataira a cella külseje részletenként átalakul. Alulról piros téglás falak tolódnak fel, zsalus ablakok, ablakban muskátli, az ajtón függöny, mézeskalács-tető – amolyan giccses, mesei, nyárspolgári házacská. Még füstöl is.

Művész elégedetten nézi.

Aztán odafordul a Rendőrhöz, mustrálva megpöccinti az ecsettel. „Oh!” – mondja szórakozottan; és a Rendőrt is mázolni kezdi. Az elképedve túri. Művész néhány ecsetmozdulatára a szemünk előtt alakul át angyalszerű rendőrré: sapkáján glória, gumibotja végén csillag.

A Művész őt is elégedetten járja körül, mustrálja. S láthatólag a Rendőr is meg van elégedve: elismerő „oh” sóhajtással néz végig magán. A Művész azonban újra megpöccinti a vállát, és a házikóra mutat. „Oh!”, kiált fel a Rendőr, s gyorsan kinyitja a cella-házikó ajtaját, utána mélyen meghajolva kitessékeli a Bábut. Bábu tévován kilép, a Rendőr meg sietve bemegy a házikóba, magára csukja az ajtót. Glóriás feje megjelenik a muskátlis ablakban, zsebkendővel integet kifelé.

A házikó angyal-szárnyakat kap, s részút fölemelkedik a magasba, egyre följjebb. Bábuk elhűlve nézi, bátortalanul visszainteget. A Művész közben felkapja a vödröt, és kaján nevetéssel hirtelen lelép.

Bábu egyedül marad az üres színpadon.

Hosszú, idegesítő csend. Bábu tévován jön-megy, fülel, a távolba kémlel. Megpillantja a felébe tört, hosszú szárú virágot. Kis „oh” kiáltással leül melléje, gyengéden simogatja. Szomorúan ül. Aztán halkan – mintha nagyon messziről visszhangozna – elektronikus hangokból ötvöződő zene hallatszik fel: semleges, steril, mechanikus, hideg. Ahogy erősödik a zene, úgy lesz egyre sötétebb.

Bábu nem mozdul a virág mellől.

Teljesen besötétedik.

Még mindig sötét van.

Zene lassan halkul, ugyanakkor lassan világosodik.

Sík épületkolosszus falfületei rajzolódnak ki. Monoton ablaksorok. Néhány mértánias, egyforma görbületű fa. Szürke és nyomasztó árnyalatú minden. Halk aláfestésként a zene is ennek megfelelő: visszatérő tam-tamos variációk. (Esetleg elektronikus zenei elemekkel keverve.)

Itt-ott – kontrasztként – növényzet-imitáció mint a színpadkép színesebb foltjai. De ezek is mértánias formájúak. Köztük a felébe tört, hosszúszerű virág; szintén mértánias formájú (persze csak annyira, hogy azért azonosítható legyen).

A levegőben – diszkrét dongással vagy elektronikus glisszandó hanggal – időnként bizarr formájú jármű (rakéta? csészealj?) jelenik meg, majd villámgyorsan eltűnik.

Bábu tévován, zavartan ismerkedik az új „környezettel”. Megérinti, kopogtatja a falakat. Kopogtat az ablakokon, egy ajtón. Semmi. Odalép az egyik fához, s pár mozdulattal megbontja az ágak mértani formáját, szeszélyesen összevissza hajlítgatja őket. Erre a többi fa ágai is természetes formát öltenek.

Bábu meglepett „oh” kiáltással néz körül: tetszik neki a változás, s szeretné folytatni a „rendbontást”.

Egy mozdulattal a hosszúszerű virágot is megfosztja mértánias formájától, mire a többi növényzet is elveszíti mértánias formáját. Ettől annyira felbátorodik, hogy szinte vidáman jön-megy, ugrál.

Aztán hirtelen tam-tamos, monoton hangzatok szűrődnek be kintről. Riadtan húzódik félre, s figyel.

Libasorban három-négy „lény” közeledik: csupa körte alakú fej; csak fejek, test nélkül. Arcuk üres, nincs is. Mély hangon, ütemesen dűnnyögnek. (Nem értelmes szavakat; az „oh” szócskát modulálják ők is, a maguk módján.) S ahogy elvonulnak, a fák, a növények újra felveszik mértani formájukat.

Bábu töpreng, hogy mihez kezdjen; majd ismét hajlítgatni kezdi az egyik fa ágát.

Közben felhallatszik a monoton dűnnyögés, erre ijedten elbűjik. Most is két-három „lény” közeledik: csupa kocka alakú fej, test nélkül, arc nélkül. S a fa behajlított ága most is mértaniasra ugrik vissza, ahogy elvonulnak mellette. Bábu próbálja megszólítani a „lényeket” (különböző hangsúlyú „oh”-okkal), de nem sikerül: megállnak egy pillanatra, aztán továbbvonulnak.

Reményvesztetten ül le a paravánszélre.

Míg ott ül, csillogó aranyfonálon a botja és a batyuja ereszkedik le a magasból: s közben, nagyon halkán, a keringő dallamfoszlánya hallatszik fel egy pillanatra. Bábu fölneéz, nagyot sóhajt. Megérti, hogy újra vándorútra kell indulnia. Magához veszi a botot és a batyut – indulni akar. Utoljára azonban megint felhallatszik a dűnnyögés – erre visszafordul.

Három „lény” vonul be: három kör alakú fej, test nélkül. Arcuk ezeknek sincs, de jeleznünk kell a fekete haját, hogy azonosíthatók legyenek – így megváltozva is – az ő hajdani gyerekeivel. Sírós „oh” kiáltás tör ki a Bábuból, s azonnal odafut hozzájuk, tapogatja, szólítgatja őket. A három „lény” ingatja, rázogatja magát – nem értik, mit akar tőlük az „idegen”. Bábu lekuporodik, sírni kezd. A három „lény” egymásra néz, a Bábu fölé hajolnak. Nem értik. Dűnnyögve kivonulnak.

Hirtelen sivitó hanggal egy újabb bizarr formájú légi jármű jelenik meg a levegőben, s megáll a bábu fölött, kisuhan, megint visszajön villámgyorsan. Bábu cikcakkban futkos összevissza, végül kimenekül.

Szín lassan elsötétül.

8.

Lassan kivilágosodik.

Bábunk bandukol, vándorol. A háttérben – vetítve vagy valóságosan – szuper-civilizált táj objektumai vonulnak el; majd egyre érintetlenebb, „természetibb” tájba lépünk át. Végül tábla tűnik fel: REZERVÁTUM.

Bábu megáll egy pillanatra, aztán továbbmegy. S hamarosan egy stilizált, napsütötte rétre ér (a második rész első színpadképének pontos mása) – ahol a fekete hajú lány is ott hajlong és dúdol. Vagyis: minden előlről kezdődik közöttük, ugyanolyan ellenállhatatlan reménykedéssel.

(Nem ismétljük itt a jelenetleírást – csupán annyit, hogy befejezésül rövidebbre kell fogni a játékot – mintegy szuggesztív „emlékeztetőként” arra a másikkal, régvolt napra.)

MÉSZÖLY MIKLÓS ÉS VERES PÉTER LEVELEZÉSÉBŐL*

1

Mészöly Dezső
író
Budapest
XII. Nárcisz u. 22

F. Veres Péter, Bpest, II. Gárdonyi Géza út 60.

Kedves öcsémbarátom!

Most meg én kereslek meg egy furcsa ügyben, amely ezer dolgom közt sem hágy békén. (Egyszer már kivertem magamból.) Mészöly Miklós nem rokonod neked? Vagy talán éppen testvéred? Mindenesetre te talán tudhatod a címét, elvégre nem olyan sok Mészöly élhet Kis-Magyarországon. A telefonkönyvben ugyan találok egy Miklóst, de nincs odaírva semmi foglalkozás. Nem indítom hát el vaktában ezt a néhány sort. Ha hozzád küldöm, biztosan jó helyre küldöm, és gondolom, el is jut hozzá.

Miről van szó? A jugoszláviai Híd 1964/9. számában van egy írása: „*A tágasság iskolája*”. Nagyon intelligens írás. Nem mondom el a tartalmát, mert vagy ismered, vagy – ha akarod – megismerheted. Ehelyett két megjegyzést teszek, neked s neki címezve. Az egyik a „közérzet”. Én is sokszor használom ezt a szót, de nemcsak az egyénre értve, hanem az egész közösségre is. Miklós itt az egyén közérzet-problémáiból indul ki és a megfigyelései kitűnnek. Olyan hitelek, hogy szociológiai tanulmányt lehetne írni az „*intellektuel közérzet*”-problémáiról egy süket társadalomban. Mert ez a társadalom – mint azt hiszem, minden előbbi társadalom is – végszén süket a gondolkodó elit-értelmiség problémáihoz. Éspedig nemcsak a vegetatív lét legalsó határán caplató milliók, hanem az úgynevezett „modern” emberek is. Körülbelül ez az igazság, amit néhány éve a pécsi nyelvészkonferencián mondtam egy szombat délutáni személyvonati utazás után, hogy minden külső nivellálódás és társadalmi demokratizmus ellenére, úgy érzem, hogy a távolság az elit-értelmiség – mondhatom: atom-értelmiség – és a közönséges dolgozó emberek között nem kisebbedik, hanem növekedik. Mindenesetre nagyobb, mint Luther, Melanchton korában, még ha Erasmust is beleértjük is.

Megerősíti ezt az érzésemet (már ti. a Miklós entellektüel mivoltáról) az írás helyszínrajza és novellisztikus tartalma is. Az ohati erdőről és a körötte elterülő hortobágyi pusztaságról van szó. 1913-tól 1932-ig éltem és dolgoztam ott mint pályamunkás. (Néhány év esett ki belőle a háborúban, fogságban, rabságban.) Nem az ohati erdőben volt a szállásunk, de dolgoztam ott is. (Éppen ebben az erdőben játszódik az egyik novellám is. – „Idegen lányok

* Veres Péter és Mészöly Miklós levelezésének anyaga részben a *Jelenkor* irattárából került elő gépiratos formában, részben – a 4., 6. és 9. számú leveleket – a *Kortárs* szerkesztősége bocsátotta rendelkezésünkre. Ezúton mondunk köszönetet a *Kortárs* szerkesztőinek, akik 2002. januári számukban tervezték megjelentetni a birtokukban levő anyagot, de lemondtak róla a *Jelenkor* Mészöly-emlékszáma javára. Külön köszönet illeti Horányi Károlyt, az MTA Könyvtár Kézirattárának munkatársát, aki az említett levelek kéziratának másolatát a *Kortárs* szerkesztőségéhez eljuttatta. A szóban forgó három levél kéziratári jelzetét kapcsos zárójelben adjuk meg, ugyanebben a formában közöljük a szerkesztőségi jegyzeteket is. A szövegeken apróbb helyesírási módosításokat végeztünk. (A szerk.)

közt.” Tiszántúli történetek, 1962.) De körülötte s szemben vele a gyökérkúti és kungyöngyi barakkokban sokszor volt szállásunk. Ismerem a tájat, s nekem az a tanulságos, hogy nézi ezt egy tipikus városlakó, mondhatni pszichikailag is „urbánus” értelmiségi.

Mind nagyon érdekes, az is, amit a solymászatról, az is, amit a pusztáról mint olyanról mond. De különösen érdekes, amit Terézről, az állatok – az állatkosztra szánt állatok – etetőjéről-gondozójáról ír. Azért érdekes, mert misztifikálja egy kicsit. Teréz olyan, mint minden asszony – minden férfi is, de azért ez problémásabb –, *akire valami van bízva. Tárgyas és leszűkült szemléletű.* Mint minden igazi anya, és mint jó ápolónő. Samaritánus alkat. (Nem „lelket” mondok.) Amellett Teréz az „ős-szolga” is. *„A szolgálja mint olyan.”* Teréz: a nép. Valahol már írtam: az ember olyan állatfaj, amelyben a gondolatok, eszmék az elfogadott, még a kényszerrel elfogadott disciplinák is reflex-szerűen beidegződnek, ízléssé, magatartássá kövesednek. Az ember Proteus-lény: változni és konzerválódni tud. Ezt Miklós is látja, beszél is róla, a rohanás és a mozdulatlanság ellentét-párjában. Ha a dialektikát komolyan venné és nem tekintené agyonkompromittált dumának, ezt egészen természetesnek tartaná és egy cseppet sem misztifikálná a derék Terézt, aki nélkül a semmibe rohanna az emberi nem.

Nekem az az érdekes, ahogyan ez a sugárzóan okos intellektuel, aki majdnem mindent tud, amit értelemmel tudni lehet, sőt akiben már megvan az értelem túli dolgok iránti bölcs alázat is, nézi Terézt, tulajdonképpen a társadalom-fenntartó népet. Mert millió ilyen Teréz dolgozik a téveszkekben, az állami gazdaságokban, az építkezéseken, sőt még a gyárakban, hivatalokban és a tudományos intézetekben is. Az ő hátukon-vállukon áll – és tapos – minden civilizált társadalom, a szocialistának mondott is.

Mert Teréz nem Calibán. Calibán különben nincs is. A mindenben csodálatos Shakespeare ebben téved. Vagabundok vannak és Terézek vannak, Calibán: nincs! Tolsztoj, a földesúr, ezt jobban tudta. Az ő Polikuskái igazak. De hagyjuk ezt...

Hagyjuk, és térjünk vissza a közérzetre. Nem csupán a gondolkodó egyénére, hanem az egészre. Itt van baj. Nagy baj. Olyan mértékű „indifferentizmus”, amilyen nem sokszor lehetett a történelemben. (Amíg Istenben vagy istenekben hittek, nem is lehetett.) A fiatalok általában „apolitikus” lelkületűek (nem közvetlen pártpolitikai értelemben, mert úgy elég sokan tesznek úgy, mintha politikai elkötelezettséget éreznének), az idősebbek pedig „depolitizáltak”.

Az okos, tehetséges és becsületes ember, aki, még mint Miklós író is, ezt ilyen írásokban kompenzálja, mert nem tehet egyebet. Hinni nem hisz, hazudni nem akar... Tragédia. Olvastam egyszer a Vigiliában egy kis novelláját. Egerekről szólt, akik kívülről, talán a falon felfutó loncra vagy a csatornáról beköltöznek a nyitott ablakon a városi lakás kamrájába és ott fészket vernek, családot alapítanak... Kitűnő írás. Igazi írói meglátás. Íme a vegetatív élet törvénye, a megtartó erő. Az „egér-Teréz”. Ez érvényes akkor is, ha ennek a Teréznek nincsenek gyerekei. Az nyilván nem az ő hibája, hanem (nem azt mondom, amit szoktak, hogy a társadalomé, az sohasem egészen igaz) – hanem a „sorsé”.

De elég már. Abbahagyom azzal a kéréssel, hogy juttasd el Miklósnak, akár testvéred, akár nem. Nyugtalanít engem, hogy így vergődnek itt az olyan igazi író-intelligenciájú emberek is, mint Mészöly Miklós. Emlékszel, mit írtam a múltkor emlegetett Ady-cikkben. Az írónak „harcolni és harcolni tudni kell”. Ha tehetném, én mindenkinek megkönnýíteném, legalább az önmagával, a szellemi környezettel és a kifejezéssel való harcot. Hogy ne vesszen el semmi se, amivel több lehetne az élet, a világ és – a magyar...

Üdvözlettel

Bpest, 1964. IX. 25

Veres Péter

[„Jelentés öt egérről”, *Vigilia*, 1959/2.]

1964. október 11. Budapest

Kedves Péter bácsi,

bevallom, nemigen kaptam még annyi emberséggel s megértő érdeklődéssel teli levelet, mint amilyennel a Híd-ban megjelent írásomat kitüntetted. S ha ráadásul egy ilyen levél a nemzedék sorompókon és más sorsadta distanciákon túlról jön, az is kiderül, számomra legalábbis – hogy csak a különböző megközelítési módok tudják olyan frissességgel ösztönözni egymást, amire igazán rá lehet mondani, hogy természetes. Hiszen az egyformaság a természet mintájában sincs benne.

De mintha a hierarchia se volna olyanformán a természet sajátja, ahogy szeretjük elképzelni. Kitalálunk s erőszakolunk hierarchiakat, amelyek egyáltalán nincsenek összhangban a természettel. De erről a törekvésünkről végül is le kell szoknunk, ha nem csak meghódítani akarunk, hanem elsősorban megismerni és megérteni. Meghódítani – univerzális bűvszó. Még a szerelem se kivétel. Szinte nincs is kivétel. Meghódítani a természetet, a világúrt – vagy egy népet: végső elemzésben ugyanaz. Mindegyikben a tragikus feladat-félreismerés dolgozik. Talán szokatlan szóhasználat itt, de mégis: az imperializmus mint ösztöni, lelki magatartás, nemcsak társadalmi vonatkozásban nyilvánulhat meg, de a természettel szemben is. A természet persze némább – s még beláthatatlanabbul hosszabb távon –, mint amennyire egy nép tud az lenni. Ennek megfelelően a „tiltakozása” is burkoltabb és áttételesebb a mi imperialisztikus megközelítési módjainkkal szemben. A természet nem forradalommal válaszol, mint a nép: saját magunkkal teperteti le saját magunkat. Ha a civilizáció valóban fenyeget bennünket, a hódítás póza út vissza ebben. Csak a megismerés és megértés tud ablakot nyitni az ésszerű felhasználás harmonikus tájaira. S vajon hol lehetne másutt keresni a egymásból-táplálkozás, a szociális alkalmazkodni-tudás biztosítékait, ha nem itt?

Bocsáss meg ezért a bevezető kacskaringóért. Csupán a fölvetett problémákhoz kapcsolódva szerettem volna megfogalmazni, hogy miért okozott olyan örömet a leveled. Merthogy nincsenek sorompók a vívódás cella-ringjei között, csak különböző megközelítési módok vannak.

Leveled hangja jó apropó is a hasonló őszinteség írásbeli gyakorlására... Felhasználom. Kicsit hosszú leszek, – de ebből nem húz a lektor.

Van egy közhely rögeszmém: a valóság mindig bonyolultabb, mint a mi tételeink; könnyebb lehetségeset mondani róla, mint hazudni valamit ellenében; a „lehetséges” változatai könnyedén túlszárnyalják a hazugság erőlködését. Eklektikus-relativista elkötelezetlenség? Nem hiszem. Az emberszabású cselekedetekkel és eszmékkel szemben szabadna csak elkötelezettséget érezni. S ha az egyik a másikat cáfolja, vállalni a hűtlenséget. Ezért nehéz „praktikusnak”, „politikusként”, tételes világnézethez kötődőnek lenni. Persze, a történelem durva beavatkozásokkal operál. Mit is tehetne? Nem vagyunk angyalok. Féltő, hogy nem is leszünk. S az is igaz, hogy a durva beavatkozásokat folyamatosan menti (fölmenti) – vagy legalábbis „semlegesíti” idővel valamiféle távlati-történelmi erkölcs. Kivéve, ha mégse. De ha nagyon erőszakolom ezt a pokoli gondolatot, még Nérónak, Hitlernek is lehetett valami funkciója... – hogy csak kettőt említsek. Ha más nem, az emberszabású kibontakozás és továbblépés *siettetése*. A hatás-ellenhatás dialektikájában, a történelem szenvtelen áttekintésében iszonyú renddé, érthető indokoltságok sorozatává tud higganndni minden káosz és minden képtelenség.

Ha *isten*i történelmet mondok? Akkor csak Jóbként élhetek a legteljesebben. Az analógiát folytatva: az íráság, hitem szerint, mindenképpen Jób-hivatás. Arra van kötelezve, hogy vállalt skizofréniában éljen. Szüntelenül tiltakoznia kell a nem emberszabású elkerülhetetlenségek és szükségszerűségek ellen. Noha ugyanakkor kénytelen józanul tuda-

másul venni őket, sőt, adott esetben belátni és megérteni. Ez a bibliai Jób lelki grafikonja is. A dialektikát említette a levedben; hogy megítélésed szerint nem veszem elég komolyan. Engem ez a „skizofrén” formája vonz és tart egyensúlyban. Ez adja lelki-szellemi higiéniamat. Belátással kiegyesülő szüntelen lázadásnak is nevezhetném ezt a dialektikát – s ezzel újra csak Jóbót fogalmaztam meg.

Mindig lesznek, akik hivatászerűen irányítják, organizálják a világot, – ha nem is a lassanként anakronisztikussá váló politikusok, hanem tudósok mondjuk (kibernetikusok, endokrinológusok...) – lehet még találgatni, kik. Hogy mi lesz s lehet az írók szerepe – s általában a művészeké – ilyen vonatkozásban? Szerintem az, ami mindig is volt, a legnagyobbak példáját véve: *kívül* maradni, de szenvedélyesen a körön *belül*. S örökök „hűtlenségre” készen, hogy dialektikus ellensúly lehessenek, ha kell. Nem pontos, de a lényegét mégis érzékeltető analógia az Egyház világi szerepe: elkerülhetetlenül megvesztegetődött és önellentmondásba került. Karamazov Iván poémájára nemigen van hiteles és meggyőző anti-strófa. Hochhuth darabja a legfrissebb illusztráció ehhez.

Elképesztő érvelést hallottam nemrég: ha a pápa „jobban” kiáll a zsidóság mellé, talán még sokkal több hívő nem-zsidót, egyházi vezetőt tett volna ki a szervezett pusztítás veszélyének. Választania kellett, s a kisebb méretű és kihatású tragédiát választotta, – ugyanis a kereszténység cél-világa magasabbrendű... Az érvek ezután már kaptafa-egyszerűséggel tudnak peregni. A mi hierarchia-fogalmaink ilyenkor mindig megteszik a magukét – minden területen, minden vonatkozásban. Csak a művészetben ne tennék meg? Hány mű született (s születik) ilyen logikával és kibicsaklott hittel, vállalva a hazugságot vagy a szembehunyást, valami távoli cél érdekében!

Ismét csak a skizofrén dialektikát veszem elő. Szívesen hinnék benne, hogy egyszer majd egyetemesen kiderül: nem emberhez méltó, ha az eszköz természete különbözik a kitűzött cél természetétől. De azért mégsem vagyok annyira romantikus és naiv, hogy föl ne mérjem, ami az eszményeken *innen*, bizonyos mértékig (de csak úgy!) – levetkeztetetlen adottság. A politikának, legalábbis a klasszikus politikának eddig (s van-e már új?) a durva beavatkozás, a hazugság, a szembehunyás stb. – általában sikerre vezető motorja tudott lenni. S hogy ezután is...? A művészet mindenesetre bele fog rokkanni, mindig. Különösen, ha az elkötelezettséget csupán szigorúan körülhatárolt politikai elkötelezettségként ismerik el. Mert hol a biztosíték, hogy az említett írói „hozzáállás” nem fog újra s újra megisméltódni, egy újabb politikai igény szabványai szerint?

Vagy mégis elképzelhető volna – egyik neves írónk utópia-elgondolása jut eszembe hirtelen, bár csak félfüllel hallottam róla –, hogy az organizátorok, szakemberek mellett, a képviselőség csökkent jelentőségű funkcióján túl (bocsánat, ezzel egyetlen képviselőt sem akartam sérteni, s szívesen hagyom magamat meggyőzni az ellenkezőjéről) – elképzelhető volna az írók, filozófusok olyan intézményesített befolyása, hogy a hivatásukat éltető őszinteségből és morálból a magas politikát gyakorlatilag is részeltessék...? (Vagy az, hogy a hasonló szerephez jutott tudósok fogadtassanak el egy új katekizmust, – úgy értelmezve a „természettudomány korát”, hogy a tudományos igazmondást és tárgyilagosságot kiterjesztjük az emberi tevékenység minden területére...?)

Persze, gyönyörű. Valami mégis távol tart tőle, – mint író: egy másik ábránd. Hogy az a bizonyos *kívül*, de szenvedélyesen a körön *belül* maradás, talán mégis jobban biztosítaná – elsősorban a saját hivatásra támaszkodva – azt a dialektikus ellensúlyt, amit a művészetnek még a paradicsomban is képviselnie kell. Mert szintézis csak a koporsóban van. Nem közömbös hát, hogy van-e, s milyen minőségű a független ellensúly, a koporsón innen. S a másik: az íróság ilyen szerepe mellett nem válna a művészet csakhamar merevvé, akadémiakussá? (Ismét a pontatlan analógia: mint a hierarchikus Egyház anynyiszor.) Nem lenne nagyobb a művészet biztos vesztesége a bizonytalan politikai-közéleti eredményénél, amit egy ilyen utópiától józanul várni lehet...? De ez túlságosan is

messze visz. Kivételek persze mindig lehetnek, s azok számára nyilván ésszerű nyitva tartani az ajtót.

Bergson egy sajátos dialektikát fejt ki a társadalmi hajlamok fejlődésével kapcsolatban. Szerinte az uralkodó hajlam, miközben egyszerre *minden* következményét kifejleszti, ugyanakkor a maga árnyoldalaira és hibáira is éles fényt vet. Ezenfelül az uralkodó hajlam unalmat, csüggedést és megszokást kelt az emberekben. Ennek következtében lassan, de biztosan erősödik a vele szemben álló hajlam ereje, növekedik híveinek száma és javul azok minősége. Mert ez a hajlam elnyomottsága idején tartalomban gazdagodott, minőségében megújult és megtisztult. „Az elvek mindig az ellenzékben találhatók”, írja. Így tehát a fejlődést mindig ingamozgásra emlékeztető változások és az emberi tapasztalatok fokozatos gazdagodása jellemzik; az emberi tapasztalatot pedig az ingamozgásszerű változások gazdagítják. Ezáltal az emberiség hozzáidomul önmagához, ismereteihez és környezetéhez.

A mi társadalmi rendszerünkben nincs intézményesített ellenzék. Ami nem jelenti azt, hogy nincsenek ellenzékiek. Bár a politikai párt-ellenzék hiánya miatt még nem kellene búskomorságba esnünk... Ahogy fungáltak, és sok helyen fungálnak, nem mindig nyújt vigasztaló látványt. De az eszményi értelemben vett funkciójuk végső soron mégis csak nélkülözhetetlen. Az pedig a szabad kritika és a szabad probléma-fölvetés állandó gyakorlása. Nem különös, hogy ebben nem az egypártrendszerek járnak élen? Engedd meg, hogy ezzel kapcsolatban egy rögtönzött utópia-forgácsot ragasszak a nagy utópiák legvégéhez – apokrif függelékként...

Ha ugyanis: nincs kiosztva s ráhagyva a termékenyítő, független kritika, a kételkedés és tiltakozás joga egy-egy ellenzéki pártra (melyek ugyanis hajlamosak a gyakorlatban kopni, csorbulni, kiindulópontjuktól eltávolodni a különböző harcok és helyzetkedések során; s melyeknek működésére hagyatkozva a tömegek maguk is szívesen veszik úgy, hogy majd „ágálnak” helyettük – s közben a közügyekben elközömbösödnek), – de ahol mindez nincs, mert csak egy párt van: vajon ott eszményi értelemben nem lehetnének a lehetőségek is nagyobbak? Ha... Ha a párt elsősorban visszhang-gyűjtő, -feldolgozó és alkalmazó szervnek tudná tekinteni magát. Ha a társadalom egészét *együttműködő ellenzéknek* merné venni, olyan állampolgárok összességének, akiknek módjukban van függetlennek lenni a párthoz kötöttség elfogultságaitól. De ugyanakkor attól az elközömbösödéstől is mentesek, amire az egyszerű ráhagyatkozás csábít. Olyan egypárt, amihez nem tartozni kell, vagy tanácsos, vagy illő. Amelyik nem tagságra tart igényt, hanem az együttműködő, ellenzéki éberségre. Amelyik bizonyos meghatározott eszméknek, keret törvényeknek inkább valami dialektikusan rugalmas kodifikációja, mint bürokratikusan is érvényesülő építménye. Egy láthatatlan párt, ami a sokféleség gerincét adja... S aminek elvi-eszményi tanácsait – a független ellenzékként érdekelt társadalom állandó szembesítése mellett – arra hivatott, szakszerűség szempontjából függetlenített organizátorok, ügyintézők fordítanak le a gyakorlat nyelvére. Hogy a párt fogalma így átcsúszik kissé az alkotmány fogalmába? Bizonyos értelemben igen. De mégsem: ahogy egy bank nem azonos a banktörvényekkel – hanem *corpusa* azoknak. Utópiám pártja olyan bank, mely az állampolgári vágyaknak és hiteknek minden „betétjét”, minden „valutáját” elfogadja, s arra a „pénzre” váltja át folyamatosan, amelyik a kodifikált keretek között túlsúlyban van. De ezért mégsem parlamentarizmus, mert mindehhez nem lenne szüksége több pártra; de nem is konzervatív értelemben vett egypárt rendszer, mert a párt fogalma túlnőne a régin, szublimálódna, „mobilizált szimbólummá” válna (mint amilyen egy bank is végsősoron: jelzések és jelképek koordinált működtetésében van a jelentősége). Vajon nem egy ilyen láthatatlanná nemesített párt tudna igazán közkinccsé lenni? – éppen azért, mert nem a hódítás vagy hódítani akarás, nem a kizárólagosságra törő hierarchikus öntudat *erőszakos* érzelmeivel lehetne tartozni hozzá (ami a

különböző eszmék, elméletek dialógusát éppúgy megfertőzi, mint az osztályokét, hivatásrendekét, egyénekét), – nem erőszakos érzellemmel, hanem a függetlenség szimpátia-főlélegével és bizalmával.

Hogy mindezt hogyan? Fogalmam sincs. Bár izgalmas volna a részleteket is megálmódni hozzá..., de nincsenek morusi vagy campanellai ambícióim. Amiért rögtönözve mégis töprengtem rajta – s a magva, azt hiszem, azért világos –, hogy újra oda lyukadjak ki: az író, művész ilyen értelemben vett ellenzékként hiszem leginkább a maga helyén; az emberi közügyek körén belül, de mégis kívül, sajátos művészi intuíciói és látomásai világában.

A művészet mindig akkor ragad el, ha sűg. S ha jól sűg, mindig a köznapi beláthatóságon túlira fog figyelmeztetni. Hogy unpraktikusan? De minden körülmények között morálisan. Hogy skatulyázható elkötelezettség nélkül? De amennyire emberileg lehetséges, őszintén és elfogulatlanul. (Az őszinteség különben még az elfogultságot is hitelesíti a művészetben.) Mindez így van, ha az író jól sűg. A sűgása persze össze is eshet a pillanatot praktikus elkerülhetetlenségével. S ez az egybeesés – ha az írás szerepe nem férgesedett meg – ideális esetben folyamatos próbája, igazolása is lehetne annak, hogy amiről szó van, nem a hazugságot szolgálja. Ha pedig a szóban forgó praktikus elkerülhetetlenség olyan természetű – durva beavatkozás és különböző fokozatai –, amit valóban csak bizonyos távlati-történelmi erkölcs szentesíthet, az író felelőssége felmérhetetlenül nagy. Nemcsak pillanatnyi de még inkább későbbi hatásában. Semmivel sem történik annyi bűnös visszaélés, mint erre az erkölcsre hivatkozással: legtöbbször az ésszerűen elkerülhető rosszat a karjuk vele rangosítani. Író – ha adja is – csak Jób-lelkülettel adhatja szavát a kikerülhetetlen szenvedéshez: ha nincs más kiút. Mert, *ha nem hangsúlyozza ki*, hogy amire ilyenkor igent mond a jövő érdekében, az egyúttal a végső eszmények emberszabásúan értelmes és fájdalmas *cáfolata* is, – olyan felelősséget vesz magára, aminek a terhét senkivel sem oszthatja meg. Annál inkább a hozzájárulása következményeit: segít elaltatni az átlagemberi közérzetben a „skizofrén dialektika” kettős ösztönét, a lázadás és a kimért kötelesség egyidejű feszültségét. Aminek az elaltatására úgyse kell sok biztatás. S ha még a művészet a maga szuggeráló eszközeivel is segít... A művészet sokat tehet azért, hogy pl. jó lelkiismerettel öljünk. De teheti az ellenkezőjét is: ha fékező büntudatot és a „soha többé!” igényét még erényre is átlényegíti. Petőfi Jób-lelkülettel sűgött 48-ban vért. De mit sűgött volna Világosnál? – Más példa: a francia *forradalmat* lehetett sűgni, – de már a rémuralmat? Az orosz *forradalmat* igen, – de a személyi kultuszt s ami vele járt? Úgy volna jó, ha biztosra vehetnénk, hogy ahol az író megáll, egyúttal döntő útmutatás is: itt kezdődik az elkerülhető, itt meg az elkerülhetetlen rossz.

Hirtelenjében ennyi kívánczolt ki belőlem az „apolitikus” és „depolitikus” lelkület kérdésével kapcsolatban, amit olyan érzékeny realizmussal fölvetettél. De mindez az „indifferentizmus” problémájához is kapcsolódik, amire ugyancsak kitérsz. A kettő valóban mélyen összefügg, – bár az indifferentizmusnak más gyökerei is vannak. S a társadalmak típusa szerint más-más árnyalatot mutat. Bizonyos azonban, hogy hiába a „külső nivellálódás és társadalmi demokratizmus” – ahogy írod –, ha mögötte közöny lap-pang. A probléma odáig érett, hogy már nálunk is vita-téma. S ha azzá lett – a gyógyulás jele is lehetne.

A sok ok közül, melyek az indifferentizmust korjelenséggé tették, egy olyat emelnék ki (hogy hű legyek önmagamhoz), amit az apolitikus szem vesz észre jobban. Azt az egyszerű tény, hogy nem mindegy, milyen formában, milyen eszközökkel valósul meg akár a külső nivellálódás, akár a társadalmi demokratizmus; s még sok más. Előbb már szóba került az eszköz és cél természetének ellentmondása. Megpróbálók kicsit mélyebbre menni. Ma ez a kérdés bonyolultabb, mint valaha. Nincs ugyan már „természetes” vagy „szent” *joggal* hitelesített rabszolgaság, jobbágyság, megalázó hierarchikus megkülön-

böztetés: az általában vallott és vállalt eszményeink sokkal magasabbrendűek. De a hasonló sors modern változatai mégis kísértenek: akár egyfajta civilizációs fejlődés, akár bizonyos elmélet vagy csupán elmélet-alkalmazási módszer következményeként. És éppen ez a drámai: a kiélezett ellentmondás. Amíg jog védett képzelenségeket és igazságtalanságokat (Luther, Melancthon, Erasmus kora is idetartozik, – akiket említesz) – addig az ellentmondás sem lehetett annyira nyilvánvaló. Helyesebben: intellektuálisan sem fogalmazódhatott meg annyira, mint ma. Lázadások fellángoltak ugyan – nem is kevés –, de az események mégis belesimultak a dolgok jogvédte, sorsszerű rendjébe. Annál is inkább, mert a jog tabu, könnyen mitizálódik, s még az is megbűvölődik tőle, akit sújt... Korunk szenvedéllyel tépte és tépi fel a dolgok ilyenfajta rendjét, elsősorban az eszmék síkján. Csupán adekvát eszközöket és megvalósító-képességet nem tud többnyire melléje rendelni. Ha a múltban jog szerint is kevesebb volt lehetősége a nép nagy részének, ma sokkal többhöz van joga, – de nem minden esetben lehetősége is. S ez nem veszélytelen állapot: mert a jog tabu, könnyen mitizálódik, s még az is megszedül tőle, akit illet...

Ugyanígy: ha a gyakorlat, az eszköz és a cél között nagy a szakadék, ez nem kis mértékben táplálni fogja a rossz közérzetet, s egyik oka lesz az elidegenedésnek, a közömbösségbe menekülésnek. Vagy esetleg a stoikus háttérű passzivitásnak, – aminek modern változata azonban inkább kiégettség, mint epiktétosi bensőségesség és alázat.

Hogy mindez végül is mit károsít? A te szóhasználatoddal élve: nemcsak az „atomértelmiség”, hanem a „közönséges dolgozó emberek” számára is elsősorban *erkölcsi megrendülés*, és pusztító iskola, ha az ésszerűen elkerülhető rossz – úgy címkézve, mint szükségszerűség – nem kerülődik el. Nálunk se kerülődött el mindig, sajnos. S az erkölcsi megrendülés, akár a szű; vagy modernebbül: akár a stroncium. A külső tartás talán még nem is árulkodik, csupán egy adott pillanatban a reflex, amit azonban már a roncsolás kondicionált.

A polgárság reflexeit jobban ismerem, mint a parasztságét; s a parasztságét közelebből, mint a munkásságét. Így inkább az első kettőt veszem párba, példának. Olyan szempontból, amin elég sokat töprengtem pár hónapja, újra. Éppen Csoóri *Tudósítását* olvastam. Nagyon becsülöm az író s ezt a könyvét is, – külön izgalom volt számomra, hogy arról a faluról is ír, ahol kamaszkoromig majd minden nyaramat töltöttem, s ahová ma is gyakran visszajárok. Könyve egy sereg kérdést mozgatott meg bennem. Többek közt a *Tudósításhoz* hasonló kor- és kórképek, helyzetfelmérések igazságáról, – hogy mennyire lehetnek igazak? (Csak *Mélytengeri áramlására* gondolok még, a legfrissebbek közül.) Mit kendőz el a ma tablóján – esetleg akaratlanul is – az író jövőt kereső önfeledtsége? Vagy az alkati bizalmatlanság? Vagy a lektori óvatosság...? Sok a buktató.

Bennem summaképpen az szűrődött le (közhely), hogy a parasztkérdés pszicho-szociológiája – éppen a soron következő akciók ésszerűsítése és erkölcsé érdekében – csak a megtörténtek alapos és független kritikájából építhető fel. De amiről kevéssé esik szó, illetőleg a következményeiről: hogy az elmélet elsősorban a kapitalista magántulajdonból kiindulva számoltatta fel – bár csak részlegesen, de mégis döntően – a magántulajdont. Ahogy én láttam és tapasztaltam, az értelmiség számára ez – a sok egyéni tragédia és megkeseredés ellenére is – nagy általánosságban múló megrendülés volt. És nem végzetes veszteség. Amit *tudott*, általában az volt a *fontos* magántulajdona. S az a jég hátán is tudás; és előbb vagy utóbb, de hasznosítható. Valahogy csak lesz; s lett is. A szellemi-lelki magántulajdon megóvására pedig – főképp, ha igény is van rá – mindig marad lehetőség. Gedanken sind zollfrei. Hogy ugyanez elmondható-e az egész polgárságról? Annyi biztos, hogy a gazdasági és egyéb intézkedések általában olyan edzettségre szorították rá, ami a veszteségek ellenére is jót tett neki. Főképp abban a vonatkozásban, hogy korszerűbb öntudatú polgársággá tette: a társadalmi egyenlőség gondolatát, ha megkésve is, de magába szívta. Más kérdés, hogy pl. a munka-erkölcsé fejlődött-e – vagy éppen le-

romlott? S kérdezhetjük ugyanezt az iparossággal kapcsolatban is – és tovább. S már nem lesz olyan egyértelmű a válasz sem itt, sem ott. Az általános öszkép az, ami nem túlságosan megnyugtató, sem a téeszekben, sem a gyárakban, sem a hivatalokban. Az okok? Oda térnék vissza, ahonnét kiindultam; a magántulajdonhoz és a parasztsághoz, Egy olyan pszicho-szociológiai motívumot lehet itt tetten érni, ami, azt hiszem, az egész társadalmat közérzeti-erkölcsi válságon vitte keresztül. S aminek a feloldása nemcsak az időn múlik – hanem a helyesbítésen. (Torzult a nemzeti jellem és karakter, mondjuk, a reformkorhoz képest? Ritka és kivételes nekirugaszkodásainkról sem feledkezve meg – igennel szavaznék. De ennek nem utolsósorban az az oka, hogy 67-től kezdve a „pszeudo-konzolidáció” langyosvizében ringatóztunk: az időben bíztunk és nem a cselekvő helyesbítésben. Mért lenne ennek más a lélektani következménye tegnap, mint ma?)

Röviden összefogva a fenti bonyolult kérdést: a földtulajdon felszámolása – különösen a lebonyolításnak pszichológiai motívumokat elhanyagoló és sértő, az új státusba való beleszokáshoz, örömhöz időt alig hagyó, merev és elméleti menetelessége (az egyén állami megajándékozásától a föld közösségi kisajátításáig) – éppen azt a szám szerint is legnagyobb tömeget rázkódtatta meg érzékenyen, amelyik a földért a legtöbbet szenvedett. Mert ha nem a mai gazda gürcölte meg, amije volt, akkor az apja, a nagyapja vagy a dédapja. A kulák-kérdésnek van olyan oldala is, ami a paraszti családközösségek pozitív hagyományaira, a tervezés fegyelmére és tapasztaltságára, a nemzedékek során belső kötelességgé vált erkölcsre, munka-erkölcsre hívhatta volna fel joggal a figyelmet. (A nincstelenség pszicho-szociológiája ennél sokkal szomorúbb – és egyszerűbb.) Egy biztos: parasztek viszonylag ritkán kaptak érdemeik jutalmául Bécsből földet. Azonkívül a parasztság viszonya a földhöz sokkal inkább „biológiai” és „organikus” volt, mint, mondjuk, jogi. És csak egyedül az ő számára lehetett a föld döntően ilyen: valóban „lélek és kenyér”. Ilyés lírát írt erről; Te vonzóan józan ábrándot szűrtél ki belőle a *Paraszti jövődben*.

Lényeges azonban az is, hogy ennek a viszonynak a pszichológiája különbözik minden más hasonló viszony pszichológiájától. S ennek a ténynek – a mi történelmi adottságaink mellett – sokkal nagyobb volt, s talán még ma is nagyobb a realizmusa, mint a fejlett nyugati országokban. Bár a fokozódó gépesítéssel ez a sajátos pszichológia szükségszerűen módosulni fog, mégis valószínű, hogy ha változott formában is, de megkülönböztető jegyeiből mindig megőrzi valamit. Egy növekvő állat vagy gabonafej „gondozói” pszichológiája sosem lesz azonos egy gép kezelésének és irányításának a pszichológiájával. Legalábbis remélhetőleg, S hogy a kettő különbsége megmaradjon – nem a dialektika követelné ezt is: az egészség dialektikája?

De ha ennek a két viszonynak a pszichológiája alapvetően más, egyáltalán nem meglepő, ha ez a „másság” a magántulajdon-nem magántulajdon kérdésében is megmutatkozik. Mindenesetre: föld-, műhely-, üzem- és gyár-tulajdon olyan lépcsőfokok, melyek egyúttal jelzik is a megfelelő pszichológiai viszonytal egyúttjáró biológiai-organikus motívum fokozatos csökkenését, és fokozatos áthelyeződését a „személytelenbe” és a „művibe”. Minden, ami „biológiai-organikus”, nehezebben és traumatikusabban szakad el a „személyestől”; s minden, ami „személytelen” és „művi”, hamarabb képes előnyt találni és érezni, akár a nagyobb arányú autonóm szerveződésben, akár a megfelelő lebonyolítású állami-közösségivé válásban. Hogy a jövő mit fog ésszerűnek találni – a világ melyik részén mit, milyen formát, metódust –, nemcsak hit és elszánás eredménye lesz bizonyára. Ha hinni akarok a fejlődésben, hinnem kell azt is, hogy az emberszabású eredményesség végső soron mindig döntőbb lesz, mint a hitek konzerválása.

A nálunk végbement változás során a parasztságot ezekben a mélyebb régiókban érte olyan sérelem, aminek a közérzeti következményeivel akkor is szembe kell nézni, ha a történeteket nem vitatható történelmi szükségszerűségként fogjuk fel. A „műhelytől a gyárig” lépcsősor sérelme se elhanyagolható, de már a számaránynál fogva se lehet

olyan jelentős, mint a parasztságé – amelyikből végül is feltöltődtek az új műhelyek, üzemek, gyárak. A mai munkásság erkölcsi-lelki tartalmainak és beidegzéseinek pszichoszociológiáját a közelmúlt parasztságának élményeiből lehet nem kis részben kibontani. Hogy a parasztság elfelejtette a sérelmet? Sok tünet azt mutatja, hogy a földet – a friss ajándékot és a régtől birtokoltat egyformán – *jobban elfelejtette, mint az elsajátítás módját*. Azt tudja nehezebben megbocsátani – ha nem az eszével, hát az idegeivel. Hogy a fiatalok majd végleg elfelejtik? Nagy történelmi távlatban, persze. De azért akad bőven olyan motívum, amit a jelen pszicho-szociológusai nem hagyhatnának figyelmen kívül. S legalább a *kimondással* és tudatosítással kellene annyit semlegesíteni belőle, amennyit lehet.

Egy csecsemőt egész életére traumatizálni lehet, noha a körülötte történekből semmit sem ért; egy kamaszt a körülötte felborult családi étellel – s még lehetne sorolni a példákat. Naivság volna azt hinni, hogy a gyermekek, fiatalok semmit sem láttak-értettek abból, ami a váltás éveiben – nem mindig idillien és emberségesen – körülöttük történt. Az ilyesminek nyoma marad. S lehet, hogy már rég nem a saját föld után fognak nosztalgiázni (hiszen a bérmunkás státusnak is megvannak a csábító távlati – vagy lehetnek idővel) – mégis, az át-élt erkölcsi megrendülés, trauma – ha burkoltan és áttételesen is –, de valószínűleg sokáig kísérteni fog. S esetleg egészen más vonatkozásban és munkaterületen üt vissza az erkölcsi-történelmi csalódás. Mit jelentsen például, hogy 56-57 év a téesz-tagok átlagéletkora? – *csupán* az ipar munkaerőhiányát? a civilizáltabb életforma vonzását? Pszichológiai motívumokra – a fenti vonatkozásban – egyáltalán ne is gondoljunk?

Sokat mondjuk, hogy az új morál nehezen születik. De a munkához (általában), a tartósabb és hosszabb lejáratú egyéni tervekhez, az állami érdekekhez stb. való viszony megbillentségének talán *itt is kereshetnénk az okait*. S akik ma ilyen megbillentség áldozatai, egész lelki magatartásukkal – akarva-akaratlan – traumatizálnak a családjukon, a szűkebb társadalmi körökön belül. S végül is: ilyen kis mozaik-tényekből és mechanizmusokból tevődik össze és alakul ki egy nép jellemének, karakterének lassú, de folyamatos torzulása – ha nincs helyesbítés, ami fogódzót ad a következő generosztálynak, nemzedéknek. A pszicho-szociológiai kutatás és igazmondás előfeltétele a helyesbítésnek; de ugyanakkor a sérelmekbe való önpusztító elmerülésből is segít kilépni.

Csóti Külüs bácsi egyszer így fakadt ki előttem: „A sárig megaláztak, fiam, hogy föl-emeljenek.” Nem mertem közbevágni a feldúlt udvaron, hogy a „jövő számára”. Valószínűtlenül „kicsi” kulák volt, de egy razzia szalmát talált a padlásán, ahol légvédelmi szempontból nem lett volna szabad tartani – s elítélték, bezárták. Mikor a szekszárdi fogházból a piacon vitték őket keresztül, az emberek sírtak, s ők összebilincseltek kezüket föl-tartva köszöntek vissza, hogy „Szabadság!” – meséli.

Ha a polgárság arra kényszerült, hogy hibákat lásson be, melyeket a múlt, az öröklés kondicionált benne – ugyanígy, nagy általánosságban: a parasztságnak, a hierarchia legalsó pontján, mit kellett volna belátnia?

A sérelem mélyebb gyökerű, mint amilyen a tv, a mosógép stb. öröme lehet. Ami persze szintén nagyon fontos. Mégis, annak az életérzésnek és erkölcsnek a minősége múlik az ilyen emlékeken, amivel s ahogyan *átlép* majd a parasztság egy új típusú polgáriásodás (értelmiséggé válás) fázisába. Nem tudom, csupán korlátozott egyéni tapasztalataim alapján nyugtalanít – és sokszor olvasom, hogy téged is, sokkal gazdagabb tapasztalataid alapján –, hogy vajon nem billentett-e meg sok olyan erkölcsi értéket a parasztságban is a durva beavatkozás, amire *éppen most* volna szüksége az átalakuló társadalomnak. S nem hívott-e elő benne olyanokat, amelyek sok szempontból csak rusztikusabb ismétlései (és nem pozitív továbbfejlesztése) a polgárság történelmileg kicsiszolt, olajozottabb reflexeinek – és főképp retrográd beidegzéseinek.

Elméletnek és az alkalmazási mód kihatásának mindenesetre keservesen helyesbíthető, feledtethető hibája, hogy módot, lehetőséget sem adott a *tulajdonhoz való viszony tör-*

ténelmi, erkölcsi, szocio-pszichológiai különbségeinek a figyelembevételére. A teljes kártalanítás-hoz valóban szegény ország voltunk – és vagyunk. De hogy a váltásnak – ha már az adódott a történelemtől nekünk, hogy ne *fejlődve* lépjünk túl a régin, hanem egy éles *fait accompli* után igyekezzünk úgy csinálni s rendet teremteni, mintha organikus fejlődés során jutottunk volna idáig –, hogy ehhez más stratégiát ne lehetett volna kitalálni, nem hiszem. A kérdés pszicho-szociológiája – ha csakugyan volna már ilyen – valószínűleg alaposabban tudná igazolni, hogy olyan átalakulási sémával küszködtünk és küszködünk, ami kevéssé egyezik történelmileg kialakult struktúránkkal. S nyilván ehhez kapcsolódik az is, hogy az egész átalakulási folyamat alatt hiányzott a viszonyainknak megfelelő elméleti és kísérletezési szabadság. S ezért feneklett meg minden távolabbra tekintő terv és elképzelés a *saját struktúra* kialakítására. Ami persze szintén rögös út, s nem hoz azonnal rekordtermést... A lengyel és jugoszláv példa mutatja. De talán több „elkerülhető rosszat” kerültek el? Ha igen – legalábbis töprenghetünk. Mert az indifferentizmus gyökerei ide is lenyúlhatnak.

De most már csakugyan nem akarom tovább igénybe venni olvasói türelmemet. Az eddigit is köszönöm! Különben pokoli lusta és nehézkes levélíró vagyok. De ez az eset más volt – olyan zsilipezh nyúltál hozzá akaratlanul, ami, úgy látszik, nagyon is nyílni akart.

Lehet, hogy ezek után még jobban megerősödött az érzésem „pszichikailag is urbánus értelmiségi” mivoltomról – ahogy meditálok pl. néhány nem „urbánus” dologról. De szeretném is, ha így lenne. A bőrünkben nem tudunk kibújni. És ez a jó. De a bőrünket tágítani, az még jobb. Mint szépíró látszólag talán más tájakon veszködöm, mint ami a fenti töprengések után várható volna. De ez csak látszat, remélem. Nincs két táj, csak emberi táj van. S hál’ isten, sok ablak, Terézt valóban más ablakból nézve értelmeztem, mint ahogy most néhány „rázós” kérdést. A napi, a politikai, a kézzelfogható aspektus mellett azonban mindig nyugtalanít a másik – az ellenkező. S a kettő egymásba játszik. Montaigne-nek igaza van: ha a hasfájásomról vagy egy sötét sarok még sötétebb érdekeltenségéről vagy a legforróbban időszerű közérdekről írok és adok hírt teljes odaadással és elmerültséggel: mindegyikből ki fog ütközni az egyetemes igazság.

Terézt misztifikáltam? Vajon nem lehetséges, hogy talán mégsem én, hanem ő saját magát, abban a másik jelentésében, ami csak azért tűnik fel misztifikáltnak, mert nem annyira kézzel is fogható...? De ez már új passzus lenne.

Csak még egyet, Egyszer azt olvastam Pascalról, hogy többek között szenvedélyesen foglalkoztatta Páris közlekedésének a megoldása, megjavítása – s talán tervezetet is készített hozzá. Én ezt gyönyörűnek találom. Minden mást megelőzve megírni a Gondolatokat, a Provincialest (ki-ki a magáét) – és ugyanakkor a jó közlekedés problémájával is foglalkozni... A fölös energiából.

Az eddiginél jobb „közlekedés” reményét adta nekem a leveled; s arra bízom rá a sajátomat is.

Tisztelő barátsággal sokszor
üdvözöl
Mészöly Miklós

[A szóban forgó szövegek: Rolf Hochhuth: *A helytartó*, Kalász Márton (ford.), Európa, 1966. (*Der Stellvertreter*, 1963.); Csoóri Sándor: *Tudósítás a toronyból*, Magvető, 1963.; Csák Gyula: *Mélytengeri áramlás*, Magvető, 1963. Veres Péter: *A paraszti jövőndő*, Sarló, 1948.]

3.

Kedves Miklós!

Eloolvastam a leveledet, és mert addig úgysem tudok dolgozni, amíg az asztalomon elintézetlen ügyek vagy megválaszolatlan levelek vannak, azonnal írok is neked. Nem megyek bele az én „filozófiám” megmagyarázásába, mert az csak annyi, hogy a *gondolkozás mint maga a lét „örök” és „változó”*, s ha röviden – igazán röviden – jellemezni akaróm, kb. így tehetném: *Ez van*.

Erre azt lehetne mondani: pragmatizmus. Igen ám, de az én „pragmatizmusom” dialektikus; a forradalmat is az „örök” realitások világába számítom.

Mindezt azonban hosszadalmas volna kifejteni, ezért arra gondoltam, elküldöm inkább ezeket a kéziratokat abban a reményben, hogy *elolvasás után visszaküldöd!* Ez még nem jelent meg, egyik sem. Az Előszó esetében ez tárgyaltalan is, a másik, a Számadásrészlet talán megjelenhetett volna, de nem is próbálkoztam vele, mert így már jó néhány városban, mintegy szellemi bemutatkozásképpen (ti. nem ismernek és nem értenek egészen, még azok sem, akik olvastak valamit tőlem) felolvashattam. De ha egyszer nyomtatásban megjelenik, már „nincs képem” hozzá.

No egyszóval, ha elolvastad, küldd vissza. Nem világrengető dolgok ezek, kis „apológiák” csupán, de kulcsot adnak azért annak az embernek, akinek van érzéke a kulcsok finom forgatásához, a gondolkodásom és a magatartásom megértéséhez.

Persze, ha itt igazi egészséges szellemi élet volna, ennek a mi spontán fellobbant „vitánknak” meg kellene jelennie. És akkor kényszerítve volnék rá, mivel az első levél túlságosan vázlatos és hevenyészett, hogy „felkössem a gatyát” (ismered ennek a mondásnak az eredetét?), és elmondjam az én izmus nélküli realizmusomnak a természetét és a logikáját. Milyen jól tenne ennek a szellemi aszályban szenvedő magyar értelmiségnek! Valóban a legfontosabb kérdésekről, a *mai lét*, a *továbbélés* dolgairól volna szó.

De „ami késik, hátha mégse múlik”. (Az a baj, az enyém nagyon múlik.)

Üdvözlettel Veres Péter

Bpest, 1964. okt. 14-én

4.

[Ms 5497/48.]

Budapest, 1964. okt. 17.

Kedves Péter bácsi,

nagyon köszönöm a bizalmadat.

Utólag volt egy kis zavar s bizonytalanság bennem, miután elküldtem a levelet, – hogy annyi oldalnyi, csakugyan rögtönzött apológiával csak úgy odarontottam...

De talán a hiányzó „hídlábakat” is alája lehetett gondolni. Meg hát – olyan híd ez, aminek folyton épülnek a lábai... Araszoló híd, tolja magát előre. Legalábbis így kellene.

Azt hiszem – megértésedben – eddig se jártam rossz úton. Nekem kikerekedett – s az kikerekedett ki –, amit a küldött két írás olyan véglegesen egyszerűsítve tisztáz.

Felkötni a gatyát – (a mondás eredetét tényleg nem ismerem) – egy életmű után?!

A naplók a fontos határokat gondolatilag élesen kirajzolták. Vagy lehet, hogy a legszemélyesebb vallomás és életpasztalet kézikönyve még hátra van? Kívánom, hogy

erőd s kedved legyen hozzá. Az aszály – az ilyen vagy olyan – a Bibliában is átmenet, noha ott minden örök...

A napi eseményekből még mindig nem egészen felocsúdva – sokszor üdvözöl

Mészöly Miklós

[A „napi események”: 1964. október 13–14: az SZKP KB plénuma leváltja Nyikita Szergejevics Hruscsovot, a párt főtitkárát. Az új főtitkár Leonyid Iljics Brezsnyev, a Minisztertanács elnöke pedig Alekszej Nyikolajevics Koszigin lesz.]

5.

1965. jan. 12 [?]

Kedves Miklós!

Megint muszáj pár sort írni. A Hídban olvastam Levél a völgyből című szép kis írásodat. Épp olyan jó, mint a kis egerek története volt. Talán ez még gazdagabb, de amaz „novellább” volt.

– Jó, de mit lehet erről egyebet mondani? – Hát éppen ez az egyéb itt a fontos. Gondolkodás nélkül ma már nem lehet senki író. Még a kalandregény vagy a detektívregény is gondolkozásból születik. (Az a baja: nincs benne ott a költő. Sőt a „gondolkodó” sincs ott benne, csak az alkalmazó matematikus munkálkodik a storin.)

Mégis mi a baj. Ilyen okossággal, ilyen mélyenlátással nehéz az emberek közt íróvá lenni. Vegetatív lényeknek írsz a vegetatív életről és annak a törvényeiről (ha jól értelek), amelyek erősebbek a logikánál, amely még csak ott tart, hogy az értelmes mozgást (cselekedetet) tudja definiálni, a nem értelmesről legfeljebb annyit tud: van! – ámde a vegetatív lét valóságát éppen a vegetatív lények nem értik. Mi következik ebből? Nemcsak neked mondom, hanem önmagamnak is, mert én is a „tudatosságom” miatt nem lehetek már kedvem szerinti íróvá: a gondolatnak, a logikának, az ismeretnek, a „lét-tudásnak” a mesében, a mese szövetében, vérében, csontvázában kellene feloldódnia és hatnia. Magamnak mondom, de neked is szól: metamorfózis! Költővé lenni! Szabaddá! Benned ott a költő: szabadítsd ki! A többire már nincs hely.

Üdvözlettel Veres Péter

[A „Levél a völgyből” a *Kortárs* 1973/10. számában jelent meg, a *Híd*-beli, jóval korábbi megjelenésről nincs adatunk.]

6.

[Ms 5497/49]

Budapest, 1965. jan. 24.

Kedves Péter bácsi,

köszönöm a figyelmességedet, az újabb széljegyzetet. Talált is: érzékenyen. A metamorfózis, a gondolati anyag egyensúlyos „bedolgozása” – ez csakugyan a korszerű tét (mindig is az volt; vagy kellett volna legyen). A mi irodalmunk fölé – talán a kellesténél is jobban s hosszabb ideig – az anekdota fészkelte oda magát. Szó se róla, csábítóan probléma-lekerekítő szivárvány az anekdotikus szemlélet-mód; végül is elférnek benne s alatta az emberi színjátékok. Csak valahogy alacsonyabbra húzza az égboltot fölöt-

tünk – lehatárol; a határ illúzióját kelti. Az igazi szívárvány is ezt teszi... attól olyan szép. De nem még szebb – s nekünk már kényszerítőbben is – amire József Attila utal: „milyen magas e hajnali ég!” Ez alatt a „hajnali ég” alatt kellene tudni szövegetni a meséket... – nagyon igaz.

Pár éve kaptam rá az ilyen meditáló-szubjektív próza-féleségre (se novella, se tanulmány) – nem nagyon kapós műfaj, itthon, úgy tapasztalom. De azért mégse mondok le róla, – segít is sok mindent tisztázni, magamban. Regény, darab vagy novella írása közben amolyan belső séta-rögzítés, ellenpróba – amilyen a napló folyamatos tükre. S azt Te jól ismered. – Hogy a költő, bennem? – nem tudom, mennyire. De a jótanács éppen telibe talált; pár hónapja próza-verseket is szülőgetek – kerestem s találtam is valami nekem való hangot s formát hozzá. Már van vagy fél kötetnyi, – csak kiadó lesz-e?

A Tágasság iskoláját különben közölni akarja a Valóság (már egyszer akarták, de aztán megfeneklett) – valaki írna melléje, – villámhárítóként. Hiszen értem; de komolyabb villám nincs a fejünk fölött...? (Különben igen jó szerkesztő-gárda verődött össze náluk – csak szét ne ugrasszák őket.)

Csoóri Sanyi, Gyurkó Laci említették múltkor, hogy készülnek Hozzád egy kis beszélgetésre. Ha megengeded, nagyon szívesen betársulnék egy látogatásba, vagy külön is, ahogy az időd engedi. S amikor engedi. Sejttem, hogy az idő Neked is drága.

Még egyszer köszönöm a figyelmességedet – s bocsáss meg, hogy válaszul magamról fecsegetem, főképp.

Sok barátsággal üdvözöl

Mészöly Miklós

[Az idézett verssor József Attila *Ódájából* való. A *tágasság iskolája* 1963-ban jelent meg a *Híd*-ban, Magyarországon folyóiratban nem közölték.]

7.

1965. jan. 30.

Kedves Miklós!

Most csak ennyit: természetesen azt a találkozást össze lehet hozni. Akár ott is, ahova Csoóri Sanyiék járnak, az Európa presszóban. Az nekem könnyű, mert a 11-es busz éppen oda visz és vissza is hoz.

Pillanatnyilag azonban egy nagyobb – vagy inkább nagyon fontos – novellával bajlódok. Már majdnem készen vagyok, de nem elégít ki. Az a baj, amit neked is jeleztem: a gondolatok, amelyek helyállóak, közlésre csábítóak, önmagamat frappírozóak, rábúrjádzanak a story-ra, amely amúgy is sovány, de ami nagyobb baj, az élményekre és az írás tartóállványaira és vezéreszméjére is. Érted te ezt!

Néhány nap múlva térjünk vissza az ügyre!

Veres Péter

8.

Kedves Miklós!

Megint muszáj beléd kötnöm. (Ez végeredményben jó, mert érdemes volt megírnod a zenéről, ami a Valóság 1965/9. számában van.) No, én nem a kérdést vitatom. Nem azért, mert nem érdekel, hanem azért, mert amíg arra a kérdésre választ nem kapok, *mi*

a zene? – addig az elemző magyarázatokkal nem tudok mit kezdeni. Nem is beszélve arról, hogy a zene technikai és interpretálási problémáiról elképesztően keveset vagy inkább semmit sem tudok.

Más dolog ingerel közbeszólásra. Éspedig az, hogy a Bartókról szóló írásokban, még ebben is, pedig ez igazán *jól indul* és Bartókról szólva *jól is végződik* – valamelyes misztifikációra való hajlamosságot, de általában túlfilozofáltságot érzek.

Volt ilyen annak idején Ady körül is. Még Németh László is beleesett ebbe. (Kosztolányi nem, de őneki meg más értelemben nincsen igaza. Értetlen a közösséget felhevítő személyi varázs dolgában.)

Ma már Ady világos. És ebben a világosságban már az is nyilvánvaló, hogy egyetlen dolog kikezdehetetlen: a *génusz*. Ady gyarló ember, egyben nagy és eredeti költő, ugyanakkor modoros verselő és még sok minden, de *elementáris egyéniség!*

Ennek a felismerését és demonstrálását hiányolom én a Bartók-himnuszokban. Hogy a zenéjéből mi marad meg a szó Bach-i és Mozart-i értelmében a jövő századokban mint örökké hangzó kifejezése a kimondhatatlannak, azt nem tudom. Személyesen nem ismerhettem meg, de érzem, mert hisz a himnikus misztifikációknak ez lehet – csak ez lehet! – a forrása, hogy varázslatos egyéniség, nagy ember, nagy lélek volt. (Ezt a te kezdő soraid is felvillantják.)

Tudod, mi jut eszembe a Bartókról szóló írásokról: az, amit egyszer Hugo Viktor Shakespeare-könyvéről jegyeztem fel: ez a Hugo Viktor olyanná misztifikálja-heroizálja Shakespeare-t, amilyen telhetetlen nagyságvágyában ő maga szeretett volna lenni. Hogy Shakespeare a maga való mivoltában milyen volt, ki volt, mi volt, az továbbra is homályban maradt. Ugyanilyen „esszé-misztifikációt” fedeztem fel Carlyle hősportréiben is.

Lehetetlen elhallgatnom azt a gyanúmat, hogy az egész túlfilozofáltság és *esszé-líra* mögött pedig (ilyen volt a Nyugat Cs. Szabós, Halász Gáboros, Babitsos esszéirodalma is) a *betegséggé váló*, mert sem tettértékű nagy művekhez, sem közéleti cselekvőerőben nem prezentálható *intellektualizmus* vergődik. (Tehát nem az elementáris és erudícióval áldott magas értelem, hanem a morbid „intellektualizmus”.)

Miért mondom én el neked mindezeket? Tudom is én, talán éppen azért, mert minden írásodban ott érzem az eredeti gondolkozót, de ugyanakkor az ún. „filozófia” túl komolyan vevését is. Vagyis azért, hogy szurtyongassalak: próbálja a tanulmányodban emlegetett *szabadság* felé kitörni. Ha a személyes varázshoz nincs „töltésed”, *akkor művekkel és győzedelmesen eredeti gondolatokkal, villámló dialektikával* – mert ez benned van!

Az író-intelligencia azért több minden más intelligenciánál, mert még a gondolkozási disciplinának sem nyűgözhetik le, sem a szabadságát – azt a kis-szuverenitást, ami nélkül író nem élhet sem a képzelőerejét, amely mindenre ki tud terjedni, még az önmaga megismerésére és bírálatára is.

Figyelmes szeretettel Veres Péter

Bpest, 1965. szept. 19.

[Az említett írás: Mészöly Miklós: „A tonalitás és atonalitás történetéről”, *Valóság*, 1965/9.]

9.

[Ms 5497/52.I-II-III]

Kedves Péter bácsi, –

ez a rettenetesen megkésett levél nem az én lelkemen szárad. Ősszel három hónapig nem voltunk itthon, egy fiatal házaspár ismerősünk lakott nálunk, s ők kezelték a postát

is. Helyesebben elkezelték – tegnap éjszaka kerestem valamit, és a mindenes szuszékomban egy halom őszi postát találtam – oda rakták be s nekünk elfelejtettek szólni. Elég fura vendég-gesztus – de most már köpönyeg. Kérlek, ne haragudj; s ha közben gondoltál rólam ezt-azt – ez legyen a mentségem.

Nagyon köszönöm a leveledet s a megjegyzéseket a zenei cikkemhez. Azért írom, hogy „csak” zenei, mert Bartók inkább hivatkozás, fogódzó lenne. Külön téma. Itt csak bizonyos összefüggésekre próbáltam rámutatni; bizonyos jelenségek *egyidejű* jelentkezését tisztázni, és *egy* térképre fölrajzolni. Nyilván vitatható vállalkozás. (Zürichből írják, ahol lefordították a tanulmányomat s szeretnék megjelentetni, hogy épp nemrégiben jelent meg Ansermetnek egy könyve – karnagy és filozófus –, s abban valami hasonlót fejt ki a szerző. Megtisztelő és bátortalanító híradás –) Node, igazában nem a „területem” ez a téma – inkább csak kiruccanás volt. Ami „szakszerű” van benne, az hitem szerint pontos – mégis az egész inkább írói megközelítése a problémának.

A misztifikálás, az intellektualizmus, túlfilozofálás – hát az csakugyan veszélyes kísérés, mindegyik. A valóság szívesen prezentálja magát olyan sémákban, hogy azok a pillanatnyi cselekvő-gyakorlatiasság síkján be is válnak s ki is elégítenek – esetleg. De nem mindig. Viszont, ha tovább kell bogozni – meddig? Hol a határ? Nehéz előre eldönteni, azt hiszem, hogy egy évtized múlva, egy század múlva mi lesz tettetékű, s mi tud majd közéleti cselekvőerőben is prezentálódni – ahogy írod és igényeled. S persze, igénylem én is. Mégis azt gondolom, hogy az igazán nagy művészet mindig a köznapi beláthatóság és elviselhetőség határain túlra feszíti a sodronyait – s így mindig „romantikus” lesz – *ilyen értelemben* –, mert nem *köznapian* praktikus, amit ajánl. A görögök tudták ezt, bőven. Shakespeare is ettől él. A betegség, azt hiszem, ott kezdődik, ahol a pozitív tett lehetősége önelégülten, nihilisztikusan vagy fatalisztikusan – kétségbevonódik. De van ilyen *igazán nagy* mű? Önellentmondás lenne. Olyan szerintem bőven van, amelyik fájdalommal, szomorúsággal vagy szenvedéllyel a pozitív tettek a „majdnem-lehetetlenségét” mutatja meg. De ez mélységesen más – ez a katharsis. S talán a legidőtállóbb.

Különben magam sem hiszem, hogy a filozófiát „túl komolyan” kell venni. (Ha a tanulmányom ilyesmit szuggerál, a hangsúlyokat nem adtam meg jól.) De a gondolkodási diszciplínákat mégiscsak nagyon fontosnak érzem – s talán kötelességük is, hogy mindenhová próbáljanak behatolni, ahol a képzelőerő már születetten otthonos. Hogy a szabadság ellenőrzött és *főlis* mert szabadság legyen, ahhoz nem elég a *csak* képzelőerő; ellenpróba is kell.

Szívesen beszélgetnék Veled újra, ha egyszer lesz időd. Az ilyen levelekben az a furaság, hogy sosem igazán válaszok, hanem újabb kérdéseket birizgálunk meg.

Még egyszer, köszönöm a figyelmedet – sok szeretettel üdvözöl

Mészöly Miklós

U. i. Egy kérdés, már csak önmegnyugtató: még tavaly, őszi elutazásunk előtt mese-kötetemet küldtem el az unokáid részére? Megérkezett a könyv – vagy elkallódott valahogyan? (Mert már nem én adtam fel, hanem arra a szeleburdi házaspárra bízтам, akik távollétünkben itt laktak.) –

[A levél 1966 elején születhetett. Ernest Ansermet svájci karmester könyve: *Les fondaments de la musique dans la conscience humaine*, Neuchâtel, 1961.]

Fent: Újvidéken 1969 őszén (*Dormán László felvétele*)
Lent: Kisorosziban 1970 körül

MÉSZÖLY MIKLÓS ÉS SZEDERKÉNYI ERVIN LEVELEZÉSÉBŐL*

1.

[Postabélyegző: 1970. február 22.]

Kedves Barátom,

Fodor Ilona hívott fel telefonon, s említette, hogy a közös interjúnkat Tóth Imrével elküldte Nektek; és megtetszett, közlitek. Örülök nagyon, hogy itt is nyoma marad beszélgetésünknek.

Bár novellát nemigen írok újabban – készülő új könyvemből elküldök néhány intonáló pár oldalt. Úgy érzem, önállóan is megáll (így is olvastam fel az Egyetemi Színpadon) – talán tudjátok használni. Ha mégse – és nem nagy fáradság –, küldjétek vissza alkalmasint.

Barátsággal üdvözlő:
Mészöly Miklós

[Az említett interjú: „»Mikrokozmosz a makrokozmoszban«” (Amerigo Tot és Mészöly Miklós Bartók Mikrokozmoszáról. Közreadja: Fodor Ilona), *Jelenkor* 1970/5; a novella: „Nyomozás”, u. o.]

2.

Kedves Barátom,

köszönöm leveledet s a kitűnő részletet. Szívesen közöljük; már legközelebbi számban, a májusiban benne lesz. Hamarosan küldjük a korrektúrát.

Ugyanebben a számban szeretnénk hozni az interjút is. Valóban nagyon tetszett nekünk az interjú, már a Rádióban is hallgattuk. Különösen a te részed kiváló, Tóth Imre itt-ott mond zavaros dolgokat is, ezeken Fodor Ilonával együtt igyekszünk tompítani.

Örülnénk, ha később is küldenél írásaidból, s rendszeresen közölhetnénk. S remélem, személyesen is megismerkedhetünk. Csorba Győző sokat mesélt Rólád. „Atlétádat” megszereztem, s elolvastam francia kiadásában is. Élvezettel olvastam.

Szíves üdvözléssel köszönt:
Szederkényi Ervin

Pécs, 1970. márc. 6.

* A Szederkényi Ervin és Mészöly Miklós levelezéséből közölt válogatásunkat a hagyatékok örökösei, Polcz Alaine és Szederkényi Ervinné bocsátották rendelkezésünkre. A szövegen apróbb helyesírási módosításokat végeztünk. A szögletes zárójelben olvasható információk a szerkesztőség jegyzetei. A levelezés a közeljövőben lát napvilágot a Jelenkor Kiadó gondozásában.

3.

Kedves Barátom,

köszönöm kedves leveledet. Késlekedtem a válasszal, mert egy beszélgetésre vártam Bertha Bulcsúval. Végre lejött, s megállapodtunk a következőkben. Talán láttad a Jelenkorban Bulcsu interjú-sorozatát. A Szépirodalmi kötetben is kiadná a jövő évi könyvhét-re. A végleges tervezetben Rólad is szeretnénk közölni interjút a Jelenkorban, majd a kötetben. Bulcsúval úgy állapodtunk meg, hogy nálunk a novemberi számban kerülnél sorra. Arra kérnélek, hogy fogadd ez ügyben Bulcsút, és adjál neki interjút. Amint láthatod az eddigiekből, nem szokványos interjúról van szó, inkább egy oldottabb, portréval kombinált műfajról. A másik kérésem, hogy az interjúhoz küldjél egy reprezentatív írást és két fényképet; egy portré-szerűt álló alakban az interjú elejére, s egy fekvő alakút a végére, amely valamely jellemző környezetben készült.

A májusi szám – kis késéssel a nyomda hibájából – a napokban készült el; remélem, megkaptad rendben, a honoráriummal együtt.

A jövőd írásaidkal kapcsolatban: ha egy mód van rá, arra kérnélek, magyar lapban még nem közölt írással tisztelj meg bennünket. A kitűnő Nyomozás is megjelent már az Új Symposionban, amelyet valóban kevesen olvastak még nálunk, de ne haragudj, ha mégis jobban örülnénk, ha *előbb* mi közölhetnénk, aztán a Híd vagy az Új Symposion. Pécssett, különösen irodalmi körökben a Hídat sokan ismerik, az Új Symposiont valóban kevésbé. –

Az Atléta francia példányát egy kinti barátomtól kaptam; engedd meg, hogy ne ajánljam fel: megbecsült ritkaságként őrzöm könyvtáramban.

Ha a novemberi interjú előtt szeptemberre tudnál küldeni valami írást, nagyon örülnénk. Ha van, arra kérlek, július 20-ig küldd el.

S ha Pécssett jársz, el ne kerülj bennünket.

Szíves üdvözléssel köszönt:
Szederkényi Ervin

Pécs, 1970. május 11.

[A Bertha Bulcsu-interjú végül nem valósult meg.]

4.

Kedves Barátom,

köszönöm, hogy gondoltál ránk, s nem feledkeztél meg ígéretedről. A „Notesz”-t örömmel olvastam, s szívesen közöljük már a következő – szeptemberi – számban. Az összevont július-augusztusi nyári szám ugyanis már nyomdában van. Augusztus elején küldjük a korrektúrát.

A két nővér erdélyi komédiája keltett némi riadalmat a szerkesztőségben, de remélem, ebből sem lesz baj... Persze, ha magad lemondanál róla, megnyugtató az aggodalmaskodókat.

Jó pihenést és erőt a regényhez. Ha elbeszélést most nem írsz, regényrészletet is szívesen fogadnánk.

Szíves üdvözléssel köszönt:
Szederkényi Ervin

Pécs, 1971. jún. 15.

[„Notesz”, *Jelenkor*, 1971/9, 10, 11, 12, 1972/1. A *Szárnyas lovak*-kötetbe (Szépirodalmi, Budapest, 1979) Mészöly beemelte a folyóiratközlésből elhagyott „Komédia, ötvenes évek” című darabot, 150. old.]

5.

Kedves Barátom,

köszönöm lapodat. Az erdélyi rész végül is benne maradt változatlanul a nyomdába adott kéziratban, most mégis nagyon kérnélek, hagyjuk ki az egészet miliciástul. Éppen most folyik itt ugyanis egy herce-hurca egy júniusi irodalmi est miatt, ahol Tompa László elég „meredek” szövegeket mondott el, s állítólag a román követséghez érkezett feljelentés alapján most a BM foglalkozik a rendezvénnyel. (Egyébként a Baranya Megyei Tanács rendezvényéről van szó.) Szóval most éppen a románok füle erősen ki van hegyezve Pécsre, s vigyáznunk kell minden apróságra. Kérlek, tehát, a korrektúrában Te is húzd ki ezt a részt.

A korrektúra egyébként augusztus 5-10 körül várható, ha nem tartózkodsz pesti címeden, kérlek, küldjél értesítést.

Jó pihenést, kellemes nyaralást!

Szíves üdvözléssel köszönt:

Szederkényi Ervin

Pécs, 1971. júl. 27.

[Az említett korrektúra: Notesz, *Jelenkor*, 1971/9]

6.

Pécs, 1971. szept. 22.

Kedves Miklós,

köszönöm kedves leveledet és az új kéziratot. Érdeklődéssel olvastam, nem is egyszer, háromszor. Ezt így érdemes – így találja meg benne a könnyebb szövegekhez szokott renyhe agy – a továbbgondolásra érdemes magokat – és sokat találtam benne. Együtt olvasva még a ritmusuk is megvan – természetesen szívesen közöljük.

Engedj meg azonban néhány apró óvintézkedést, a zavartalan jövő érdekében. Biztosan van nálad példány, az oldalszámokra hivatkozom.

1. A 4. lap utolsó darabjában, kérlek, töröljük az orosz szót. Valami ökör még félreérti. Maga a laktanya is elég másrészt, hogy élvezetes maradjon.

2. A 9. lap vége felé hagyjuk ki a „Gyerünk a Picsába! Gyerünk Matróziába!” sort. Nekem tetszik, azt hiszem, értem is, mégis hagyjuk el: szövetségeseink és legkedvesebb szerveink a legszigorúbb tabuk.

3. A 14. lap végén kezdődő – egyébként remek – „Durcás”-részt hagyjuk el, esetleg a rendőr helyett írjunk *Durcást* a végén is. Így is világos.

4. És végül a 20. lap alján lévő (Barabbás)-t szintén. Kérlek, járulj hozzá ezekhez a változtatásokhoz, ill. húzásokhoz.

A tipografizálással kapcsolatban az a javaslatom, hogy *szedessük ki a csillagokat*, annál is inkább, mert így félreérthetetlenek lesznek a csillag nélkül belsőleg tovább tagolt részek is, a szedés képét pedig nem rontja a csillag.

A „Beckett-szótárából” tipografizálásával kapcsolatban azt javaslom, hogy a világosság kedvéért számozzuk meg a csillagokat. Ilyen módon logikusabb, világosabb lenne a Szeljegyzetben az ad 1., ad 2. stb.

Úgy tervezem, hogy az egészet egyszerre kiszedetnének, azt osztanánk részekre. Egy folytatásba legalább 6 és legfeljebb 8 nyomtatott oldalnyi tudok biztosra ígérni, a részleteket meglátjuk, ha kezünkben lesz az egész szedés.

A kéziratot szeretném a 25-i anyaggal nyomdába küldeni, kérek, postafordultával írj egy lapot kérdéseimre.

Örülök, hogy végre személyesen találkozhattunk, beszélgethettünk – noha keveset; s nagyon remélem, nem utoljára.

Baráti üdvözlettel:
Szederkényi Ervin

[A javaslatok a „Notesz” darabjaira vonatkoznak.]

7.

Kedves Miklós!

Köszönöm leveledet s megértő beleegyezésedet a húzásokra, módosításokra. Mindent átvezettem a megállapodás szerint, egyedül a Beckett-szótárbeli módosításokat nem. Arra kérek, ezt a korrektúrában magad módosítsd. 10. körül megy a korrektúra.

A múlt héten fent jártam a Minisztériumban egy főszerkesztői tájékoztatón, s mellesleg beszélgettem ottani „gazdákkal”. Ahogy nyilatkoztak, abból az derült ki, hogy egyelőre nem tudnak mit kezdeni írásoddal, furcsa nekik a műfaj, azért aztán csak hümmögtek. A nehezen emészthetőséget emlegették ugyan, de nem baj, ha kicsit törik a fejüket. Mondtam nekik, hogy lektúrnek ott van a Kolozsvári G. Emil.

Szóval egyelőre nincs semmi probléma, s remélem, nem is lesz.

Az itt lévő anyag közlése után, arra kérnélek, a regényből küldjél részletet vagy részleteket.

Még egy pletyka Pestről, amit nyilván hallottál is már: az októberi Új Írást szétdobták az Örkény „Pistike” c. darabja miatt. Már bele volt tördelve. Az akció hatására a – valamelyik – pesti színház is elállt a darab bemutatásától. Csak a jövő évi Örkény drámakötetben engedik majd megjelenni.

Sajnos, csak néhány órám volt Pesten, kocsival, s még a csúcspont előtt ki akartam keveredni a városból, ezért korán hazaindultam. Így nem tudtalak felhívni. Jó lett volna pedig diskurálni egyet, ha otthon talállak.

Úgy emlékszem, csak a hónap második felében utazol, s remélem, a korrektúra még otthon talál.

Szíves üdvözlettel köszönt:

Szederkényi Ervin

Pécs, 1971. okt. 4.

8.

[1971. október, 18?]

Kedves Ervin,

csak kutyafuttában – Török Sanyi kérésére írtam ezt a rövid emlékezést Dallosról, az És-nek. De valami félreértés lehetett Török és az És között – nem akarnak Illés múltkori recenziója után újra visszatérni Dallosra.

Dallost nagyon szerettem, s bonyolult szomorúság számomra, hogy végül is hova deklinált. Mégis, nagyon örülnék, ha helyet tudnál adni ennek a pár sornak.

Pár nap múlva utazom Ny.Berlinbe felolvasásra, s egyébből sem állok, csak rohanás-

ból. Nov. közepén jövök haza, akkor végre jelentkezem. S majd valami szép (szebb?) irodalommal, hogy a „főnökök” ne brummogjanak... – Ámbár, ahogy próbálkozom, alig tudok példányt szerezni, itt Pesten annyira nincs.

Szeretettel üdv.
Miklós

9.

Pécs, 1971. nov. 6.

Kedves Miklós,

köszönöm leveledet s a szép Dallos-emlékezést. Közölnék is szívesen – függetlenül az ÉS-től –, sajnos azonban túl későn küldted az évfordulóhoz. Már a decemberi szám is nyomdában van, s a januárral foglalkozunk. Dallos özvegye is későn küldött már novellákat, egyet azonban elfogadtunk, s abban egyeztünk meg, hogy – mivel balatoni tárgyú – a jövő nyári összevont számban hozzuk. Néked is azt tudnám felajánlani – hogy ne vesszen kárba szép munkád –: dolgozd át a kis írást évfordulótól független emlékezéssé, s akkor a nyári számban a novella mellett szívesen közöljük.

Remélem, jól érezted magad Berlinben, s hazatértél szerencsésen. A Notesz maradék részét helyszükénk miatt ketté kell sajnos vágnunk, úgy látom, két 6 oldalas rész lesz belőle decemberben és januárban.

Utána várom az új ígéretet.

Szeretettel köszönt:

Szederkényi Ervin

[A Dallos Sándorról szóló írás: „Elveszett mirákulum”, a novella: „Jelentés odaátról”, mindkettőt ld. *Jelenkor*, 1972/7–8]

10.

[1972 tavasza?]

Kedves Ervin,

pocsék tél után (feleségem is csak most jött ki a kórházból, három hónap után) – és egyéb hasonló jók.

Küldök két apróságot, köztük a Dallos-emlékezést, amit nyár elejére kértél.

A másik sem „szépirodalom” – de talán színfolt, s nálunk szokatlanabb tematika.

Telem jóformán „létfenntartási” munkákra ment rá – most zökkenek vissza a saját kérvégadásomba.

Novellát is küldök – remélem, hamarosan.

Szerettem volna májusban leugrani Pécsre, de közbejött egy bécsi meghívás (és feleségemet is szeretném kint megvizsgáltatni) – elmarad a leutazásom június elejére.

Te sose jársz Pesten?

Ha a pesti telefonom (reggeltájt) nem válaszol, Kisorosziiban vagyok (Széchenyi u. 156.), egy óra busszal az Engels térről. Ha van időd, ugorj egyszer ki hozzánk.

Sok barátsággal üdv.
Miklós

11.

Kedves Miklós,

bizony már azt hittem, megfeledkeztél rólunk. Örülök, hogy küldtél írást. Az „Ami jön” tetszik, jobb, érdekesebb, mint A három burgonyabogár volt a Filmkultúrában. Csakhogy „szépséghibája” miatt nem hozhatnánk két részletben, s így túl hosszú nekünk.

Szívesen közölnénk viszont *egyben* a második felét, a 47. laptól végig. Ez is több mint 20 flekk. Onnan szeretnénk, hogy:

„Az ebédlőben fáradt, szétzúllott a hangulat...” – Ezzel Kis Varga elszakadása kerülne a középpontba, az expozícióban azonban megmaradna, *miből* szakadt ki.

Jó lenne új címet is adni az írásnak, hangsúlyozva Kis Vargát. Ilyesmit javasolhatnánk, hogy: „Kapaszkodó” vagy „Sár és hó” stb. Kérlek, ha egyetértesz, dönts.

A részletet a májusi számban tudnánk közölni. Ugyanekkor hoznánk Levendel Júlia kis tanulmányát, melyet biztosan ismeresz. Ahogy látom, közel laktok.

Regényedet szívesen várom, mihelyt elkészül, küldd el.

Nagyon jó lenne, ha Berlinből tudnál leveleket küldeni. Ezt feltétlenül beszéljük meg, mielőtt utazol.

Köszönöm javaslatodat a román Revista Vatrával. Ők még nem jelentkeztek. Nálunk akadály, hogy éppen most tervezünk rovatot a jugókkal. Nekünk ők esnek közelebb, s nem is árt a munkamegosztás a Tiszatájjal s másokkal.

Remélem, a kórházon túl vagy már, s dolgozol a regényen. Várom.

Válaszodat várva szeretettel
köszönt: Sz. Ervin

Pécs, 1973. febr. 13.

[Levendel Júlia: „Ponttól pontig”, *Jelenkor*, 1973/5; Mészöly feltehetően nem fogadta el a töredékes közlésre vonatkozó ajánlatot; „A három burgonyabogár”, *Filmkultúra*, 1968/3]

12.

[1973?]

Kisoroszi, máj. 18.

Kedves Ervin,

küldöm a rövid kis nem-tudom-mit.

Persze, rájöttem közben, hogy itt, ilyen formában (vademecum céljára) viszolygok is az öninterpretációtól.

Meg is kerültem kicsit; hogy azért a célnál is maradjak...

(Gondolom, lábjegyzetben – vagy valahogy – Te – mint „Szerkesztőség” utalsz majd rá, hogy az én kis jegyzetem, illetve a többieké, milyen meggondolással egészítik ki a „novellát”.)

Egy piszkos kérdés (kérés) – szarul áll nagyon „isten általános pénztára” – nálam. Elképzelhető, hogy valami kis előleget küldj... –?

Beszéltem Szörényivel, rövidesen küldik a hozzászólást: Béládi, ő és Szegedy-Maszák (aki már megírta – s már el is repült Vietnamba – tolmácsnak).

A sziget gyönyörű, jól dolgozom – s tulajdonképpen nem is lenne baj a „világgal”, ha az ember nem akarná érteni is –

De este feljön az a kurva-gyönyörű hold, és sokkal megfejthetlenebb, mint amikor még nem szálltunk le (vagy föl?) rá.

Itt a bibi.

Sokszor üdv. ölel
Miklós

[Az említett szövegek: Mészöly Miklós: „Alakulások”; Szörényi László: „Saját halál, saját élet”; Bé-ládi Miklós: „Elbeszélés vagy »szöveg«?”, *Jelenkor*, 1973/7-8. Szegedy-Maszák Mihály írása nem szerepel az összeállításban.]

13.

Kedves Miklós,

köszönöm leveledet, örülök jó híreidnek. Utazásodnak kiváltképpen, de azzal a reménnyel, hogy előtte még találkozunk.

Két előadásodat küldöm. Biztos vagyok benne, hogy esszékötetben jó helyük lesz, hisz rendkívül tömörök s gazdagok, csak folyóiratban veszélyesebbek, mert filozófiai alapjuk helyenként homályos.

Ígért írássodat nagyon várom, kérek, küldd mihamarabb, s aztán hamar elhelyezzük.

A készülő „gyűjteményes” kötetednek külön örülök, nekem sem teljes a Mészöly Miklós-gyűjteményem.

Jó lenne megbeszélni, mit kaphatnánk tőled Németországból. Gondolkodjál rajta. Jó lenne valami rendszeres beszámolóféle.

A viszontlátás reményében

szeretettel köszönt:
Szederkényi Ervin

Pécs, 1974. január 17.

14.

[Postabélyegző: 1974. március 19.]

Kedves Ervin,

röptiben:

a kis egyfelvonásost valószínűleg megkaptad már (Kortársék küldték le; Iván).

Szörényi Laci (aki az Alakulásokhoz is írt megjegyzést) e héten megírja a darab(ká-hoz) valót is; ahogy megegyeztünk. Különben utazik is Pécsre e héten (valami Rákóczi-konferenciára), pénteken; s délelőtt felkeres. Örülnék, ha jól találnátok hangot, egyike a legértelmesebbnek, felkészültebbnek a fiatalok között. És „tiszta” gyerek.

Önzetlenül mondom róla jót; bár gondolhatnád, hogy nem... Úgy fest, ő írna rólam „monográfiát” (??) abban a bizonyos sorozatban; előbb vagy utóbb. S említette, egy-egy összefüggőbb részt – alkalmasint – szeretne publikálni nálatok. Talán (valószínűleg) szót ejt róla. Ha nincs ellenedre, örülnék, ha igent mondhatnál neki.

Én már az utolsó hajrában. 1-én vagy 3-án utazom; s persze a drukk sem hiányzik. Fe-ne megette, nem vagyunk mi „hajós nép” – mégse.

Még utolsó pillanatban tető alá hoztam egy short storit (70 flekk) – Kortárséknak ta-lán nem lesz hosszú. Kivételesen „elégedett” vagyok vele – pillanatnyilag...

Ölöllek – s majd tartjuk a kapcsolatot!

Sok szeretettel ölel:
Miklós

[Az egyfelvonásos: „Ó, ó, mondták a vitrinkatonák”, *Jelenkor*, 1974/5; Szörényi László írása nem készült el. A „short stori” valószínűsíthetően az „Öregek, halottak: Pontos történet”, *Kortárs*, 1974/9; Iván: Kovács Sándor Iván, a *Kortárs* akkori főszerkesztője.]

15.

[Feltehetőleg 1974. júliusa és szeptembere között]

Kedves Ervin,

hát – nagysokára jelentkezem. Az előző hónapok elég kavalkádszerűek voltak. Keveset őriztem az íróasztalt... De volt helyette más – ami (remélem) később beérik. Ez a gyönyörű német nyelv is „megviselt” – már döcögök szépen benne; de fenomén nem leszek, az már biztos.

Sok jó kapcsolat, barát is. Fenekestől skizofrén város (ami ugyan engem nem zavar – mert hát maga az élet is nem olyan, nem az? – hogy legyünk őszinték). De ez itt tényleg különös keveréke a skizofréniának. Járok át elég sokat K.Berlinbe is. Van mit hasonlítani.

Eddig még nem mozdultam ki – most megyek Helsinkibe (jön a Saulus) – aztán Barcelonába (ott is Saulus). Itt készülget egy novellás-kötetem; meg egy kisebb sorozatban jön az Alakulások és az Utazás – a Literarisches Colloquium sorozatában. (Kisebb példányszámú sorozat, de igen rangos.) És úgy fest, hogy a „Jelentés öt egér” novellámból tévé-játék készül. Ez most „tárgyalódik”.

Hát így. A félig kész két regényemnek most akarok becsületesebben nekilátni; legalább az egyiket szeretném készen hazavinni.

Így a munkával. Különben rengeteg jó program, koncert, előadás, színház. Töményen, kicsit mesterségesen is felduzzasztott „művészeti” élet. Majd valami szubjektív beszámoló is kerekedik belőle – s jelentkezem.

Most küldök egy apróságot – az állami tévének készült, nem tudom, érdekes-e nektek. Amolyan „bemutatkozás” itt (van egy ilyen programjuk) – s oda kérték. Igyekeztem inkább őszinte lenni, mint udvarias... De az efféle probléma-élesztgetést elég jól veszik itt. S hát, éltem is vele. Ha gondolod, hogy otthon is érdekes, használd fel; esetleg egy lábjegyzettel, hogy a berlini tévének készült (valószínűleg októberben adják itt). – Ali mesélte, hogy lent járt s találkozottatok. Megküldte a számot – örülök, hogy az Utazás jöhetett. (Itt tetszik az írás – otthon elég különbözőek voltak a vélemények.)

Olyan [olvashatatlan sor – a szerk.]

nincs – dehát, ami úgysem pótolható, az úgysem.

Mihelyt lesz valamim (az apróbb jegyzetéseken, vázlatokon kívül), küldöm, jelentkezem.

És sok-sok szeretettel üdv – s a többieket is – a javát meg úgyis szóban majd (bár egy kicsit odább lesz még)

Miklós

[Az említett szöveg: „A vendég”, *Jelenkor*, 1974/11]

16.

[Postabélyegző: 1975. ?]

Kedves Ervin,

nem tisztesség úgy elhallgatni, ahogy én. De legyen mentség rá, hogy egy év után még a bajok is összecsomósodtak – s még most se bogozódtak ki. Mind halogattam a levélírást, má-

sokét is – most majd lassan beindul ez a „motor” is. Az átállás nem volt könnyű (egy év a „más” reflexek hálózata is –) – de mindjárt munkába fogtam, hogy ne legyen időm – mire is? Szóval dolgozom erősen. A regény végét (persze), amit kint írtam, átdolgoztam; Magvető hozza év elején (s a Kortárs szept. ben) – s a Szépirodalminak kéne a Nyomozás-t (regény) év végére befejeznem. S két új (*hosszabb* lélekzetű) terv – idő alig-alig marad „társaságra” – pláne „irodalmi életre” (sosem is éltem ilyet). No – így még Pécsre sem, eddig – pedig a javát szóban akarom, s kicsit kevésbé szorítottan. Aug. ban valamikor – mikor lesz el otthon? – Ha nem írtam is – kösz, hogy helyet adtál a „vers-szerúségeknek” – majd alkalmasint megint, ha „leforgácsolódik” efféle. (Bár valami kötetfélét is állítgatok össze, ilyenekből.) – Most egy „másfélét” küldök; írtam hozzá pár sor lábjegyzetet (ha szempontként merülne fel mégis, hogy „kisebbeknek” íródott; bár megfogalmazásában, lényegében ugyanaz, mint a Nyomozás). Fodor Bandi szerkeszt egy ilyen kötetet; s neki annyira tetszett, hogy gondoltam, mégis postára adom. Meglátod. Hamarosan egy Gyerünk Matróziába c. mese-groteszket is küldök (a Vitrinkatonák folytatása, ami Nálad jött; három részes lesz, a Matrózia a második –)

Személyesebb dolgok – Ali szinte hazaérkezésem óta kórházban; sok éves, régi dolgok; most műtét is. Mesélt jó-emberi beszélgetésekről, telefonon. Negyedszázada küzd, küzdünk a betegségekkel, nincs egyszerű szabálya az ilyesminek, csak labirintus-mélységei.

Különben – különben jól; egy kis Citroënnel gazdagodtam kint, boldog vagyok veled, csavargó rohanásaimat legalább kiélhetem. Szeretettel,

viszlátig ölel Miklós

[A regény a „Film”, *Kortárs*, 1975/9, 10, 11, 12; kötetben: Budapest, Magvető, 1976; a versek: 1975/1. Az említett küldemény, illetve a „Gyerünk Matróziába!” folyóiratközléséről nincs tudomásunk; olvasható a *Lassan minden* című gyűjteményes kötetben, Budapest, Századvég, 1994.]

17.

Kedves Miklós,

a jó ég tudja, miért nem jutnak el hozzád leveleim. Küldeményeiből, majd leveleid elmondásából úgy látom, egyet se kaptál meg.

Szerencsére Tőled – remélem – mind megérkezett, s írásaidat rendre hoztuk minden második hónapban. Most feleséged küldte el új ciklusodat, ez még jobb, mint első versküldeményed, s szívesen közöljük. Néhányat mégis elhagynánk, hogy még erősebb legyen a ciklus. A következőket hagynánk el: Dióverés után, Ugyanaz, Öt perces..., Helyzet.

A többit hozzuk a legközelebbi, a júniusi számban. (Az áprilisi és májusi szám összevont felszabadulási jubileumi szám!)

Lenne egy kérdésem, kérésem is. 11-én meghalt Várkonyi Nándor, 20-án temettük. Úgy emlékszem, ő közölte első írásaidat, még a Sorsunk-ban. Ha volna róla mondandó, kérlek, írd valamilyen formában. Júniusban egy összeállítást szeretnénk szentelni emlékének. A kéziratot legkésőbb május 3-ig kellene megkapnunk. Ha írnál, nagyon örülnék.

S remélem, hamarosan jössz haza, s Pécsre is ellátogatsz, s elmondod tapasztalataidat.

Addig is szeretettel köszönt

hű szerkesztőd:
Szederkényi Ervin

Pécs, 1975. márc. 27.

[A versek: „Képzelt megfigyelések”, *Jelenkor*, 1975/6; a Várkonyi Nándor-összeállításban nem szerepel Mészöly-írás.]

18.

Kedves Miklós,

köszönöm az Alakulások dedikált példányát. Először is, mert ebből gondoltam, hogy szerencsésen megtértél az őshazába, másrészt, mert nagyon jó így együtt látni, olvasni elbeszéléseidet, köztük egy sereg Pécssett megjelentet. Nagyon szép, testre is izgalmasan izmos könyv lett belőlük, szívből gratulálok.

Szörényi ígérte már régen, hogy ír az Alakulásokról a Jelenkorba, de úgy látszik, nem sieti el a dolgot. Ha nyáron nem küldi, megsürgetem.

Reméltem, visszatérése után eljössz Pécsre s elmondod élményeidet, tapasztalataidat. Hívtalak a Várkonyi-emlékszámba, de nem tudom, megkaptad-e levelem.

Írásaidból meg kifogytunk. Küldjél, kérlek, mihamarabb.

S örülnénk, ha találkozhatnánk is nemsokára.

Szeretettel köszönt:

Szederkényi Ervin

Pécs, 1975. július 24.

[Szörényi László írása nem született meg a kötetről.]

19.

Kedves Miklós,

köszönöm leveledet s a kéziratot. Íme, mégis küldöm a korrektúrát. Benne lesz az áprilisi számban.

Örülök a készülő tuszkulánumnak s köszönöm a meghívást. Remélem, eljutok.

A nyári összevont számba kérlek, küldjél kéziratot, legkésőbb május 20-ig.

Szörényit várom. Vigyázz rá, hogy okos legyen.

Szeretettel köszönt: Szederkényi Ervin

Pécs, 1976. márc. 4.

[A szöveg: „Szótár”, *Jelenkor*, 1976/4]

20.

[Feltehetőleg 1976. május]

Kedves Ervin,

most adom le az esszékötet anyagát (amolyan „szabálytalan” esszék –) – abból vettem ki ezt a három rövidebbet.

A kötetben lesz egy *Érintések*-ciklus; ha megfelel, amit küldök, talán ez alá a közös cím alá lehetne tenni mind a hármat (a maguk külön címeivel).

Különben alig várom már, hogy visszalopjam magamat a szép(?) irodalomhoz – De ezzel a kötet-összeállítással szubjektíve megszabadultam egy évek alatt felgyűlt jegyzetanyagtól, ami annyit is jelent, hogy hátat is fordítottam neki. Majd valami mást; másképpen ugyanazt.

Film c. regényem könyvnapra jön; nem felejttem, küldöm.

Anyám cuccait szállítom haza jövő hónapban – akkor hozzátok is.

Sok szeretettel ölel
Miklós

[A küldemény: „Érintések”, *Jelenkor*, 1976/11; az esszékötet: *A tágasság iskolája*, Budapest, Szépirodalmi, 1977.]

21.

Kedves Miklós,

ecce, az Érintések korrektúra-levonata. Már októberben közöljük legalább a felét. Szorítottam neki helyet.

Csupán a kínai ügyet húztam ki. Persze, hogy igazad van, de ezt még kevesen viselik el. A „Habsburg kommunizmuson” gondolkodj, noha ravaszul fogalmazol, mintha kiderülne, hogy nostra res agitur...

Most olvasom Nádas Pétert. Jó. Kérd meg, kérlek, nevemben, hogy küldjön vmi jó novellákat; nem tudom a címét.

Írj, írj, írj! Várom újabb kézírataidat. A „szüzi” nyelvészkedést is hozzuk majd. Addig küldd vissza, kérlek, a korrektúrád.

Itt járt tegnap Szilágyi. Jót beszélgettünk.

Béládi ír a 30 éves kötetedről!

Alaine kezét csókolgattam.

Szeretettel ölel: Sz. Ervin

Pécs, 1977. szept. 6.

[Az újabb „Érintések”-ciklus: *Jelenkor*, 1977/10; 1978/1; a másik említett szöveg: „Nyelvünk szűzre megy?”, *Jelenkor*, 1978/11; a „30 éves kötet” a Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó „30 év” sorozatában 1977-ben megjelent könyv, benne *Az atléta halála*, a *Saulus* és a *Film*.]

22.

[Postabélyegző: 1977. szeptember 9. ?]

Kedves Ervin,

ennek a renoválásnak nem akar vége szakadni. Most aku-punktúra kezelés előtt, a váróban...

Küldöm gyorsan vissza a korrektúrád – kösz!, hogy ilyen váratlanul gyorsan.

Kína messze van, az érzékenység közel. D'accord.

Norvég barátunknak szintúgy igaza van, – sokban. Bár kétségkívül nem tudományosan fogalmaz. Beírtam egy szót a végére – ez talán elég. A lólábból *valamennyinek* muszáj kilátszani – különben ugyanannak leszünk (a norvég is, én is) áldozatai, amiről beszél vagy beszélni akar... Mégis – rád is bízom.

Kérdőjel Lukácsnál. Gondolom, nem bántó észrevétel; nyilván hosszabban lehetne-kellene okadatolni, de ez nem olyan rovat –

Újabb anyag gépelés alatt – ilyen is, olyan. Tán jövő héten megy.

Ahogy gépeltetem, látom, kis könyvnyi már. Esetleg megküldöm azokat is, amelyek már megjelentek – kis önzésből. Szerkesztői (könyvszerkesztői) szemedet, tanácsodat kérném (segítségedet?) – hogyan lehetne jól ezt az anyagot kis könyvvé rendezni – *Érintések* címen?

Nagyjából három rétege van – személyes, naplószerű, írói ez-az; aztán egy esztétikai, irod. elméleti – és egy filoz. törmelék, villantás. Így *együtt* a három – egy könyvben mehetne (természetesen elválasztva őket egymástól, címmel).

De ezt csak most rőptiben – majd bővebben egyszer, ha egyéb dolgaid mellett lenne idődd ilyesmire. –

Most sűrű napok; ma érkezik egy prof. barátom Frankfurtból; aztán Poznanban bemutatató, s ha igaz, Újvidék, felolvasás.
De azért az írás-svung is tart.

Sokszor üdv. ölel
Miklós

[Az *Érintések* 1980-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál.]

23.

[Postabélyegző: 1977. szeptember 18.]

Kedves Ervin,

Szigligeten említettem még, hogy a Kortársnál hever hónapok óta egy novellám; ma beszéltem ama nagy-kis emberrel ott; de elég is volt belőle kevés. Még mindig hamukázott; hogy előbb el akarja mondani a véleményét (?!), s menjek be 2 hét múlva.

Hát, hát – sok mindenhez szokva vagyok. De úgy látszik, öregszem –

Küldöm (illetve Szörényi Laci küldi) méltó helyére, hozzátok. Remélem, nem csalatkozol benne.

Gépírónőm hamarosan újabb adag *Érintéssel* örvendeztet meg.

Fél óra múlva indulok Varsóba, onnan Poznanba – ott lesz bemutatóm. Nem rongy-rázás – de elengedném ezt az utat. Olyan szép az ősz itthon, Kisorosziban...

Sok ölelés – kézcsók Miklós

[A novella vagy a „Szárnyas lovak”, *Jelenkor*, 1977/12, vagy a „Falusi albumképek”, *Jelenkor*, 1978/2]

24.

Kedves Miklós,

úgy hallottam, megtértél bolyongásaidból, küldöm hát a korrektúrát. Heureux' qui co... Ulysse, a fait un beau voyage. Én is ruccantam közben egyet, Mongóliába, Batu kán elfajzott utódaihoz. Érdekes volt.

Béládi is ígerte a decemberi számba írását „aranyos” könyvedről. A Veres Péter-levelezen még ülnek, türelem... Decemberben jön elbeszélése, januárban az Észrevételek kiszedett és korrigált második része, a továbbiakat pedig megbeszéljük. Elküldött írásaidról jó lenne beszélgetni, remek dolgok vannak benne, de pl. a Falusi albumképeket továbbfejlesztésre, kerekítésre javasolnám. Céline nagyon jó, ezt föltétlenül hozzuk majd.

Sajnálom, hogy amikor Jugoszláviába utaztál, éppen Pesten voltam, s nem találkoztunk. Visszafelé meg nyilván másfele mentél. Remélem, nemsokára beszélgethetünk mégis, Pécsen vagy Pesten.

Alaine-nel együtt szeretettel ölel:

Ervin

Pécs, 1977. nov. 5.

[Béládi Miklós: „Az elbeszélő illetékessége (Mészöly Miklós regényei)”, *Jelenkor*, 1978/1; „Céline ürügyén”, *Alföld*, 1987/7; az említett levélváltásból Mészöly Veres Péterhez írott egyik levelének részlete megjelent *A tágasság iskolája*-kötetben (Szépirodalmi, Budapest, 1977) „Részlet egy levélből” címmel; a teljesnek ismert anyagot e számunkban közöljük.]

Kedves Miklós,

köszönöm leveledet s az igazított anyagot; így jó lesz, de legközelebb nem ezt közöljük, hanem a Falusi albumképeket, mert ezek újraolvasás után nagyon megsűrűsödtek bennem. Nyomdába is adtuk, s legközelebb ezt hozzuk. – A januári számban benne van az Észrevételek második része, némi rövidítéssel, mert nagyon kevés volt a hely. Béládi is jön végre ebben a számban.

Verseidet érdeklődéssel várom, s ezen felül remélem, írsz azért majd novellát, elbeszélést is.

Kötettednek örülök, csakúgy, mint a nagyszabású sorozat-tervnek – s főképp, hogy rendszeresen dolgozol; tökéletesen igazad van; produkálni kell.

Veres Péter-ügyben még mindig semmi; most éppen berzenkedik a főosztályunk a minisztériumban: Tóth Gyula – nyilván tudod – megy a Gorkij Könyvtárba, az utódlásról pedig nem tudok semmit.

Kellemes karácsonyt és boldog új esztendőt kívánunk, Alaine-nel együtt szeretettel ölelünk, családotul: Ervin

Pécs, 1977. dec. 21.

UI: Szóltál-e Nádasnak? Jó lett volna felmenni az Írószövetségbe, de nem sikerült. Jó lenne, ha küldene vmit a fiú. Ervin

[Tóth Gyula, történész, kritikus, 1978 és 1988 között a Gorkij Könyvtár igazgatója volt.]

[Feltehetően 1978. április]

Kedves Ervin,

ma kaptam meg az új számot – kösz.

Szeretem ezt a kis skiccet – szórakoztat ilyen rendhagyóan vájkálni, mai „belső-batyukkal” megrakodva –, s ki tudja, tán akad majd valaki, aki csakugyan újraolvassa a Rom-ot.

Küldök újabb adagot, boldogításodra... Van benne ez-az. Néhány hosszabb is – ha úgy tetszik (címet adva-hagyva), talán ki is lehet emelni őket.

Küldöm a „versszerűségeket” is – tallózzál belőle, ha jónak látod (találod) –, sok tán ismerős lesz a napló-anyagból is, onnét lopakodtak ide; s azért megváltozva, persze.

A regény formálódik – de ez hosszabb ügy... Hiszen az élet is olyan kurva hosszú – (de csak mint a kocsi: a rúdja igen, azok a szép nosztalgiaik... de maga a kocsi, ahol mégiscsak ülök?!) Legyen meg a mi akaratunk –

ölel Miklós

[Az említett szöveg: „A rom (esszé)”, *Jelenkor*, 1978/4; a versek: *Jelenkor*, 1978/6, illetve 1978/9]

[Feltehetően 1978.]

Kedves Ervin

– ismét disznólkodtam: a leadott példány nyomán az egyik passzus megváltozott kissé... Külön legépeltem. Elnézést. Úgy lenne jó a lelkiismeretem, ha a + szedést levonnátok –

Tallózó úgy alakul; Dezső dinamikus az ügyben, meglepően az; s úgy látom, mint irod.történész is lelkes. Most a Szépirodalmi „megkönyékezéséről” van már szó (kis „részleget” odacsapni hozzá – egy szerkesztővel –, mint a Móránál a Kozmosz). Épp erről kért egy feljegyzést tőlem, s hajlandó Pozsgayt is mozgósítani. Illéssel kell megegetni – ez lenne a feladat.

Bizakodom, hogy mégis lesz belőle valami.

12-én jönnek Béládiék is – tervezik, hogy utána nem kéne azonnal ágyba menni.

Hm.

Ölel Miklós

[A „Magyar Tallózó” című művelődéstörténeti könyvsorozatról van szó, melynek egyik ötletgazdája és szerkesztője Mészöly Miklós volt, Lukácsy Sándor, Fogarassy Miklós és Szörényi László mellett. A sorozat első kötete Csáth Géza *Egy elmebeteg nő naplója* című műve volt, Mészöly bevezetőjével, 1978-ban, a Magvető gondozásában. 1980-tól a kiadó elorozta az ötletet, s a korábbi szerkesztőket kizárva „Magyar Hirmondó” címmel indította újra a sorozatot. Dezső: Tóth Dezső irodalomtörténész, kritikus, 1977-től kulturális miniszterhelyettes, Pozsgay Imre 1976-tól 1980-ig kulturális miniszter, Illés Endre 1967-től haláláig, 1986-ig a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója volt.]

[1978 ősze?]

Kedves Ervin,

röptében, fogorvostól írok -

mai postával elment a címedre egy Közéről c. filmforgató (Pethő Györgytől) – Elek Judit rendező foglalkozik vele; izgalmas, íróilag is értékes anyagnak érzem – a Szendrey-család körüli rejtelmek, hiteles családi levelezés, stb. alapján (az író maga kutatott; ki különben a jónevű történész, újságíró, Magyar Nemzet-alapító unokája) – egyszóval, jó volna, ha megjelenhetne – mert hogy film lesz-e belőle, bizonytalan –

Hamarosan megy egy másik küldemény, az enyém. Végül mégis maradtam az *Érintések* állandó cím mellett.

A másik (Beszélgetések magammal) nem mindig fedik a tartalmat, s talán patetikus is – egyelőre hasonló anyag gyűlt össze, a múltkoriakhoz hasonló – de fog alakulni, [*olvashatatlanszó – a szerk.*], remélem.

Küldök egy külön kis elmélkedést a mai argónk „új hullámáról” – ti. hogy – mintha – magyarosodna.

Igyekeztem „népszerűen” megírni – régi motoszom ez, jó volna köztudatba bedobni – Az idézett szógyűjtemény talán hosszú – de izgalmas! (Lehetne sűrűbben, kisebb betűvel, esetleg két hasámban szedni, hogy ne vigyen annyi helyet.)

Hát – egyelőre ennyi.

Folyik a karosszéria-javítás...

Fogorvos, ez a cserbenhagyós jobb kezem – de majd csak összerakunk mindent.

Ölel Miklós

[Az említett „Beszélgetések magammal”: „Félbemaradt interjú, kérdések nélkül”, *Jelenkor*, 1979/9; az „elmékedés”: „Nyelvünk szűzre megy?”, *Jelenkor*, 1978/11]

29.

[1978 ősze?]

Kedves Ervin,

küldöm vissza – javítottam rajta, ahol jelölted; a szöszedetből húztam, illetve keresztel jelöltem a további kihúzandókat – így is sok? Húzzál még, ha muszáj.

Örülök nagyon, hogy a Látóhatár hozza a Szárnyas lovakat – mind a kettőnknek jó...

Sokat dolgozom – csak tartson a jó passz.

Írószövetségben találkozhattunk volna – de végül mégis Kisoroszi mellett döntöttem. Úgy személyesen, belül, jólesett, amit Alinak mondtál telefonban (hogy elég egyöntetűen szavaztak rám) – de, s ez már bonyolultabb ügy – szeretném, ha elkerülne ez a „kitüntetés”. De ez hosszú.

Sikerült egy elég jó kötetet összeállítani a meglévő anyagból (talán a „legolvasmányosabb” az eddigiek közül...) – hamarosan leadom.

Együtt van (nagyjában) egy Érintés-kötet is – de ezzel még várok kicsit (bár egy ilyen kötet jobb, ha nem túl vastag –), a „versszerűségeimet” most állítom össze – kis kötetre való – van újabb is; küldök belőle.

A sorozat ügye jól áll; szorgalmasan dolgoznak a megbízottak; jövő karácsonyra 10 kötettel piacon leszünk. (150-es címlistát adtunk be – elfogultság nélkül: óriási! – s még van talonban kb. 400 cím és téma...) Talán sikerül (sikerült) elindítani valami évekre szóló vállalkozást, s köréje toborozni a fiatalokat. Jó ügy – boldog vagyok vele. Pándi csak vicsorogjon – majd cserébe „produkálunk”. Azt hiszem, a munkakedvemnek se tett rosszat, hogy beindulhatott ez a vállalkozás.

Nektek – az egész Családnak – sok-sok üdv. ölelés Karácsonyra!

Viszlátig Miklós

30.

[Postabélyegző: 1979. január 16.]

Kedves Ervin,

köszönettel megy ez – remélem, lesz újabb...

Andrissal is meglesz az interjú – talán rendhagyóan hosszabb a szokásosnál. Gondolom, elmondok ezt-azt, amit eddig nem, vagy nem így. Már jegyezgettem hozzá.

Pillanatnyilag nyakig fogászat-fog-ügyekben. A világ sötét. Ne is próbálj meggyőzni...

Ölel Miklós

[Andris: Feltehetően Mezei Andrásról van szó, aki a *Jelenkor* 1979-es évfolyamában „Írószobám” címmel készített interjúkat. A Mészölyvel tervezett beszélgetésről nincs tudomásunk; a küldött kézirat valószínűleg az „Érintések”-ciklus újabb darabja, *Jelenkor*, 1979/2, 3]

[Feltehetően 1979.]

Kedves Ervin,

Orosziban „minden csendes” – viszont ülhetünk hamarosan a „kisült hetek zöld hegyén” – ha nem jön eső. Festő barátunk viszont csodás balinokat fog, s ezeket parázson sütjük esténként. Hiába, bukolika ez a század, kár is lett volna máskor élni –

Most két napig Pesten; Ali jövő héten megy Szuba, aztán Fekete-tengerre. Én kotlok. Kösz, hogy külditek a lapot.

Szegedről jövet esetleg Pécs felé tudok kanyarodni hamarosan (megyek anyámhoz).

Jókat nektek

Ölel Miklós

32.

[Postabélyegző: 1979. március 28.]

Ervin,

kis nyúlfarknyi írás – az özvegy kért meg, hogy emlékezzem meg Sándorról. Az És akarta is hozni, de Jován végül fejkakarva hátrált, hogy csak „nagyobb” évfordulókról emlékeznek meg, különben elárasztják őket effélével. Az ő esetükben ez igaz is lehet. De talán nálatok nem okozna ilyen veszélyt. Örülnék – sok személyes okból –, ha menne. Éppen csak bajban vagyok: nem tudom pontosan (elfelejtettem...), hogy hány éve halt meg. Azt hiszem, tíz. Nem tudnád ott kitudni a mindentudó újságíróknál? Vagy ha menne, majd korrektúrában beírom – addig megtudom. Az özvegyet nem akarnám ez ügyben felhívni. – Jól különben, dolgozom (regény) – Alinak nincs hangja (influenza múltó ajándéka) – suttogós a ház, de szólnak a madarak, ha éppen nincs hideg. Autóm beteg (nagyon kihatásként), most töprengök, mit tegyek. Csak akkor megyek, ha meggyógyult... Látóhatár nagyon várja a Magyar novellát. Jó, hogy nálatok jöhet.

Ölel Miklós

[A Dallos-írás nem jelent meg; a „Magyar novella”, *Jelenkor*, 1979/4; Jovánovics Miklós 1974 és 1986 között az *ÉS* főszerkesztője.]

33.

Kedves Miklós,

megkaptam Dallos-írásodat, de zavarban vagyok vele. Megpróbálom tisztázni.

Legutóbbi kötete, a *Fűjt a szél* fülén azt olvasom, hogy 1964-ben, tehát 15 éve halt meg. Lehetne tehát éppen emlékezni rá, de az a baj, hogy egyszer már megemlékeztél róla a *Jelenkorban*, 72-ben a július-augusztusi számban, amikor – itt van előttem – *Elveszett mirákulum* címmel halála 10. évfordulójáról írtál. Eszerint *akkor* tévedtünk, s 72-ben még csak 8 éve halt meg. Gondolom, az özvegy kavarta meg annak idején a dolgokat. Most ne kavarjuk tovább. Talán elküldhetnéd írásodat Szekszárdra Csányi Lászlónak a *Dunatáj* számára? – ez az egyetlen ötletem.

Örülök, hogy a Látóhatár átveszi a Magyar novellát. A napokban elkészül a szám, s küldhetjük.

Péter végre küldött írást, májusban hozzuk. Kár, hogy a színházi bemutató, amint írja, őszre csúszott. De mindenképpen jó lenne, ha rendszeresen dolgozna nekünk, kérlek, biztasd Te is.

Regényed is érdekelne, melyiket írod most, s közölhetünk-e belőle? Novellát nem írsz? Alaine-nek gyógyulást kívánok.

Ölel: Ervin

Pécs, 1979. máj. 31.

[Nádas Péter írása: „Sétánk egy régi délutánon. Fejezet egy emlékiratból”, *Jelenkor*, 1979/5; színházi bemutató: a „Takarítás” című drámáról van szó, melyet eredetileg Péccsett rendezett volna Szikora János, a darabot végül 1980. november 27-én mutattak be Győrött.]

34.

[Postabélyegző: 1979. július 5.]

Kedves Ervin,

késve – de küldöm. Kéne valami cím is hozzá, valami egyszerű. Mi legyen az? – Hét végén jön Ny.Berlinből az Akademie titkárnője – ez megint közbeszólt, itt kell lennem. Utána... Már anyám is nagyon reklamál.

Ma temettük Örkény Pistát. Ritkul a csapat; ahogy elnéztem Farkasrétet, a temetői nem üresek –

Sokszor ölel Miklós

35.

Kedves Miklós,

kicsit zűrösen értek ide kézirateid; először a bécsi bevezetőd 4. lapja jött meg, néhány nappal később az interjú, végül pedig a bevezető eleje. Tömör, sűrű és súlyos mindkettő, jó is lenne őket közölni, némi fejtörés után én mégis *választani* szeretnék a kettő között. Többrendbéli okokból az interjút választanám, ez mégis a szebb, súlyosabb... Ezt szeptemberben szeretnék hozni.

A bevezető hazai folyóirat-publikálását általában is megfontolnám. Nyilván a rövidre kötött idő miatt annyira kellett tömörítened, hogy egy s más félremagyarázhatóan sűrűre sikerült. Pl. a 2. lapon, amikor a magyarságról így írsz: „S végül is olyan függetlenségre tett szert, amely jól példázza...” A kötetben talán elmegy, de kérlek, gondold meg, hogy folyóiratban célszerű-e publikálni most ősszel. Lebeszélnelek róla...

Néhány érvemet ezzel kapcsolatban szóban személyesen szeretném elmondani. Ha addig nem járnál Pécsre, talán Kisorosziban találkozhatnánk. Végre megnézhetnénk a birtokot! A jövő keddtől, 17-től 30-ig Nagymaroson leszünk Julikkal két hetet a képzőművészeti alkotóházban. Jó lenne ebben a két hétben találkozni; nem leszünk messze. Kérlek, írjatok hétfőig ide, keddtől az alkotóházba, hogyan találkozhatnánk. Vagy ugorj át, ha jó a kocsid...

A viszontlátásig ölel: Ervin

Pécs, 1979. júl. 11.

[Az említett írás: „Bevezető egy irodalmi esthez (Bécs, 1979)”, *Mozgó Világ*, 1980/1; az interjú: „Félbemaradt interjú, kérdések nélkül”, *Jelenkor*, 1979/9]

36.

[Feltehetően 1980. május körül]

Kedves Ervin,

remélem, közben megkaptad Mártától a két prózaszöveget. Abból – remélem – majd folyamatosabban tudok küldeni ilyen (szintén remélem) nyárban is megálló részleteket.

Most ismét egy Elégia „folytatás”. Talán be tudom fejezni „Amerikáig” – ha tetszik, esetleg ezt a részletet hozd elsőnek (számozás szerint is az első részek folytatása) – s mondom, talán aug.-ban befejezem s küldöm; s akkor folytatólagosan jönne az egész. És utána a próza. Ha aug.-ban mégse tudnám befejezni – úgy marad két részletközlés – vagy később a befejezés. Egyetértesz?

Jól vagyok; talán-talán át-vakond-túrom a saját szigorú gátjaimat...

Gyönyörű itt, Amerika smafu, nőnek a dinnyék, a madaraknak hiányzik Szent Ferenc s a világnak egy nagy valagbarúgás. Pillanatnyilag azt próbálok föl-át-megérezni, hogy milyen lehet a sub-atomi milió. Megőrültem, vagy barátkozom. Idő van; idő nincs.

Ölel Miklós

[Az „Elégia”, *Jelenkor*, 1980/7-8, 9, 10; a két prózaszöveg: „Júlia fölvezetése”, *Jelenkor*, 1980/11, illetve „Egy délelőtt az Ósházban”, *Jelenkor*, 1980/12 – részletek a *Családáradás* című regényből (1995).]

37.

[Postabélyegző: 1980. szeptember 12.]

Ervinkém – még egy apróság: a 12., utolsó rész végén még egy kurziválást megszüntetnék: „a torony *asszony* nélkül is”- ben az asszonyt hagyjuk normálban. (Egyébként Ali aggodalmát fejezte ki, hogy az ez *így* szex-szimbólum – előtte a „maszturbált” szó –, de nem értek egyet; ez foglalkozási „asszociációs” elfogultság szerintem; Fogarassyval is olvastattam, neki se ugrott be szex – visszaütálás a „nőtlen” művészre; Déva stb.)

Remélem, nem tévedünk – és téved a Pszichológia! (néha megteheti –)

Ölel Miklós

[Az „Elégia” említett részlete: *Jelenkor*, 1980/10]

38.

Kedves Miklós,

remélem, épen, szépen hazatértetek, élményekkel megrakodva. Köszönöm, köszönjük a Las Vegasból küldött delfines lapot.

Itt küldöm az *Ósház* korrektúráját. Decemberben hoznánk, de ha januárra nem tudsz küldeni november 25-ig, akkor eltesszük a januárba. Remélem, küldesz *abba is*.

Móser kitűnő portré-fotókat küldött. Ezek mellé jó lenne 25-ig az Alexa-interjú. Csinaljátok sürgősen. Grendel Lajos küldött Pozsonyból egy elemzést az *Ami jön*-ről. Nem túl –, de elég jó.

Alaine-t szeretettel üdvözlöm. Válaszod várva ölel:
Ervin

Pécs, 1980. nov. 6.

[A *Jelenkor* 1981/1 száma összeállításal köszöntötte a hatvanéves Mészöly Miklóst, ebben olvasható Alexa Károly „Beszélgetés Mészöly Miklóssal” című interjúja, Grendel Lajos „Visszatalálni” című írása, s itt láthatóak Móser Zoltán fotói.]

39.

81. Kisoroszi, I. 7.

Kedves Ervin,

kösz! – Igen szép szám lett, így együtt. Nemigen kapni már, majd esdek néhány példányát, Amerikába kéne (szeretnék) többfelé küldeni.

19-én este nem ugranál fel? Egy kis xxxxxx-siratás. Próbáld meg!

Ha lehet, küldök anyagot a jan. havi zárlatig; ha nem, a köv.re. Dolgozom elég jól – hosszú menet lesz.

Ölel Miklós

40.

[Feltehetően 1981. április]

Ervin,

az egész fejezetet nem sikerült még kielégítően befejezmem; egy részét küldöm, megáll így is. Márta postázza, időben odaér. Ma jött meg az áprilisi, kösz. – Örülök, hogy szegény Jánosunknak még ennyit tehettem. És „emlékező” verséhez valahogy illik is az én „emlékező” írásom. Különben jól – Oroszi kezdi „feldobni” magát, minden virágban – s mint a régi római mondta, a literatura és a tavaszi agrárgondok távol tartanak az Urbs-tól. És mért ne tennénk, a (Szent) Római Birodalom nélkülünk is megáll, nem kell támogatni – ha csak két-kedni nem távlatos sorsában. Unokák osztályrésze. (Vagy a holnapé...?)

Ölel Miklós

[A „Jánosunk” említés az 1981. március 3-án elhunyt Bárdosi Németh Jánosra vonatkozik, Mészöly Miklós az ő emlékének ajánlotta szövegét: „A balsejtelem lüktető pontocskái”, *Jelenkor*, 1981/4; a küldemény: „Az indián ebéd (részlet egy regényes eposzból)”, *Jelenkor*, 1981/6]

41.

[Postabélyegző: 1981. május 27. Leányfalu]

Kedves Ervin –

ennyi; következőre regény-részlet.

Ali vasárnap indul olaszba; pillanatnyilag nyavalygás, influenza.

Én jól. 5-én Tóth D. höz. Tiszatáj 4. számot (Pozsgay-cikk) mint hallom, Aczél be akarta zúzatni... – Pozsgaynál jó beszélgetés. Zavaros összkép.

Brandysnak (lengyel) van egy remek novella-címe: Hódoltsági békeidők.

Doch – süt a nap

ölel
M.

[A küldemény valószínűsíthetően: „Érintések”, *Jelenkor*, 1981/7–8]

42.

[Feltehetően 1981. november eleje]

Kedves Ervin,

korrektúrában nem volt hiba –
közben elment egy regényrészlet. Tegnap küldtem egy rövid „ló-regényt” (5 oldal), ezt „hűtlenül” a Mozgónak adtam. Decemberben küldök újabb reg.részletet. – Pozsgay írt, megbeszélés egy Bethlen Gábor Alapítvány ügyében, *érdemi* megbeszélés (egy régebbi tervünk, koncepciónk – on verra). Hát így. Jönnek-mennek a dolgok, az idő múlik, az idő áll. Musil írja, hogy eljön a perc, amikor az idő vész-tjós-ló szépen *lelassul*. Csak ne volna tele az utca annyi holdkóros tudatlannal!

Ölel Miklós

[Az említett szöveg: „Ló-regény”, *Mozgó Világ*, 1982/3; a Bethlen Gábor Alapítvány végül 1985-ben jött létre.]

43.

Kedves Miklós,

köszönöm az új részletet. Remek; januárban szeretnénk hozni. Decemberben a versek jönnek: betördeltük.

Örülök, hogy visszaültél a regénybe. Jó lenne, ha jövőre rendszeresen küldenéd az újabb részleteket.

A Jelenkor-Híd est dec. 14-én vagy 10-én lesz. Bízom benne, hogy eljöhetsz. Béládi lesz a házigazda.

A *Mozgó Világ*ot, Alexáékat félttem. Vajha fölöslegesen.

Ha jössz Nagykanizsára menet, szeretettel várlak.

Alaine-nel együtt szeretettel ölel:

Ervin

Pécs, 1981. nov. 14.

[Az említett részlet: „Az indián ebéd (folytatás)”, *Jelenkor*, 1982/1]

44.

Kedves Miklós,

küldöm a búcsúztatót; fájó szívvel, mert jó lett volna decemberben a szárazabb szerkesztőségivel együtt. A Kortárs, gondolom, csak jóval később hozhatja.

Hét elején s ma is beszéltem Zsófi-val. Csodálatos, bő lélek, s van remény, hogy a rokonok távoztával sem roppan össze. Mintha még nyugodtabb is lenne, hogy Marcival maradhat otthon.

Kértem tőle kéziratokat, melyeket még Béládival megbeszéltünk, Zsófi meg is találta az elsőt, s mára el is küldte. Remélem, találunk még majd közlésre valót.

Hallok megint csúnyaságokat a *Mozgó* körül. Itt is nyugtalankodunk, éberkednek a helybeliek, talán nem saját jószántukból, de annál rosszabb.

Írjál, Miklós, nekünk is mihamarabb. Szép novellákat!

Ölel: Ervin

Pécs, 1983. nov. 18.

[Béládi Miklósról van szó, aki 1983. október 29-én hunyt el. A szerkesztőségi nekrológot ld. *Jelenkor*, 1983/12, Sőtér Istvánnak és Mészöly Miklósnak a temetésen elhangzott búcsúztatóját ld. *Kortárs*, 1984/1]

45.

[1984. vége felé?]

Kedves Ervin,

meglepő három írás –

a két korai jó atmoszférájú zsáner – a Gyógyhely meg nagyon biztató; van benne ironia, könnyedség, elegancia, igen jól érzi a szavak, motívumok súlyát. Szerintem a Gyógyhely különösen *megérdemelné* a közlést; hátha jó Pegazust adnátok a szerző-hölgy alá. Nyilván több is van a tarsolyában – e három írás alapján ítélve.

Emberi-érdekes a levele; *bizalmas* olvasmányul küldöm, aztán juttasd vissza. Különben írtam neki, hogy továbbítom Neked az írásait.

Amúgy jól – aztán majd én is jelentkezem –

ölel Miklós

[Dalos Margit írásai: „Gyógyhely”, *Jelenkor*, 1985/4; „Kirándulás”, *Jelenkor*, 1985/10, „Máros”, *Jelenkor*, 1986/10]

46.

Kedves Miklós,

küldöm a két Dalos Margit-írást. A *Gyógyhelyet* hoznánk áprilisban, s ehhez kérném ajánló soraidat. A *Kirándulás* a második félévben jönne, ezt is küldöm tájékoztatásul. Kérlek, küldd vissza őket írásoddal együtt február 10-ig.

Kedden végül du. fél négykor tudtam Pécsre indulni: egy szállóban szerzett taxis is meghúzatott. A telefonos füzetkém előkerült.

Nagyon szép volt az estéd, Miklós. Örülök, hálás vagyok, hogy meghívtál s ott lehettem.

Szeretettel ölel: Ervin

Pécs, 1985. január 24.

47.

Kedves Miklós,

köszönöm, hogy elküldted, s olvashattam végre a *Legyek, legyek*-et. Csodálatos-különös írás, egészen ritka s páratlan nyelvi ízekkel is, az egyéb „mesterségbeli” bravúrok mellett. Vajha közölhetnék mihamarabb.

A Beke-antológiáról azonban még nincs jó hír. Balassa Péter nemrég azt mondta, még nem kapták vissza az anyagot a Kiadói Főigazgatóságtól.

Remélem, az áprilisi számot rendben megkaptad, s Dalos Margit is: azóta nem jelentkezett a hölgy, s újabb írást sem küldött. Amiket tőled kaptam, rég visszaküldtem neki.

Budapesten két csütörtökön kerestelek, s többször Pécsről telefonon. Gondoltam, majd hallottam, hogy időd nagy részét Orosziban töltöd. S most olvasom leveledben, hogy elektromos kényelemben.

Jó lenne legalább nyáron szörfözni Szigligeten, jókat beszélgetni. Kérlek, alkalomadtán írd pár sort Vargánénak az Alapba, jelentkezés gyanánt.

Élvezd Oroszít – a tavaszt nem merem emlegetni, mert a maga nemében nem különb a télnél. S abban reménykedem, hogy Orosziban – fokozatosan vagy hirtelen – ráéhezel az írásra. Az lenne igazán jó, Miklós, ha nekiesnél mintegy dühödten...

A májusi szám hamarosan elkészül a nyomdában, s küldöm. Benne van Thomka Bea írása kötetedről. Kíváncsi vagyok, mi lesz róla a véleményed.

Alaine-nel együtt sok szeretettel köszönt, ölel:
Ervin

Pécs, 1985. április 28.

[„Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa”, *Jelenkor*, 1985/11. A Beke-antológia: *Tartóshullám (Jóvilág 2. Cáva 3.)*. A Bölcsész Index antológiája, Bp. 1985, szerk. Beke László, Csanády Dániel, Szőke Annamária.]

48.

[Postabélyegző: 1986. febr. 05.]

Ervin –

pontosan nem úgy kanyarodott, ahogy terveztem. Ám így lett. Mint mindig, most is van bennem bizonytalanság, jócskán –

(A drága Orbán Ottó dicsérte lelkesen a Merre a csillag jár-t – s tette hozzá, hogy mindig mosolyognia kell, ha „verset” olvas tőlem... Hm. Persze, mosolygok én is – más „produktumok” esetén –)

Avagy idült korban kockázatos idegen pályára tévedni.

Száradjon szerkesztői lelkesen, ha az olvasó röhögni fog. Én most Orosziból úgysem bujok ki; leperereg.

(Nézd meg a márciusi Valóságot és Életünket –)

S ülök neki a darabnak.

Különben szép viharok; s most minden derűs megint. Csak Alit kerülgeti baj, hol itt, hol ott. Találékony a sorsunk. Futásunk, amit meg kell futni – nem nagyon lazít a gyönyörű.

Ölel Miklós

[*Merre a csillag jár*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.]

49.

[Kisoroszi, 1986. IV. 2.?]

Kedves Ervin,

megkérlek, a kéziratban javíts egy kis apróságot: az eredeti lapszámozás szerinti 8. oldalon, középtűt, az egy-soros bekezdésnél:

Reménytelen *tudomány?* – (olyan értelemben, ahogy Bloch különbözteti meg az *akciót* a tudománytól: az előbbi ugyanis célokat tűz ki maga elé és értékítéleteket hoz.)

S folytatódik az eredeti szerint. Kösz. –

Különben semmi új; ül a macska az íróasztalon és diktál. Voilá – az értelem új forrásai.

Ölel Miklós

PS. Fogarassy szeretne írni egy elemzést az Elégiáról. Kell-e? Mondta, hogy megkeres.

50.

[A küldemény időpontja ismeretlen]

Kedves Ervin,

éreztem a hangodon az „eltűnődést” -

küldöm az episztolákat, amelyeket korántsem szórakozásból írtam-írtak. Nincs szégyellnivaló rajta.

Muszáj legyen valami „méltóságunk”, még akkor is, ha ráfizetünk. A módszerek tisztátalanok. És még inkább azok lesznek, ha még jelzést sem adunk, hogy „öntudatnál” vagyunk. Vonatkozna ez az egész társadalomra, végre is. De jó ideje mi nem „olyanok” vagyunk.

Én *mindenáron* magammal akartam-szerettem csak mindig jóba lenni. Sose volt „kifizető”; nem is lesz. Nekem mégis: munkafeltétel *is*.

Ha „kínos” neked, hogy említettem a nevedet – hát ne haragudj. Karcsiban nem merült fel ilyen; de a szöveget olvasva talán Te sem érzed annak.

Ölel Miklós

PS. Alkalmasint küldd vissza őket, hogy gazdagodjon velük a levéltáram...

Szederkényi Ervinnel és Szederkényi Ervinnével 1984 decemberében

MÉSZÖLY MIKLÓS LEVELEI NÁDAS PÉTERHEZ

1.

[Postabélyegző: 1984. június 18.]

Kedves Póni-Péter,

a jelek szerint ezúttal itt ragadtam. Ali mondja, hogy éppen ma egy hónapja. Végül is semmilyen infarktus-nyomra nem akadtak, az izotópos tüdő-felvétel viszont embóliát mutat. Hogy régi nyom-e vagy új, még nem dönthető el teljesen – 3 hónap, új felvétel, s majd ez dönt. Addig kímélhetem magamat. Nem szórakoztató, de nyilván így szükséges. Cigit elhagytam, remélem, végképp; nem könnyű, írni, dolgozni egyelőre nem tudok.

Egy hete már idekinn Orosziban. A sok eső dzsungelt csinált a hegyből, amazonasi vegetáció. Péter beszámolójából látom, hogy nálatok is vegetáció dúl, az építkezése és ez minden mást kizár. Kizárás jól működik itt is; Ali jár le a faluba, egy hete tévében látok csak nem-kivánatos embert. Mondják, utódaitok közben jártak kint egyszer, üldögéltek a padon, aztán hazamentek. Szerintem is így a leghelyesebb. Villanyunk késik, de meglesz még a nyáron – mondják. S azt is, hogy építkezések, telekeladások nagyjában leállnak, mert új megszorítás jött, megszűnik a faház-árusítás (fa, import, stb. nehézségek) – ezt még nagyjában bírták az emberek anyagilag. Ti meddig tudtok eljutni őszig?

Ha az új felvétel kielégítő lesz, mennék ősszel Hollandiába, illetve Stuttgart mellé (ámbár az utóbbi német névsora elég fura, egyetlen név sem, akiről Hildegard beszélt, szinte senkit nem ismerek közülük, még a nevüket sem hallottam. Erőltetett dolog ez; inkább Hildegart sajnálom, hogy ennyi erőt rakott bele.

B. Péterék szerdán jönnek, maradnak ők is nyár végéig – remélem, tóban úszkálást engedélyezik az orvosok egy idő múlva. Csak egyelőre fú-fú a szél.

Ungváryék említették, hogy lemennek hozzátok, majd beszámolnak, hogyan folyik a honalapítás.

Jó kertészkedést (is) – ágyásban, papíron (is) – szeretettel üdv. „M – embolikus” barátjuk etc. M

[„Utódaitok”: Ember Mariann – a *Filmkultúra* akkori főszerkesztője – és férje, Nádas Péter kisoroszi házának vevői. Hildegard: Hildegard Grosche, hungarológus, Keresztury Dezső tanítványa, Stuttgartban élő neves német kiadó, mások mellett Mészöly Miklós és Nádas Péter műveinek fordítója. B. Péterék: Balassa Péter és felesége, B. Gáspár Judit.]

2.

(Nádas Péter közlése szerint: 1985 januárjában)

Kedves Péter,

azt hiszem, így nagyon-nagyon jó a Hazatérés – komplett confesszió az úgyis elmondhatatlanról. Másról meg minék is. Ervin fönt jártában elkérte olvasni, s el is vitte magával, hogy majd ír Neked, mi a szándékom vele. Úgy láttam, szívesen közölné. Ha már nem ígérted el másnak, szerintem neki kéne adni.

Különben „felfedeztem” neki egy igen ígéretes hölgyet (47 éves óvónő, Sopronból, kéziratokkal jelentkezett nálam – egészen meglepő érettség, hang, lírai, mégis feszes-groteszk-irónia, érzék a fél-múlthoz, rokon a „nosztalgia” igényekkel – egy életen át melengetett-titkolt életcél, írni –) Két hosszú írását Jelenkor mindjárt el is fogadta, a rövidebbek is igen jók. Most noszogatom, hogy álljon neki az elhanyagolt éveket pótolni. Remélem, beváltja, amit ígér. A sivatagban jó az ilyesmi. – Krasznahorkai regénye – állítólag – igen-igen jó. Balassa olvasta már. Azt mondja, olyan szuflás regény, igazi, halad meg meg. Már nem is ártana eféle... Öregesen mind gyakrabban vágyom olyan prózára is, amit *másodszorra* is kívánok elolvasni. Merthogy „rejtvényt” egyszer fejt meg az ember, aztán ad acta teszi; s mintha évadja volna a „rejtvény-igényű-jellegű” műveknek. Ám úgy igaz, sok jó rejtvény nélkül (humusz) nincsenek nyílt-megoldott csodálatosságok sem, melyek épp attól megfejthetetlenek, hogy a pusztameztelen tényük-létük a rejtély. (s hogy hát az mit takar! – mit a fény...) Jó volna a „fölismerhetetlenségig” konzervatívnak lenni (tudni) –

Hm.

Különben meg-meg; néha mégis tartok tőle, hogy fizikai normáimban nem leszek teljesen a régi; vagy ki kell várnom az évet. Borzasztó – 21-én kis szülnap nálunk: Bea is itt lesz Újvidékről.

Ti mikor jöttök fel?

Jelentkezz, ha vagy. Ölel Miklós

[A soproni óvónő Dalos Margit; Krasznahorkai László regénye: Sátántangó, Budapest, Magvető, 1985.; Bea: Thomka Beáta.]

3.

[Postabélyegző: Budapest, 1985. április 3.]

Kedves Péter,

nem tudom, ki találta ki ezt a hülyeséget Beke kötetével kapcsolatban. Már rég velem tisztázódott, hogy percre se volt szó előbbi közlésről. Csupán Ervin arra számított, hogy a Beke-kötet előbb jelenik meg, s ő beleteheti a nyári dupla számba. Erről ennyi elég –

Különben jól. Villany már ég Orosziban, megváltozott az élet, most készülök véglegesebben kiköltözni. Egonnak infarktusa volt, reanimálták, Ali csontfelritkul. A természet teszi a magáét. És készülünk ápr. 4-re, csodaszarvassal, szovjet tankkal. 40 éves milénium. Gyönyörű. Cserélgetjük a lakást, nem nagy sikerrel. – Ha javul az idő, leugrunk. Ambrus tervez régi próza-számot – írt Neked?

Legyetek – sok üdv. ölel M.

[A Beke-kötethez lásd e számunkban a Mészöly–Szederkényi-levelezés 47. darabjának jegyzetét. Egon: Polcz Alaine bátyja. Ambrus: Ambrus Lajos, az *Életünk* akkori szerkesztője.]

IGAZOLÓ JELENTÉS*

1. Szerkesztőségünk teljes egészében és maradéktalanul, fenntartások nélkül magáénak vallja pártunk és államunk nemzetiségi politikáját, fennállása óta annak szolgálatára, nem pedig gyengítésére törekedett. Tizenkét éve, mióta a Jelenkort szerkesztem, emlékezetem szerint nemzetiségi politikánkat sértő közlemény miatt szerkesztőségünket nem érte elmarasztaló bírálathoz vagy észrevétel irányító szerveink részéről. Elveink és meggyőződésünk alapján Mészöly Miklós nyilatkozatának közreadásával sem kívántuk sérteni nemzetiségi politikánkat. Elveink és meggyőződésünk természetesen nem csökkenti felelősségünket, ha jóhiszeműségünk ellenére, a kellő éberség vagy figyelem hiányában mégis hibát követtünk el.

2. A nyilatkozat igazolandó mondatát úgy értelmeztem, hogy az író ebben a sváb kitelepítés során történt túlkapaszkodásokat, igazságtalanságokat ítéli el, személyes tapasztalatait felelevenítve. Úgy ítéltem meg, hogy a megfogalmazás nem *általánosítva* ítéli el a kitelepítés *egészét*, hanem „a lebonyolítást illetően sok helyen alig különbözött” kétszeres szűkítést is jelez a teljességhez képest. Olvasatom szerint ez a nagyon fontos leszűkítés egyben elhatárolás, és ez az elhatárolás természetesen érvényes a mondat, gondolatjellel elválasztott, folytatására is: „- látnunk kellett, hogy ártatlanokat visznek el, és bűnösök intézkednek a sorsuk felől”. A leszűkítés, elhatárolás figyelembevételével tehát ez sem jelentheti azt, hogy *valamennyi* kitelepített ártatlan volt és *valamennyi* kitelepítő bűnös, hanem azt jelenti, hogy *ahol visszaélések* történtek, ott fordult ez elő.

Számomra a szövegkörnyezet is kizárta annak feltételezését, hogy az író a kitelepített németek általánosított, kollektív ártatlanságát és a kitelepítés kollektív bűnösségét állíthatja. Képtelenségnek éreztem, hogy az író a tényleges háborús bűnös volksbundistákat, fasisztákat is ártatlannak minősítse. Hiszen a nyilatkozatban az idézett rész előtt néhány mondatnál a következőket írja: „Otthon Tolnában, diákkoromban, a hitleri Volksbund-szervezkedés idején mi is szervezetteren jártuk a falvakat, falukutattunk, népkutattunk. És

* Szederkényi Ervin itt olvasható igazoló jelentése Alexa Károlynak a *Jelenkor* 1981. januári számában olvasható „Beszélgetés Mészöly Miklóssal” című interjúja kapcsán készült. A szóban forgó szöveg helye: „M. M.: (...) Sosem volt idegen tőlem a cselekvés, a közvetlen tenniakarás – akár kollektív, akár kevesebbeket érintő célokról volt szó. Otthon Tolnában, diákkoromban, a hitleri Volksbund-szervezkedés idején mi is szervezetteren jártuk a falvakat, falukutattunk, népkutattunk. És a közösen megélt sors szemszögéből tulajdonképpen ellenpropagandát fejtettünk ki az ellen, amit a németországi vakációról, diáktáborokból hazatért diákok próbáltak akkoriban az agyukba belesulykolni. És közvetlenül a német megszállás előtt is adódtak olyan feladatok, melyek azokban a kritikus időkben helyileg nagyon is fontosak voltak. De tegyem hozzá, véletlenül éppen ugyanakkor, Bergson *Idő és Szabadság* című műve volt a napi stúdiumom – és mindez nagyszerűen kiegészítette egymást. Sőt, olyan jegyzetanyagot is találtam az akkori papírjaim között, ahol – a magam akkori eszével – a nemzethez tartozás, a kisebbségi létezés pszichológiai feltételeit próbáltam kideríteni... Annyi év után magam is elhültem. Az ember egy életen át húzza a kútjából a vizet, és még mindig meg tudja lepni magát. Aztán jött a háború... de ez keservesen hosszú. Meg keservesen elcsépelte is. Sztereotípiák, ha az ember röviden, csak jelzésszerűen próbál valami nagyon személyeset mondani... Nekem is megvannak az ilyen elviselhetetlen sztereotípiáim. Például, néhány bajtársunkból csinálni szükségglövősáncot, mert éppen nincs más. Évekig álmodtam azokkal a folyékony hullákkal, akiket Bor közelében exhumáltunk. Persze, én legalább álmodhattam erről... Aztán? Irigylem azokat, akiknek az emlékezetében olyasmi maradhatott meg foltalan csillagként, mint mondjuk a földosztás. Mert vidéki lévén, és mérhetetlenül távol a pesti kávéházakban szerveződő »irodalmi élettől«, nekem fogság után, az első menetben, ilyen munkákban kellett gondolkodnom, hogy kenyerem is legyen. Elég ironikusan, mondhatnám, provokatív

a közösen megélt sors szemszögéből tulajdonképpen ellenpropagandát fejtettünk ki az ellen, amit a németországi vakációról, diáktáborokból hazatért diákok próbáltak akkoriban az agyukba belesulykolni. És közvetlenül a német megszállás előtt is adódtak olyan feladatok, melyek azokban a kritikus időkben helyileg nagyon is fontosak voltak.”

Még közelebb az idézethez, csupán nyolc sorral feljebb ezt olvassuk: „Évekig álmodtam azokkal a folyékony hullákkal, akiket Bor közelében exhumáltunk. Persze, én legalább álmodhattam erről...”

Az előbbi idézetből arra következtettem, hogy az író nemcsak nem azonosítja magát a Volksbunddal, hanem a maga diákkori lehetőségei között harcolt is ellene. Utóbbiból azt éreztem, hogy akinek évekig visszatérnek álmaiban a Bor mellett a fasiszták által legyilkolt zsidó és más munkaszolgálatosok, arról nehezen tételvezhető fel a fasisztaszimpátia.

Befolyásolhatott az olvasásban emellett, hogy az író antifasiszmusa számos művéből is igazolható, és személyes beszélgetéseink során sem tapasztaltam soha mást.

3. Mindezek ellenére elismerem, hogy az író nem ad a kitelepítésekről *teljes* képet, és nem tárja fel, nem érezteti *minden* összefüggését. Kétségtelen, hogy a háború és a koalíció időszakából olyan emlékeket idéz fel, amelyek nem lelkesítették, hanem inkább megrendítették, traumatizálták. Ezek az élmények írásaiban, évtizedek múltán is vissza-visszatérnek, és azok jó részét sötét tónusúvá színezik.

Elismerem, hogy a kitelepítésekről a nyilatkozatban leírt rész pontosabb és teljesebb megfogalmazást igényelt volna, mert ebben a formájában – különösen összefüggéseiből kiragadva és némileg manipulálva – főképp különböző nacionalista indulatok oldaláról támadható és helyes nemzetiségi politikákkal szemben kijátszható.

Ha például nem vesszük figyelembe a kitelepítésről szóló mondat korábban jelzett leszűkítését egyes esetekre, továbbá nem vesszük figyelembe a szöveg korábbi – szintén jelzett – határozott Volksbund-ellenes és fasiszta-ellenes mondatait, akkor az „ártatlanoakat visznek el, és bűnösök intézkednek a sorsuk felől” *fejtetőre állítható*, és „igazolhatja” azokat a magyar nacionalista túlzásokat, melyeket például a Nemzeti Paraszt Párt egyik részének képviselőjében Kovács Imre a Szabad Szó 1945. április 22-i számában megfogalmazott: „... Nem érdemli meg a svábság a kegyelmet... Az egész magyarság kollektíve bűnhődik bűnös politikájukért, az egész svábság kollektíve felelős a svábok tetteiért.

rendelkezett felőlem a sorsomat irányító angyal... Kíméletlenül gyűjtöttem be a burgonyákat azoktól, akiknek maguknak sem igen volt; asszisztáltam a sváb *kitelepítésnél*, amelyek a lebonyolítást illetően sok helyen alig különbözött a klasszikus deportálástól – látnunk kellett, hogy ártatlanoakat visznek el, és bűnösök intézkednek a sorsuk felől, és mi, akik az elvihető és a visszahagyandó javakat ellenőriztük, magunk vágtunk le idős asszonyokat, férfiakat a kötélről a padláson – mikor a ház túlsó sarkánál már ott várahoztak batyuikkal a *betelepülő* csángók, hosszú kocsisoraikkal a felvidéki *kitelepítettek*. És mind e közben szívósan jártam a megye malmaiban, hogy ellenőrizsem, nincs-e feketeörlés, noha sokszor nem lehetett másképp biztosítani egy-egy falu szükségletét, csak ha félrenéztünk; és szívósan szerveztük, ellenőriztük a jótételei szállítások pontos lebonyolítását, belekalkulálva azokat az idegtépő pillanatokot is, amikor a megyei parancsnokság irodájában valahogy rosszul számolt a különben zseniális fagyolyós szorzótábla, és ezt úgy kellett bebizonyítanunk, hogy barátságosan – és csakugyan barátságosan! – néhány üveg itallal becsuktak bennünket egy szobába, és addig nem jöhetünk ki, amíg a kimutatások alapján a hibát újra meg nem állapítottuk. Így kapott vissza egyszer a tamási körzet több mint száz marhát. Megesett ilyesmi, hiszen a »terepen« sok minden előfordul, s ezekre az erőfeszítésekre nem is tudok úgy visszaemlékezni, mint ami hiábavaló volt. Sőt! Az én belső »íróasztalomtól« ugyan mérhetetlenül messze estek, – de mindezeket mégis tenni kellett. Aztán hosszú idő következett, amikor radikálisan a belső »íróasztalom« mellett döntöttem. A vállalt hivatás is ezt az eszkézt követelte – már ahogy én értelmezem ezt a hivatást. Ha nincs etikai vagy eszmei ösztönzés, akkor a belső világból való kilépés csak kértelmű lehet, és főképp pudvásodásra hajlamos.”

Nincs irgalom, nincs kegyelem. A legradikálisabb megoldást követeljük: a svábokat egytől egyig ki kell telepíteni az országból.”

A Nemzeti Parasztpárt felfogását sem a Magyar Kommunista Párt sem a kormány nem tette magáévá, a kommunisták elutasították a kollektív felelősségrevonás elvét, mégis a koalíciós harcok és a kitelepítések csaknem teljes időszakán végighúzódtak a kollektív és az egyéni felelősségrevonás elvének és gyakorlatának harca. Ismeretes, hogy maga az 1945. december 29-én megjelent 12.330/1945. M. K. számú kitelepítési kormányrendelet sem tudta teljesen kiküszöbölni a kollektív büntetés elvét. Véleményem szerint ez volt az oka, hogy a kitelepítések során nem csupán véletlenszerű, esetleges, elenyésző számú, s ezért elhanyagolható túlkapások, igazságtalanságok fordultak elő, hanem elég sok helyen megeshettek, hogy a kollektív bűnösség alapján születtek döntések.

4. Véleményem szerint Mészöly Miklós nyilatkozata – figyelmes és korrekt olvasat esetén – nem sérti nemzetiségi politikánkat, és nem használható fel revizionista indulatok szítására. A ma hazánkban élő német nemzetiség előtt nincs okunk tagadni vagy elhallgatni, hogy a fasizmus és a Volksbund elleni igazságos és szükségszerű harc időszakában – amikor a Magyar Kommunista Párt még nem szerezte meg a hatalmat és a lenini nemzetiségi politika tiszta elvei maradéktalanul nem érvényesülhettek, de erősebben érvényesülhetett a nemzetközi és hazai nacionalizmus – a kitelepítések során túlkapások, igazságtalanságok is történtek.

5. A *volksbundista sváb* kitelepítés és a szlovákiai magyarok kitelepítése meggyőződésem szerint sem hozható közös nevezőre, hiszen a szlovákiai magyarokat kollektív bűnösség, fasizmus vádjával ítélték el, a volksbundista svábokat pedig jogosan és igazságosan ítélték el. Abban az esetben azonban, amikor előfordult, hogy *nem volksbundista* svábot telepítettek ki, hanem olyat, aki pl. 1941-ben német *anyanyelvűnek* vallotta magát, és nem tudta igazolni, hogy aktívan ellenállt, üldöztetést szenvedett, vagy valamely demokratikus pártnak tagja volt – így szólt az alaprendelet – *ilyen esetekben* előfordulhatott az a tragikus helyzet, hogy a személy szerint büntetlen sváb és szlovákiai magyar bizonyos szempontból közös nevezőre került. Mivel meggyőződésem szerint, a korábbiakban vázoltaknak megfelelően, Mészöly Miklós *nem volksbundista* svábokról szól, a nyilatkozatot ilyen szempontból sem éreztem kifogásolhatónak.

6. Januári számunkban a sváb-kérdést nem kívántuk kiemelni és egyoldalúan exponálni. A terjedelmes nyilatkozatban is néhány mondat érinti csupán ezt a problémát. Ugyanabban a számban kezdtük el viszont Tamás Menyhért Vigyázó madár c. kisregényének közlését, amely a Bonyhád környékére hazatelepült székelyek életéről és sorsáról szól. Közlését négy folytatásban tervezzük, áprilisig folyamatosan.

Pécs, 1981. január 22.

(Szederkényi Ervin)
főszerkesztő

PRÓZA-CHRONOGRAPH

Az olvasás, az alkotástól és az írástól elválaszthatatlanul, maga is előbb-utóbb történetet ír. A *Nemzeti Plutarkus*¹ (1816) szavát kölcsönvéve chronographként lép fel, ahogyan ez a hosszabb időszakok áttekintéséből önként adódik. A 2001-es esztendő több alkalommal ösztönözte a számvetés műveleteit, s mintha működésbe léptetett volna valamilyen „próza-chronographot”. A kiindulópontot Mészöly Miklós művészete, illetve az ezredvég magyar prózája jelentette. Életidejének fordulója, nyolcvanadik születésnapja, a naptári forduló és a szerző halála ezeket az alkalmakat valamilyen természetes számvetéssé tette. A kritikusokkal, irodalomtörténészekkel folytatott kerekasztal-beszélgések egyikén merült fel egy vázlatos jegyzék összeállításának ötlete. Nem helyettesíthet semmiféle szisztematikus feldolgozást, csupán áttekinthetőbbé teszi az eltelt három és fél évtizedes időszakot, felidézi a Mészöly-kötetekkel egyidőben megjelent műveket, azokat, amelyek dialogikus viszonyban vagy kölcsönhatásban állnak prózájával, illetve a kritikai érdeklődéssel, amelynek alakulásában művei mellett ízlése és szigorú értékiszugesztioi is szerepet játszottak. A kihagyásos és személyes vázlat az alakulásfolyamatok irányait és ívét körvonalazza, s a művek sora, melyeknek megjelenése először kritikai-értelmező viszonyulást igényelt, mára a történeti megközelítés számára is egy lehetséges rajzolatot kínál fel a lezárult évszázad egyharmadáról, illetve az 1995 utáni művekről mint a lezárult Mészöly-életmű utáni magyar próza eseményeiről.

- 1966 *Az atléta halála*
- 1967 *Egy makró emlékiratai*
- 1967 *Jelentés öt egérről*
- 1968 *Saulus*
- 1968 *Egyperces novellák*
- 1969 *A látogató*
- 1969 *Rovarház*
- 1969 *Minden megvan*

- 1975 *Alakulások*
- 1975 *A fűtő*
- 1975 *Kő hull apadó kútba*
- 1976 *Film*
- 1977 *Egy családregény vége*
- 1978 *Cseréptörés*
- 1978 *Tiéd a kert*
- 1979 *Termelési regény*
- 1979 *Szárnyas lovak*
- 1979 *Magyar novella (megírása)*
- 1979 *Leírás*

¹ Melczer Jakab Kézai Simonról és Krónikájáról értekezve használja a kifejezést.

- 1981 Éleslövészet
 1982 Galeri
 1984 *Megbocsátás*
 1985 *Merre a csillag jár*
 1985 Sátántangó
 1986 Emlékiratok könyve
 1986 Bevezetés a szépirodalomba
 1987 *Sutting ezredes tündöklése*
- 1991 *Az én Pannóniám*
 1991 *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról, Pannon töredék*
 1992 Sinistra körzet
 1992 A futás napja
 1992 Nincs alvás!
 1994 A hullámozó Balaton
 1995 *Családáradás*
 1995 Mintha élnél
- 1997 Jacob Wunschwitz igaz története
 1997 Jadviga párnája
 1998 Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai
 1999 A könnyemutatványosok legendája
 2000 Harmonia caelestis
 2001 Hollóidő

Mészöly életművének ritmusát, a publikálás lehetőségének nehézségeit, akadályoztatását, szilenciáit, visszavonulásait, másfelől az írás lassú érlelését, kínjait, mívségét ismerve utóbb már-már hihetetlennek tűnik, hogy a hatvanas évek végének olvasói és induló kritikusanemzedéke pár év leforgása alatt olyan művek értelmezése előtt találták magukat, mint amilyen az 1966–1968 között megjelent *Az atléta halála*, *Jelentés öt egérről* és a *Saulus*. Ekkor adja ki Örkény István az *Egyperces novellák* első válogatását, Konrád György egy évvel később *A látogatót*, Ottlik Géza régebben írott elbeszéléseit és a klaszszikus magyar novella modern teljesítményét, a *Minden megvant*. Újvidéken Végel László az *Egy makró emlékirataiban* olyan elbeszélő nyelvet alakít ki, amely elsőként szólaltatja meg magyarul a koptatott jeanset viselő nemzedék koptatott beszédét. A kerouaci *Úton* világához, a beat-kultúrához kötődő Végel-regény mellett a hippy-, Che- és Mao-emblémák jegyében születik Tolnai Ottó *Rovarháza*: mindkét regény az életmű és a korszak jellegzetes állomása. Tolnai a műfajközi teret jelöli ki a maga számára, motívumait, hanghordozását, formátlanságát, interpunkció nélküli beszédszólamát prózán, regényen, versszerűbb alakzatokon szinte módosítás nélkül viszi át és érvényesíti. Domonkos István és Gion Nándor prózájával együtt az *Új Symposion* körében a hatvanas évek végén egy prózatörténetileg is figyelemre méltó folyamat indul el.

Függetlenül attól, miként értékeljük ennek a pár esztendőnek az elbeszélő művészetét, kétségtelennek tűnik olyan opusok és beállítottságok megjelenése a magyar irodalomban, amelyek kezdeményező erejükön és későbbi hatásukon túl viszonylag rövid idő alatt egymástól alapvetően eltérő poétikák lehetőségeit igazolták. Egy olyan kultúrában, amelyre nem a sok-, hanem inkább az egyszerűség jellemző, s különösen egy olyan korban, amelyben még e homofónia sem érvényesülhetett szabadon, ez a néhány év különös jelentőségűvé válik. Ottlik, Mészöly, Örkény létélménye és történelmi tapasztalata minden személyes fenntartásuk, elégedetlenségük, vívódásuk és szkepszisük elle-

nére olyan prózát teremt, amely maradéktalannak, teljesnek mutatja ezeknek a különféle beállítottságoknak a formai hagyományát. A példázat, parabola rejtélyes szemantikuma, továbbá a megismerés, ábrázolhatóság, elbeszélhetőség kérdésessége Ottliknál, Mészölynél és a prózanyelv művészségének tudatosítása korábban nem ismert mértékben növelte meg a prózai önreflexiót. Mindez nem hathatott lazítóan, inkább a mesterség filozófiai, művészi, morális és poétikai felelősségére hívta fel a figyelmet.

Viszonylag rövidnek tűnik a következő évszámig, az 1975-ig tartó periódus, amikor Mészöly első gyűjteményes, antológiaszerű kötete, az *Alakulások* megjelenik. A vaskos könyvből rálátás nyílik az egész addig megtett útra, s akik ekkor találkoztak először Mészöly rövidprózájával, a kötet látószögéből sokoldalú áttekintést nyerhettek működésének első két és fél évtizedéről. A kötet azonban nem csupán a visszatekintő jelleg, hanem éppen azon széttartó belső irányok nyomán emlékezetes, amelyek nemcsak Mészöly művészeté, hanem az akkori magyar próza modern-posztmodern váltásának jelzései is. Az egymástól eltérő beszédmód-variációk, a tárgyiasságtól a példázatosságig, a metaforikus jelrendszerrel az idővelvet elvető narrációig, az ismeretelméleti, bemutatásbeli, fikcióképzési kételyig, minden metafizika kiiktatásáig, vagy a megszakítást, elhallgatást, a logika és az értelem kikezdését, a szerkezeti és nyelvi dekonstruálást olyan pontig vivő kísérletig, mint a címadó szöveg – több utat jelölnek ki a következő korszak számára is.

1975 *A fűtő* és a *Kő hull apadó kútba* megjelenésének éve is. Hajnóczy Péter felerősíti *A látogatóban* is meglevő szociologikum jelentőségét, s azt a rövidprózában a groteszk kijózanító fénytörésével, a kisregényekben pedig a látomásos állapot metaforaelvű elbeszéléssel hozza érintésközelbe. Szilágyi István az analógiás gondolkodás lehetőségeit, a nézőpontok variációs játékát, a tudattörténetet, az érzéki nyelvet és az archaikumot egy markáns gesztusokkal megalapozott epikai világegyetem mozgatójában egyesíti erőteljesen és hatásosan.

A *Film* Mészöly egyik legbonyolultabb és talán legkomorabb regénye. Részletező hiperrealizmusától és ábrázolói radikalizmusától ugyanúgy el kellett távolodnia, mint az *Alakulások* című szöveg tovább már nem oldható nyelvi állapotától és lebontó, visszavezető, kihagyásos építkezésmódjától. A 20. századi magyar regény történeti poétikájának egyik igen különös tapasztalata, hogy a hetvenes évek második felétől Mészöly és az egy nemzedékkel fiatalabb alkotók pályája együtt és egymással szoros kölcsönhatásban alakul. Az *Egy családregény vége*, a *Cseréptörés*, a *Tiéd a kert*, majd a *Termelési regény*, s ugyanúgy 1979-ben a *Szárnyas lovak* (vagy a *Magyar novellával* újabb korszakot nyitó Mészöly-szövegek), a *Leírás* megjelenése, tehát Nádas Péter, Esterházy Péter, Lengyel Péter, Pályi András egymástól igen különböző prózavilágainak egyidejű folyamatai tovább árnyalják az összképet. A gyermek-nézőpont és az archaikus szimbólumokkal bővülő nyelv, a misztikum testnyelve és a test misztériuma Pályi novelláiban, a gyermek-nézőpont és a mitikus időtávlatlall kiegészülő életrajzi idő Nádasnál, az önazonosság problematikussága által elindított nyomozás visszafelé a történelmi időben Lengyelnél, Esterházy ironikusan uralt iróniája, humora és nyelvi szertelensége, mindezen vonások tematikus, poétikai, esztétikai, minőségi változásokat jelentettek. A *Leírás*beli szövegek egyfelől a Mészölyt is izgató s különösen a *Filmben* érvényesített tárgyas számbavétel, deskripció jegyében születnek, másfelől a látomásos, onirikus állapot asszociatív, érzéki nyelvének kutatásából. Nádas elbeszélőit a későbbiekben is a közelnézeti fogékonyság jellemzi. Mint a szimmetrikus, ám személetesztő ábrázolatokon, a közelnézet, mikroperspektíva és a nagyítás Mészölynél a tárgyiasságnak, Nádasnál pedig a személyességnek van alárendelve. A látószög „torzulásai” azonban sosem a látószervet, hanem éppen a látó személyt és a látásmódját leleplező ferdítések. Ennyiben lesz a tárgyiasság látszat és a látót, a megszólalót reflektáló eszköz.

A *Szárnyas lovak* címadó novellájában érvényesülő új fogékonyság, a Marquez-féle

imagináció felszabadító hatása fordulatot indít el az életműben. Nem az archaikus, mitikus-szimbolikus elem, nem is a klasszikus műfajforma, hanem a világérzékelési mód és az eseményszerű léttörténet jelentősége erősödik meg az opusban. A *Magyar novella* imaginárius terepe benépesül, és a nyolcvanas éveket a szerző által *pannon prózáknak, pannon történeteknek* nevezett írásmód, nyelv- és történet szemlélet alakítja.

Esterházy Péter művészetét alapvetően más művészet-, nyelv- és létszemlélet alakítja, mint a Mészölyét. Figyelmes elemzést igényelne a kérdés, miben tudta motiválni ezt az alapvetően más történeti, nemzedéki és nyelvi tapasztalaton alapuló magatartást, életigenlő derűt, hitbéli szilárdságot az a gondolkodásmód, amelyet e vonatkozásokban az elutasítás és távolságtartás alakított. A nyelvi szertelenséget a nyelvi redukció? A játék, a humor és az irónia szemléleti minőségeinek sem lehet ösztönzője Mészöly alkata, vannak azonban fölérendelt kategóriák, melyek az alkati különbségek ellenére nélkülözhetetlenek és közösek. A szemlélet kritikussága, valamint a megalkuvás kizárása az alkotás belső és külső körülményeiből. Illetve az a feltétlen igényesség, ami Mészöly stílusa, retorikája, nyelvertertéte által a prózai elbeszélésnek mint kivételes nyelvi mesterségnek a mintáját kortársainak felkínálta. Váratlanul tűnhet és ellentmondásosnak a megfigyelés, hogy a posztmodern magyar próza nyelvi öntudatosodásában különleges szerepe volt Mészöly megszenvedett igényességének és reduktív művészetének, s a fiatalabbak nyelvi könnyedsége felől érkező oldódásnak. Esterházy a Mészöly-mondatban, Nádas pedig többek között abban érzékeli a nyelvi példa jelentőségét, hogy nemcsak mondatait, hanem „grammatikával építi fel a szövegek belső szerkezetét” is.

Míg Mészöly a Vajdaságban nem a prózára, inkább a kritikai gondolkodásra volt ízlésformáló hatással, Grendel Lajos művei bizonyos értelemben az előbbiről tanúskodnak. 1981, 1982 az *Éleslövészet* és a *Galeri* megjelenésének éve: szerzőjük ösztönösen, valamint a magyarországi és a szlovákiai magyar irodalom egymásra utaltságának belátásából kiindulva szorosabbra vonja a két régió szellemi kapcsolatát, nyomatékosítja nyelvi, szemléleti összetartottságát. Ebben Mészöly művészetének és a regionális irodalmak iránt tanúsított nyíltságának, érdeklődésének, figyelmének különös szerepe van. A *pannon prózák* sorát gazdagító kötetek, a *Merre a csillag jár* (benne az *Anyasíratóval*, vagy az újabb magyar történelmi fikciót előkészítő és a régi szövegekkel való párbeszédet kezdeményező *Fakó foszlányok nagy esők évadján, Ló-regény*, illetve a *Térkép Aliscáról* és az *Anno* című prózákkal) és a *Suttog ezredes tiündöklése* olyan regényeket, szerkesztett opusokat fognak közre, mint a *Sátántangó*, az *Emlékiratok könyve* és a *Bevezetés a szépirodalomba*. Függetlenül attól, hogyan fogja egy későbbi próza-chronograph értékelni a '85-ös, '86-os esztendőt, az egyes életművek szempontjából mindenképpen lezárnak egy korábbi, és új szakaszt nyitnak.

Az én Pannóniám, a *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról*, *Pannon töredék* és a nyolcvanas évek elején megkezdett, majd utolsóként befejezett regény, a *Családáradás* között a kilencvenes évek első felében a *Sinistra körzet*, a *Futás napja*, a *Nincs alvás!*, a *hullámozó Balaton*, a *Mintha élnél* jelzi a próza szemléleti, hangvétel- és modalitásbeli módosulásait. Bodor Ádám ekkori ciklusában különös módon egy korábbi Mészöly-prózaszakasz közvetett jelenléte tapasztalható. A redukáltabb, pontosabb, szikárabb modellezés, s a parabola szemantikájának adottságai, melyektől idegen elbeszélőktől, más irodalmakból érkező élményei s részben az új nemzedék hatása nyomán Mészöly fokozatosan eltávolodott, Bodor Ádám *Sinistra körzetében* eredeti módon működnek.

Mészöly utolsó aktív, 1985–1995 közötti évtizedében egy látásmódot, elbeszélő módot, nyelvi stratégiákat meghatározó, viszonylag egységes történelem- és létszemléleti magatartás érzékelhető. Eleven és kritikus olvasói reakciói ebben az időszakban ugyanolyan jól működtek Szijj Ferenc, Parti Nagy Lajos vagy a JAK-sorozat elsőkötetes elbeszélőinek munkáival kapcsolatban (Bartis Attila *A séta* című kötetével bezárólag 1995-

ben), mint Tandori, „a Gyerek”, Nádas, Hajnóczy, Esterházy jelentkezése idején. Bizo-nyos fenntartásait a korszak olyan megnyilvánulásai iránt, ami a magyarországi kritikai nyilvánosságot feleslegesen megosztotta, s ami látszólag a világszerű *versus* szövegszerű elbeszélésmód és poétikai reflexió, vagy a modern-posztmodern be-állítottság nem leíró-, hanem érték kategóriaként kezelt szembeállításában állt, nem vala-mely külső, felső pozícióból érzékeltette. Belső mértékérzete és szigorúsága vezérelte a minőség és eredetiség felismerésében olyan művek esetében is, melyek alkatától, adott-ságaitól és irodalomfelfogásától különböztek. S ugyanígy jelezte kíméletlen kritikusság-gal a felhígulás és a tehetség hiányát, a felkapott irányok átmenetiségét.

A kilencvenes évek második felének regényeiben, elbeszéléseiben mutatkozó folya-matok észleléséhez ismét kritikai érzékünkre kell hagyatkoznunk. Bizonyos törekvések és változások kiindulópontjai követhetők, másoké nem. Ha azt észleljük, hogy a regé-nyek történeti témákkal vagy régi szöveghagyománnyal kezdeményeznek párbeszédet; átértelmeződik az életrajzi és a megélt tapasztalat fontossága; a regények megújítják sa-ját közelmúlt- és régmúlt-teremtési műveleteiket; hogy a nyelvi alakítás olyan jelentő-ségre tett szert, mint a szövegminőségekkel való játékban, vagy mint a beszélt nyelvi sa-játosságok vagy az élő rétegnyelvek alulretorizáltsága iránti fogékonyságban, nem túl-zás megnyílásról, kitágulásról, árnyalódásról, változatosságról beszélni. A kilencvenes évek második fele a félmúltból lassan múlttá váló előtörténetben saját választásait és el-utasításait is pontosabban érzékelheti. A kritikai olvasás megértésre irányuló, helyzetfel-mérő gesztusaiban az egyidejű észleletet a *chronograph* tekintetével változathatja. Az új művek nemcsak a meglévő, hanem az önmaguk által létrehozott hagyományból is vá-lasztanak, az opus tapasztalatának egyes szálaival szorosabbra fonják kapcsolatukat, másokat ejtenek. Ez az *utólagos előretétekintés* tartja mozgásban az életművek belső rend-szerét és biztosítja kapcsolatukat más művekkel, az egyidejűségben és az utóidejűségben egyaránt. Ez teszi elevevé az olvasás műveleteit is, és ez emlékezteti az értelmelmezést a korrekció, pontosítás megkerülhetetlen önreflexivitására.

Thomka Beátával Kisorosziban 1999 augusztusában

A TÉNYEK MÁGIÁJA

(részlet egy készülő könyvből)

Irodalomtörténet-írásunk már egy jó évszázada az anekdotizmust tartja a magyar nagyepika rákfenejének. De nemcsak az irodalomtörténészek. „Szent Anekdota!” – kiált fel gúnyosan Ady Endre a 20. század elején. Amikor regényirodalmunknak a nyugati és az orosz irodalommal szembeni visszamaradottsága vagy, finomabban szólva, megkésettisége miatt panaszkodunk, előszeretettel – s nem alaptalanul – tesszük meg bűnbaknak az anekdotát. Ez mindaddig rendben is volna, amíg, felületességből vagy tendenciózus csúsztatásból, az anekdotikus prózát nem mossuk össze a történetelvű (történetmondó) prózával általában. Az anekdota ugyanis többféleképpen funkcionál regényirodalmunkban: másképpen Jókainál vagy Mikszáthnál, és másképpen – hogy csak egyetlen példát említek – Móricz regényében, a *Kivilágos kivirradtig*ban. Míg az előbbieknél önálló – és öncélú – szerkezeti elemmé lép elő, amely éppen hogy a regény makroszerkezetét lazítja fel (vagy veri szét), Móricz regényében egy életforma (és gondolkodási mód) kritikus ábrázolásának az egyik eszköze lesz. A *Kivilágos kivirradtig* adomázgató-anekdotázgató baráti társaságának a leleplezése vagy még inkább önleleplezése.

Vagyis nem maga az anekdota és még kevésbé a történetelvűség az, ami más irodalmakhoz képest lefokozza a magyar regény értékét, hanem alkalmazásának a módja. Nem az a döntő szempont, hogy az anekdotának vagy bármilyen (nem anekdotikus) történetnek van-e helye az írói stratégiában, hanem hogy *milyen* hely és szerep jut neki abban. Örkeny István éppen az anekdotikus magyar epikai hagyomány gyökeres átértelmezésével járult hozzá modern prózáink megújulásához. Egy hosszú és alapos magyar regénytörténeti exkurzióval könnyűszerrel bizonyítható lenne, hogy Gozsdu Elek vagy Ambrus Zoltán úttörő jelentőségű műveit követően az anekdotizmusnak a napjai leáldoztak irodalmunkban. Nem mintha a *mikszáthi* vagy Herczeg Ferenc-i anekdotizmusnak nem lettek volna követői még a 20. század derekán is (például Illés Béla), ám a magyar regény fejlődése az ilyen írói stratégiát irodalmunk másod-, harmadvonalába szorította vissza.

Némileg másképpen áll a dolog modern regényirodalmunk történetelvűségével. A történetmondó regény dominanciája egészen a hatvanas évekig nyilvánvaló irodalmunkban, annak ellenére, hogy pozícióját már a 20. század eleje óta komoly kihívások érték (Krúdy Gyula, Márai Sándor, Szentkuthy Miklós, Füst Milán vagy egészen más irányból Németh László). Valamennyi fentebb említett írónk kiemelkedő alakja a magyar irodalmi kánonnak, mégis, a történetmondó regény dominanciáját csak az a nemzedék tudta megrendíteni (Ottlik Géza, Mándy Iván, Konrád György stb.), amelyhez Mészöly Miklóst is soroljuk. Az ő faltörő koshoz hasonlítható szerepét másokkal együtt éppen abban látom, ahogy tudatosan, módszeresen, lépésről lépésre destruálta a magyar epikának ezt a megcsontosodott, masszív hagyományát a *Magasiskolával* kezdődően és a *Filmmel* bezárólag. Az Ottlik–Mészöly–Mándy–Konrád vonulat egy-másfél évtized alatt gyökeresen megváltoztatta a magyar epika arculatát, talán még jobban, mint az utánuk következő nemzedék, amelynek értékrendje, ízlése, szemlélete nem kis mértékben az övékére támaszkodva formálódott ki. Ugyanakkor az *Iskola a határon*, a *pálya szélén*, a *látogató* vagy a Mészöly-regények valóságreferenciái nyilvánvalóak még az olyan, látszólag a messiás múltba kalandozó műben is, mint a *Saulus*. Érdemes len-

ne újra megvizsgálni azt a kérdést, hogy amit prózafordulatnak nevezünk irodalmunkban, az nem inkább az ő munkáikhoz köthető-e elsősorban, mint követőikéhez?

Egy olyan kérdés is mélyebb s mindenekelőtt komparatistikai jellegű vizsgálódást érdemelne, amely nem lehet ennek a dolgozatnak a tárgya. Nevezetesen, hogy a történetmondás háttérbe szorítása a közelmúlt magyar prózájában és ezzel együtt a cselekmény mint regényelem funkciójának gyökeres átalakulása milyen messzire mehet el anélkül, hogy ne fenyegetne a műfaj – a regény – önfelszámolásával. Létezhet-e regény történet vagy legalábbis valamiféle történetcsíra nélkül? Vajon mit kezdjünk az olyan szövegekkel, amelyek mindenféle valóságreferenciát kirekesztve, hermetikusan önmagukba zárkoznak? Regény-e a *Prae*, s ha nem, akkor mi? És mit kezdjünk az *Alakulásokkal*? Némi hanyag eleganciával kijelenthetjük, hogy ez antiregény vagy antiepika. De ettől sokkal okosabbak nem leszünk. Fölvetethetjük azt a kérdést is, hogy a prózaíró bánhat-e olyan szabadon a nyelvvel, mint Mallarmé, Weöres Sándor és még sokan mások? Valóban nem „holdbéli” próza lesz-e az ilyen, amint azt Bán Zoltán András állítja? S miért van az, hogy minden destrukció, dekonstrukció vagy tagadás ellenére, a prózaíró zöme újra meg újra visszatér a történetmondás valamilyen régi vagy új technikájához? Megalkuvás ez vagy a műfaj diktálta kényszer?

Mészöly Miklós nagy ívű, fordulatokban bővelkedő írói pályája ilyen és ehhez hasonló kérdéseket generálhat. Korszerűsége, „maisága” abban is rejlik, hogy lehetővé teszi az ilyen kérdések fölvetését, s ezekre – műveivel – többféle lehetséges választ kínál. Mészöly Miklósnak a történetmondáshoz fűződő írói stratégiája a pályája elejétől ambivalens volt. Írásművészetében a legelső novelláitól fogva felhasználta azokat a tanulságokat, amelyeket a cselekmény funkciójának átértelmezése során a modern világirodalom kínált. Az 50-es és részben a 60-as években írott kisprózáiban a cselekményt – mintegy Krúdy nyomdokaiba lépve – az atmoszferikus fel- vagy megidézés szorítja háttérbe, noha valamilyen „sztorija”, kihüvelyezhető történetmagja még szinte valamennyi novellájának van. Ha eltekintünk az életműben magányosan álló, szövegszerű *Alakulásoktól*, a cselekmény hagyományos szerepének legradikálisabb átértelmezését vagy redukcióját a *Pontos történetek útközben* és a *Film* című regényekben, a *Nyomozás-ciklus* darabjaiban és az ekkortájt írott néhány kisprózájában kapjuk. Ám prózájának a világszerűségét ez a radikális cselekményvezetési redukció nemhogy gyengitené, inkább erősíti. A korai novellák, *Az atléta halála* vagy a *Saulus* bizonyos fokú parabolikus elvontsága helyébe rendkívül élesen metszett mikrorealista epizódok sűrűn sorjázó képei lépnek, anélkül, hogy az író beleerőszakolná ezeket bármiféle cselekményelvűség Prokrasztész-ágyába. Ez a világszerűség, ha úgy tetszik, „valóságközeliség” az, ami prózáját alapvetően megkülönbözteti a vele némileg rokon írói stratégiákból születő, gyakran elvont és spekulatív *nouveau roman*-os prózától. Mészöly Miklós ezzel egy merőben új, a magyar irodalomban egyedülálló prózaírói beszédmódot teremtett meg, amelynek hatása a mai napig érőn kimutatható a 20. század végének majdnem valamennyi jelentős magyar regényén és kisprózáján. A cselekmény dekonstrukciójának radikalizmusát tekintve a 70-es és 80-as évek prózájában talán csak Mándy Iván következetes radikalizmusáé vetekedhet az övével.

A *Film*et követő pályaszakasz jelentősebb műveiben Mészöly Miklósnak a történetmondáshoz való viszonya újfent módosul, jöllehet ezeknek a prózáknak a többsége is „cselekménytelen”. Ez a módosulás szorosan összefügg az újabb írásainak fókuszába kerülő, megnövekedett történelmi (családtörténeti, pannóniai) érdeklődésével, illetve az ehhez megtalált új időtechnikával, amiről már volt szó. Ezek a prózák megőrzik a szinte fotografikusan tárgyias mikrorealista ábrázolás (felidézés) elemeit, ám az író olyan történelemfilozófiai távlatba helyezi őket, amely lehetővé teszi a befogadó számára, hogy a szövegeket emberi sorsparadigmákként olvassa. A tényeknek, a tények közötti hol nyíltabb, hol elrejtett, sugalmazott összefüggéseknek, a sokféleképpen összekuszált emberi viszonyoknak mágikus holdudvara képződik – s ez, a tények mágiája ad hűvös, borzongató fényt ezeknek a kései remekléseknek, s persze az emelkedettségében és szenzualizmusában is szikár, a legcsekélyebb bőbeszédűségtől is mentes stílus.

Pedig Mészölynek a történetmondáshoz való viszonya időskori prózájában szinte írásról írásra változik. Nincs rá receptje, vagy ha úgy tetszik, számtalan receptje van arra, hogy miképpen beszéljünk magunkról, a világról, történelemről, az ember sorsáról. A *Film* utáni jelentősebb prózáiban – a *Szárnyas lovak* kivételével – sosem egy történetet beszél el, hanem – gyakran a téridő-síkok sűrű váltogatásával – történetek hálóját teríti szét az elbeszélésen. Az az olvasói stratégia, amely a regénytől vagy kisprózától valamely esemény lehetőleg lekerekített elbeszélését várja el, teljesen használhatatlan, inadekvát az olyan művek megértéséhez, mint a *Lesiklás*, a *Magyar novella*, a *Megbocsátás*, a *Bolond utazás* stb. Ezek a prózák nem elmesélnek valamit, hanem a létről szóló beszédek. Tárgyuk, ha szabad így mondani, a lét, ahogy az egy jól körülhatárolható földrajzi térségben, események és történetek sokaságában, különböző szereplők, nemzedékek sorsában, történelmi tapasztalataiban, az idő vertikális hosszában megmutatkozik.

Magától értetődik, hogy az ilyen írói stratégia és beszédmód nemhogy az anekdotizmust nem tűri, hanem a ránk hagyományozódott történetelvű írói stratégiákat sem, mert ezt, kisebb vagy nagyobb mértékű zártságuk miatt, be- vagy leszűkítőnek érzi. Az olyan nyitott prózamodellben, amelyben sem az epikai idő, sem az epikai tér nincs rögzítve, a különböző történet-szálak is mellérendelő viszonyban kapcsolódnak egymáshoz, sőt egymáshoz rendeltségük logikája is felderítetlen maradhat, illetve megmarad a szerzői sugalmazásnál. Összefüggések sejtethők közöttük, de nem bizonyíthatók. Az író szemernyivel sem tud többet annál, mint amit elmond. Nem magyarázza, nem kommentálja, nem hierarchizálja az anyagát, hanem megelégszik azzal, hogy az olvasó elé tárja. A létről szóló beszédben nincs nagy jelentősége a kronológiának. Az analitikus írói beavatkozás vagy kommentár (az esszéizálás) éppen azt hozná takarásba, amiről az író beszél, ami a novella vagy a regény tárgya. Ugyanígy járna az író akkor is, ha történeteit valamilyen cselekmény gerincére fűzve hierarchizálná. Mészöly írói optikája azonban szüntelenül mozgásban van, s ezzel a különböző történet-szálak egymás közti kapcsolata is szüntelenül változik, más és más összefüggéseket sejtet. A *Magyar novellában*, a *Bolond utazásban*, a *Családáradásban* nincsenek fontosabb és kevésbé fontos epizódok vagy történetek. A *Bolond utazás* műemlék-vagonjába összezárt utasainak, külön-külön valamennyinek, megvan a maguk története, „magántörténelme”, s ezeknek csupán annyi közük van egymáshoz, amennyire egy véletlen – a közös utazás – egymás mellé rendelte őket. Hogy a kisregény ennek ellenére sem hullik szét elemeire, annak köszönhető, hogy az írói optika sejtetni engedi, ha közvetlen összefüggés nincs is a különféle sorsok, élettörténet- és történetcsírák között, valahol mégis közük van egymáshoz, mert a létben minden mindennel összefügg. Ezen a létfilozófiai optikán át nézve a világ, még ha befejezetlenül is és egy háború kataklizmáját követő széthullottságában is, egységes egész. A Mészöly-féle nyitott mű, annak létfilozófiai optikája olyan új epikai modellt kristályosított ki, amely lehetővé teszi, hogy abba beáramolhassék minél több a világ „enciklopedikus gazdagságából”. Ennek köszönhető, hogy a mészölyi életműnek éppen ez az utolsó harmada a legsokréteűbben, emberi és tárgyi, történelmi és szociológiai vonatkozásaiban egyaránt legárnyaltabban világszerű, méghozzá úgy, hogy a naturalizmusnak vagy a tényirodalmi (szociográfiai) részletekbe ragadtságának még az árnyéka is elkerüli. „A kisformákba sűrített nagytempók és nagy történetek, bizonyos eposzi visszfény, sorsként mutatja meg és tárja fel a jellegzetesen vegyes és zavaros magyar, kelet-közép-európai történeti létezést. Ebben az elbeszélőművészetben különleges módon köszön vissza Krúdy és Jókai, Mikszáth és a XIX. századi magyarok, Vörösmarty vagy az öreg Arany szűkre zárt nagy lélegzete, nemes méltatlankodása és időnkénti borzongása sorsunk mint az emberi természet sorsa fölött. Van valami régmúlt, legendaszerű előadásmód itt, ami önkéntelenül kapcsolja a mondottakhoz Mészöly történetmondását” – írja Balassa Péter. („Mennyi, ami tudható?”, in: *„Tárgjai vagyunk egymásnak”*. A *Tarzuszi szavattal köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*, Alexa Károly – Szörényi László [szerk.], Szépirodalmi/Európa Alapítvány, Budapest, é. n. [1992], 187. o.)

Mészöly Miklós prózaírásáról

A személyes tárgyban semmi személyeset.

Személyeset csak a tárgyi tárgyban.

Úgy (is) értem ezt, így tehát: ha íróról, s te magad író (volnál), kapcsolatról semmit.

De ahogy abban, amiképpen író lennél, amaz író visszatér, ha affinitástokban (valami iránt) ott volt ilyen-olyan hasonlóság, Mészölyhöz talán illő hasonlatszóval, „nyomelemként” (hogy olyan legyen ez, mint nála egy döbbenetes mód, mondjuk Csajka személygépkocsimegnevezés helyett, ráadásul kurzívval, a *Studebaker* jön adott órán, de erről később!), ahogy így megvannak a hatások, a korjegy-szerű összefüggések, arról (úgyis csak módjával igényli a tárgy), tessék, tárgyasan.

Ezt szeretném azonnal elintézni.

Mindenki nagy csalódására nyilván.

Mert a következőkről lesz szó:

hogy „pontos” (pontos történetek) és hogy „útközben”, Mészöly Miklósnak (az ő szava) kedves motosza volt. Alaptémája, formára. Az út a beckett-i is lehet („Sosem valahova voltam úton, mindig csak valahol úton voltam”), a héraikleitoszi is, a kőgörgetőé csakígy, és... és... és. A sor végén álljon az enyém. Már mindenképp (fel nem ismert) Mészöly-hatás, ahogy a Hamlet-kötetben a nekilóduló (bocsánat, utolsó, nekilódulás!) verset útonlevéssel vonom át, és a „köztedik” szót (elég szerencsétlen alkotmány) kreálok. Sehanyadik, az örök útonlevés köztése. Később ez, nagy abszurdummal meg kanyarodással is, visszatért nekem (üdvre már inkább): amivel némelyek kicsit kinevettek, (amin), ez „A legrövidebb út egy pont közt”, nyilvánvaló, nem hogy „két pont közt az egyenes”. Ellenben engem épp az emlék izgathatott; s most nem mondom, hogy kifejtetten a pontos, a történet, az útközben. De így lett: „A legrövidebb út: egy pont közt.” Tehát egy pontosan (juxta, nekem legyen mondva, több se, hogy ne má’) *közt*i táv. Bármik közt egy épp-csak-köz. Később a Hamlet-kötetre mintha rácsófoltam volna, mert hogy nekem se ez az abszolútnál rövidebb táv lett a távom. Ez máshová vezet. Ám rárimel a Mészöly-féle „Atléta” méter-yard dolgára (ami angol-ír lóversenyek távjaival nagyon jól megoldódik, ráadásul a gyepen; de ez henye tréfa volt), igen, az átszámíthatatlanság. Nem méterről yardra, ez talán nem a maximum, de a filozófiai-fogalmi meghatározásról („közt”, „amennyi bármi között minimálisan van, lehet”, „pont közt”) a „tényleg-akkor-hány-milliomodmilliméter-és-még-annyi-se”-re. Ez olyan kérdés volt, amely Mészölyt alapvetően izgatta alkalmasint, s korán belém is plántálódott mindenféle beszélgetések, csavargások, intellektuális társaságon kívüli útközbeniségek során. Ennyi az összes mondanivalóm erről. Ahogy Mészöly is, Ottlik is fogalmaz ekképpen, sőt, néha szó szerint így, novellavégeken.

*

De: yardokról méterekre át. Még ha milliméterekre is csupán, itt.

Mert nem akarom a „Pontos...”-t bolygatni, s a „Film”-be se mennék bele (megint mesélnem kéne!), úgy alakult ki hát, hogy a „Jelentés...”-sel kezdem, majd az 1957-es könyvvel, felesbe a dolgozat, 1958-ból a dedikálása, végzem. Lesz miről írni, bármi-szerbe.

Persze, szegényes vállalkozás lenne, ha szegre-másra emelgetnék ki itt Mészöly-novella-passzusokat, szerkesztődésüket, szóhasználatukat elemezve (már csak variánsul is a „mondat”-képletre), nem, inkább a prózairás mészőlyi jegyében (innen nézegetve, ebbéli hasznára „föl”) próbálom három fogalom tartalmát is körüljárni, Mészöly kedves szavával élve: tetten érni.

Pontos. Stendhal egyik fejezetmottója a *Vörös és fekete*-ben erre utal: az igazságot, kíméletlenül a tényeket. Mészöly prózája nem fotorealista (film ide vagy oda), nem újregényes. A pontosság azonban nem jelentkezik nála (elhagyom mindig: „szerintem”) az igazság(tevés) igényével. Hiszen annyiféle igazság képzelhető. Nagy fájdalmaink egyike, s itt indázik át a pontosság-igazság fogalompáros liánja a „történet”-ébe, igen, hogy történeteink evidenciáját, igazságát már a magunk szájában is – bocsánat! – megsavanyodni érezzük, *ha* nem úgy *adjuk vissza* a dolgot a világnak, hogy ám darálódjék be, legyen ismét anyag... és nem a sikert várjuk (megengedve: nem is a magunk sikerét, a dologét... megérkeztünk: az igazsághit diadalát, azért, hogy na tessék... ugye!), hanem már azt elegendőnek érezhetjük így, hogy visszavonulást hajtottunk végre, esendő külső bástyákat feladva, kafaian a fellegvárba. Ez már elég. Ez a legtöbb! Pontosak voltunk, mert lehettünk. Nincs cáfolata (feltételezett, így sem bizonyított) pontosságunknak (hitének) máris azért, hogy közlésünk igazságtartalmát nem vették karáton. Már amennyiben a pontosságot mi magunk önmagánál többnek, tehát esetleg (?) igazságnak éreztük, dolgoztuk ki, szántuk.

A pontosságnak ez a felfogása-elfogadása persze (s a yard kontra átfedőleg méter és fordítva kicsit szimbólumosan, de erősen megfogott mészőlyi szembeállításával erre célzás történt!) vigasztalannak is tekinthető, ahogyan Camus, Beckett, Kafka etc. *zsánere* az. Nem tematikusan értve. Másfelől még ez is óriási illúzió lehet. Ám ennél kevesebbet megcélozni nem érdemes. És a Mészöly-próza ennél is többet céloz meg.

Nádas Péter, ha jól értettem, alapkörülményre tett utalást, s gondolom, akik Mészölyt nem csupán a végső alakot öltő írásokból ismerték, de hallhatták őt terveiről beszélni – a „Családáradás”-nak csaknem negyvenéves előzményvágya van így! –, visszaadhatják igenlő bólintással a szót a búcsúzó írójának: igen, a „Pontos...”-író Mészöly igenis vállalta a kerek történetet, na igen, kerek, jól megfalsolva, belapítva, keményen megkoptatva, csorbítva, ne is folytassuk. De körbejárható, bár nem szobornak szánt alak, figuracsoportozat, történés-összefüggés. Itt tartunk: történés vagy történet? Melyik? Mészöly stíluseszközei közé tartozott a *bizarr*, ráadásul ihletetten, akaratlanul ért el sokszor ily hatásokat a majdnem száz százalékig helyesnek „várható” megoldást mellőzve, ám hogy „történet” és „történés” között nagyon is tudatosan különbséget ne tett volna, elképzelhetetlennek hiszem. Akkor hát tényleg melyik? Nézzük, mikor mi van, hogyan van.

Ha útközben vagyunk – jó, vonjuk be a triász harmadik elemét is –, minden

inkább történés. Ellenben biztos-e ez? Mészöly kedvvel idézte, okította nekünk (tárgyi személyesség a részemről!), amit Cervantes (ha jól mondom) az útról és a fogadókról mondott. Az utak jók, a fogadók rosszak. Aztán ugyan nem a fogadókban van idő történetekre/nek? Hogy legyenek, alakuljanak? Az út nem inkább csak történés(ek sora)? Nem vitás, a „Film” egyesíti a két szempontot, elemet, lehetőséget, kioltja az ellentétek káprázatait. Am a mészölyi novella (mely nagyon is novellisztikus novella, a maga módján és tovább: igenis történéselbeszélés, tehát mindenképpen történetgyanús már) mintha út és fogadó ellentétét sem félresöpörni, sem megoldani (mint a „Film” teszi) nem akarná. Ugyanakkor novellák füzéreiről sincs szó. „Az atléta halála” sem mozaik, nem, egységes látomás, képzelt képzet, majdnem képlet. Nem mondhatjuk tehát, hogy úton járva Mészöly (kényszerűen) meg-megáll, mert történik valami történetyszerű, mely önmagát a formába szinte kínálja. Viszont a „pontos” jelző valóban pontos, és itt a megoldás egy lehetséges mintája. A „pontos” visszaveszi a történetből, a történet iránt támasztható, az igények szerint elengedhetetlen kerekesség-elemet, hiszen oly nagyon pontos, maradéktalanul „hű” nem maradhat már az, amit kissé túlszerkesztettek (semmi elítélő e szóban itt), megcsináltak (dettó), műfaji formába öntöttek. A történet pontos mivolta majdnem (abszurditásig hajtva általunk) odáig juttatja az ígéretet (a históriát, a prózaírását), hogy plusz és mínusz egymást kiegyenlíti. A történet, ha pontos, nem lehet művi. Mert az történet-megírói mindentudást tételezne fel, ez pedig... stb., stb. Ottliktól halottam először elemezni a tárgyat 1956–57 fordulóján Nemes Nagy Ágneséknál Greene, Waugh örvén. Ergo a mészölyi pontosság vagy a történet újabb minőségét óhajtáná adni, vagy visszavesz e műfaji igényből. Mivel az útközben fogalma eleve visszavesz, merem gondolni, hogy az elbeszélés „újabb” minőségét kívánja adni. A „Sötét jelek” erre, mikor még Mészöly nem fogalmazta meg (talán) a „pontos” és az „útközben” *motoszt* – kedves szava volt; s e szó maga is olyasmit jelöl, mint „egyéni kis mánia, elengedhetetlen szükségesség, valami, amitől nem szabadulok, motoszkál folyton a fejemben” stb. –, novelláinak némelyikével, sőt többségével jócskán bejelenti az ilyesféle prózaírás igényét.

Prózaírását mint a pontosság megközelítését, mert „igazságokban” nem lehetünk. Oly értelemben semmiképp sem, hogy épp legelembb „nóvumaink”, evidenciáink a megfelelő hatást váltanák ki. A tükrözés elméletének legszebb bukása, mert – a lényegi történés „síkjain”. (S nem a lemajmolásén, ami lehet ügyesebb-ügyetlenebb, van mindig ürügye az érdem kudarcának. Ha azt felismerjük, hogy „megfeszülhetünk”, mégis csupán véletlenszerű – lehet – a lélektől-lélekgig, az ilyesmivel, mint az írás, a szóban kifejtett írás-ekvivalens etc., ha ezt felismertük, már messzire jutottunk a pontosságban. És nem lettünk hűtlenek az útközbeniséghez. A történet majd csak szolgálja valamivel ezeket, még ha kicsit cseréptörten is.)

*

Hogy három elkülönítve „felvett” fogalmunk ily kölcsönhatásokba került egymással, közvetett bizonyítéka lehet Mészöly antiteoretikus mivoltának. Holott...?! S ezt nem arra a pár kiáltó tényszerűségre alapozzuk, mint a Nagy Át-

alakulás kikerülhetetlenül megírt regénye, a „Saulus”, vagy az élet–halál vonalának megkeresése („Az atléta...”), vagy ahol épp az ábrázolás válik alapszereplő-teóriává („Film”).

Csak a – kedvelhetőnek tartom ma e hasonlatot – „Saulus”-anyag frízszerűségéről mondom ezt a (tárgyra vonatkozó)-személyeset: hallottam sokszor felolvasni a készülő regény részleteit (magától az írótól), és nem a dolog szuggesztív emléke mondatja velem csupán, hogy általában *maga* a történet a nem született főhivatású sztori- vagy anekdotaírók (a nagy Jókai, majdnem hasonlóképp, ismétlem, Greene etc., de nem Camus, nem Fitzgerald, még ő se, Waugh felemásan már inkább, Hemingway igen, de főleg a struktúráival tesz ilyen hatást), a nem elsődlegesen *hogya-történt-ki-tette-de-rémes-az-élet-passz* írók kezén másodlagos értékű. Azaz: értékelhetőségű. Mészölynél a „Jelentés...”-kötet kiváló történeteket tartalmaz. Ellenben, ha az ő prózáírását innen akarnánk megítélni, a maga értéke szerint méghozzá, sem a mondat, sem a történet nem mértékegység.

A *Studebaker* „cinkos” berregése. Az éttermek „ugyanúgy” szidolozott kilincsei (bár jött a háború). Az olyan kifejezések, mint a „végül is” kurzívus megidézőjelezése... igen, miért lopjam a helyet, ezerszám (szó szerint!) kielemezhető pontossággal (!) hozhatók ilyen Mészöly-példák. Ahol a megcélzott, a bizarr, a prózás lény ösztönössége, az anekdota-óhaj (ismétlem: Nádas telitalálata), a mondatok *egymáshoz képesti* metszettsége, hossza, ritmusa, tehát nem „a” mondat: megadják a legsajátabb Mészöly-prózajegyét. Jelentős erejű gondolkodó volt ez az író, de nem priméren gondolkodó, nem tételező, nem filozófus. Ottlik végképp nem volt az, sőt. Ha feszültség érezhető kettejük prózáirói lénye között, ez az ellentét teszi: hogy Mészöly sokkal inkább volt „gondolkodó”, mint Ottlik. Utóbbi professzionalistább „absztraktőr” lehetett, ám hagyjuk. Mindkettejüket a reáliák („az élet”) szeretete vezette. Ahogy Mészöly a „Tragédia” idézgetett helyén írja: „Egyáltalán... olyan vak magabiztossággal, mintha a mérleg változatlan pontossággal működne. És semmin nem esett volna folt.”

Hadd vigasztalódjunk: Ottlikot és Mészölyt (hogy ne mondjam: „a kései...”-t és a „kései...”-t) nem az köti össze csupán, hogy valamit (másképp!), „Buda”, „Családáradás”, túl későre hagytak. Mészöly könyvének idevágó keletkezéstörténet-részletéből bizonyos rétegeket (még a 60-as évek elejéről!) ismerek. (Tárgyi személyesség.) Ottlik ügyében sötétség vesz körül. De a „Budá”-ról másutt (többfelé, s legújabbban a legújabb „elméletemmel”) már szóltam.

Nem az köti össze őket ilyesképp, hanem – alapvető másságaik ellenére – ez a „hogyan történt hát, hogyan mondható el hát” alapszempon. *Családáradás* aztán, és „Buda” mint a legnagyobb otthonosság terepe, mégsem a spontán elbeszélői kedély jellemzi egyikőjüket sem.

A „történet” mészölyi fogalmát jól mutatja már a „Sötét jelek” minden lényegi helyén a „jel”. A jelződés. A ráérzés, a baljósság, az „ómen”. De összeköti a történeteket még ez a „folt”-szempon. Hogy mintha minden „a régi” lenne. Ezt Mészöly tudja irodalmunkból a legfenyegetőbb finalitással mondani újabb évtizedekben. Kellene-e bárminek is „a réginek” lennie? Lehetne a régi? Az élet szeretébe nem csupán a „mily reménytelen” nagy érzemáradása tartozik, sőt; hanem amit Mészöly állandóan érvényesít, az életnek ez a kicsit sajnálatos, esendő, nem erkölcsi kategóriákba tartozó minősége: hogy oly gyarlóan szent.

Kosztolányinál és Szép Ernőnél a szegény búsak, a fura figurák. Beckett-nél a „minden elesendő”.

Mészöly tudatos szerkesztő, de a kegyelem is (bocsánat!) kezére játszik. Ahogy az „Árnyék” elején a kráterekben a sóstavak felszíne csillog fémesen-mozdulatlanul, végezetül „csak a házi csőposta csövei kattannak diszkrétan a folyosó mennyezetén”. És közben egy árnyék-sötétítette történet zajlik le.

A „Jelentés...” az öt egér és az emberek történetén túlra ekképpen mutat: „Igen, ez az. Geometriai progresszió. S egyszerre, mint valami váratlan, talált kinccsel, úgy dobálóztak ezzel a kifejezéssel. S vele a tiszta lelkiismeret egyensúlya is helyreáll, cáfolhatatlan matematikává finomult.” Nekem sötét gyanúm, hogy oly eleven érték-elemeket, amilyenek a szerkezet, a bekezdés egysége (na ja, kettőé stb.), a rálátás fénye-szöge, a *szempont megválasztódása* (hogy például etikai), a dolgok megidézőjelezése, kíméletlen kipreparálása (amilyenek a vad-szőlőindák az egeres ház falán. Mészöly maga mondja az izomrost-hasonlatát), nem redukálható mindez a jóval részletesebb radikalizmus, bármennyi is benne a ráció, a retorika (mondat) minimalizmusára. Nem hinném, hogy Mészöly a minimalisták közé tartozna. Felfogása kopárít végső tabularázákká bizonyos felszíneket, zugokat, de csak hogy annál élesebben essen oda a megmaradt részleteket még gazdagabban feltáró fény.

Nemcsak nagy alapképletek (jeleztük, mik), de előkészületeik miniatűrőbb foglalatjai is állandó visszatérők Mészölynél. Egy példa: „Film, az Emkénél”. Itt József Attila tájai elevenülnek: „Megvárom, míg körmömre ég a csikk, s csak akkor taposok rá, aztán felállok, és óvatosan rést nyitok az ajtón, hogy kinézzek. Egy szemafor jelez éppen szembe velem, s a síneken, a vagonokon túl a hold világítja be a síkságot, egy másik, ugyanolyan síkságot. És ez az egész kinti tágasság egyszerre olyan védtelen lesz, mintha semminek se lehetne határt szabni benne.” A tágasság iskolája?

S az élet megannyi szűkössége. Ahogy másutt „Sanyi” és „Judit” ugyanilyen lázálmos-holdfényes senkiföldjén latolgatja: „politikai ügy” lenne valami? „De Andrisznál?!” Itt Mándy feszítette végsőkéig a húrt az életszerűségek ilyesféle szürrealizmusait ábrázolva. Kik e figurák? Mészöly mindig megmarad a szürrealizmuson, látomásos szemléleten innen. Miközben, s ebben Nemes Nagy Ágnesnek volt igaza, „ha költőnek születik”, hát a legnagyobb költők egyike.

*

1958-ban micsoda rejtelmes struktúrák voltak a sötétülő balatoni vasútállomás téli hidegében (akár egy Mészöly-novellában) ránk oltott külső-várótermi fények emlékével, milyen bűvöletes kiszámíthatatlanságok egy-egy Mészöly-novella fordulatai. Még a rettentő gyilkosságok, árulások, kerületi-feljelentős-piti-ánerségek sem oldották az *aura* mindenhatóságát. Nem volt menekvés ezekből az írásokból.

Mándyt („Idegen szobák”, ez a könyv volt velem a balatoni télen, egynapos leruccanásomon, a „Sötét jelek” mellett) olyan nehezen értettem eleinte, ahogy azt csak lehet. Tizenkilenc alig múltam. S egy olyan világban iskoláztam, ahol... de hagyjuk. Húsz se voltam, és Mándyt, Ottlikot, Mészölyt, Kálnoky, Jé-

kelyt ismerhettem, főleg Nemes Nagy Ágnes, tanárom, meg Lengyel Balázs révén. Mészöly akadályát azonnal jól vettem, s bár Ottlik volt a követhető „csodaút” (egy darabig), Mészöly Miklós volt a dolgok netovábbja. Nekem. Ezt már csak olyan „szabadiskolásan” jegyzem meg, s azt is, hogy ha nem elegendő a nyugtalan lelkiismeretem, katarzisznak is, fokozásnak is a „Sötét jelek”-et olvashatom. Hogy ezt alkalmasabban tehessem, az átlósan kétféle-osztott-színű borítópapírt (mi a neve? ami elrongyolódik) megragasztottam, a könyvbe beleragasztottam. A fülszöveg jellegzetesen mutatja azokat az időket. Micsoda nagy esemény volt, hogy ezek a prózakönyvek akkor megjelentek! Most, hogy a forma szerinti sötét jel ponttá vált, még több megolvasgatás várja részemről ezt a fura színkompozíciójú, papírú, nekem továbbra is a négy és fél évtizedes titkait őrző könyvet. Jót tett neki, látom, a megragasztás, polcom sarkába állítom, karnyújtásnyi magasba, kis hézagot hagyok, csak úgy gyűjtöm oda a többi Mészöly-könyvet, kicsit arrább, mintegy végső úton megcsikordított kavics-hangértékként tőlem az írónak, egy Camus-kötet. Felfokozottan hagyta ránk Mészöly Miklós a maga nem csitítható nyugtalanságát. Nem filozofikusan, nem strukturalistán; egzisztencialistaként inkább. Jó, itt talán, öregedtemben és pillanatnyi kedélyborúmban, hazabeszélek. Ám visszanéz rám némán a Mégis-Tettenérhetetlen.

2001 augusztusában

A Városmajor utcai lakás dolgozószobája

AZ ÓMEGA-PONT

Töredékes vázlat a mézölyi gondolkodás evolucionista nyomairól

„Nehéz az emberré levés.
Nehéz a szülés a méhen át.
Nehéz követni a szent Tant.
Nehéz buddhakként kelni fel.”
(Dhammapada, 182, idézi Téchy Olivér *Buddha*
című könyvében.)

„...pillantása ilyenkor árulta el igazában, hogy
milyen távoli világokkal tart kapcsolatot”
(Mészöly Miklós: *Családáradás*)

Mészöly Miklós szemléletének természetközelségét, az élőhöz, az organikushoz való erős vonzódását sokan elemezték, többek között Fogarassy Miklós vette számba Mészöly állat-motívumainak leltárát és elemezte e motívumok alakulását az életműben az *Ex Symposion Súlyom*-számában.¹ Fogarassy írása rendkívül alapos, mégis nyitva hagyja azt a kérdést, hogy miképpen lehetne körvonalazni Mészöly természetszemléletének mélyebb, filozófiai, elméleti hátterét.

A *Súlyom*-szám sajátos párbeszéddel kezdődik, a *Magasiskola* főhősének, Liliknek (alias Lelovich Györgynek) a visszaemlékezéseiből és Mészölynek a Lelovich életrajzához írt kommentárjaiból. E kommentárokból egy lényeges mozzanatot szeretnék most kiemelni, amely végül arra indított, hogy még a laikus bizonytalansága, részleges, hiányos tájékozottsága és más módszertani nehézségek árán is megpróbáljam legalább nagy vonalakban feltérképezni a magam számára Mészöly gondolkodói alapállását az evolúció tekintetében. Az *Ex Symposion*-beli Mészöly-idézet így hangzik:

„Csupán kurtán érintve (Carl Sagant követve) – az emberi értelem fejlődéstörténetéről van szó. Agyunk legősibb része sommázva – az ún. hüllőkomplexum (MacLean nevezi ezt R-komplexumnak). Ez a közös bennünk, hüllőkben, emlősökben. Kifejlődése többszáz millió év. Ezt veszi körül a limbikus rendszer, mely szintén közös, de teljes kialakultságában a hüllőkkel már nem. Ezek fölött helyezkedik el a neokortex (újagykéreg), kifejlődése néhány tízmillió év az emlősöknél, főemlősöknél, bennünk; de néhány millió éve fejlődése felgyorsult, mikor az ember színre lépett. Számunkra itt az a megálapítás látszik fontosnak, hogy az agy evolúciójában az ősi, mély részek még mindig működnek, s a változások csak a születés után jelennek meg. (...) ha a hármas agy pontos modell, semmi jó nem származik abból, hogy figyelmen kívül hagyjuk például az emberi természet R-komplexumát vagy limbikus összetevőit. A működési kombinációk üzemezzavaraival élünk együtt, s vagyunk folyamatosan olyanok, amilyenek vagyunk. Létezési

¹ Fogarassy Miklós: „Kutyafül, madárszem”, in: *Ex Symposion*, 1995. 13–14. szám. 25–28. o.

»kétszínűségünk« a megadott szabadság keretei között viszont már felelősen öntevékeny. És mind a neuroanatómia, politikatörténet és az introspekció bizonyítja, képesek vagyunk (lehetünk) ellenállni a neokortex alatti rétegek minden visszahúzó impulzusának. [...] Carl Sagan így nyúl mélyebb tudással (s nem bármely hitvilágok fundamentalizmusával, melyek oly gyarlón módosították csak az emberi történet evolúcióját), a tudomány racionális hitelességével: »Nem minden háromszög egyenlő oldalú. Hatalmunkban áll, hogy a hármas agy egyes komponenseinek viszonylagos szerepét lényegesen átigazítsuk.« Vagyis minimalizáljuk a létfeltételeknek (természet) törvényes áldozatigényét. Optimalizáljuk az életet, a magunkét és más létezőkét. Mi más ez, mint a zöld gondolkodás teológiája.²

A természettudományos és tudományfilozófiai érdeklődés Mészölynél nagyon korán, szinte gyerekkorában jelentkezik, meghatározó olvasmánya 12 évesen Bergson *Idő és szabadság* című műve, és nagyon fiatalon olvashatta a *Teremtő fejlődést* is, erre utal legalábbis a következő esszétörredék: „Bergson: »Az élet hajlam, s minden hajlam lényege kéveformában bontakozni, növekedésének pusztá tényével széttartó irányokat teremteni, melyek között megoszlik a lendülete. Ha visszanézünk saját történetünkre, mind-egyikünk láthatja, hogy gyermekkori egyéniségünk, bár oszthatatlanul, mégis különféle személyeket egyesített magában, melyek – mert születőben voltak – együtt maradhattak. Ez az ígéretekkel teli határozatlanság a gyermekkor legbűvösebb vonása.«

Még diákként H. B. tanáromat kérdeztem, hogy az ember mikor kezd öregedni. »Abban a pillanatban, mikor célt kezd találni«, mondta; mintegy folytatva Bergsont. Vagyis képzeljem úgy, hogy a belém írt, belém épített skizofréniától igyekszem szabadulni a céljaimmal. Tagadással, elválasztással, redukcióval kezdődöm. Mint »én«: öregséggel, halállal. Csak a halálom kedvéért élhetek.³

Ez a passzus utólag át is színezi, de meg is magyarázza az első Mészöly-művel, a *Saulussal* történt találkozását, egyetemistaként 1986-ban. A *Saulussal* való intellektuális küzdelem szinte semmit nem hagyott érintetlenül, amit addig az irodalomról vagy akár a saját életem alakulásáról gondoltam. Olyasfajta kihívásnak bizonyult, mint a gimnáziumban egy-egy nehezebb, „nem kötelező” matematikai feladat megoldása, csakhogy a matematika, sajnos, sohase tudott olyan tartósan lekötni, mint az irodalom. Ahhoz, hogy a *Saulust* megértssem, mégis részben matematikailag is kellett gondolkodni, az absztrakció olyan fokára eljutni, amit addig irodalmi mű nem követelt meg tőlem. Addigi irodalmi élményeim (ami persze lehet a véletlen, illetve az aktuális oktatás- és kiadáspolitika folyamánya is) ugyanis nem rendítettek meg abban, hogy az idő lineáris rendjében képzeljem az emberi élet folyását: születés, gyerekkor, felnőttkor, öregség, halál... És úgy, hogy ezen az úton nagy fejlődési szakaszok vannak, fordulópontok, melyeknek egyik típusa lehet az, amit a bibliai történetre utalva páfördulásnak nevezünk. Valami trauma, rendkívüli esemény gyökeresen megváltoztathatja a képet, amit addig magunkról kialakítottunk. A *Saulus* azonban arról győzött meg, hogy páfördülés voltaképpen nem létezik. Az ember, ahogy az élet, folyamatosan változik és alakul, mégis őriz valamiféle egységet, konzisztenciát. Valamit a fenti Bergson-idézetben is szereplő gyermekkori határozatlanságból, de a cél felé tartás identifikáló erejéből is. Saul története a külső szemlélő nézőpontjából vagy a Biblia értelmezése szerint lehet egyszeri, csodaszerű átalakulás, és a hívő keresztények így is olvashatják ezt a regényt, a szerző nem törli el a bibliai értelmezés lehetőségét. Saul folyamatos belső tudatáramlása és a Biblia egyetlen kitüntetett pontja között azonban állandó feszültség teremtődik a regény lapjain, és éppen annyira cáfolható is a bibliai magyarázat, mint amennyire igazolható. Saul már akkoriban, az el-

² *Ex Symposion*, id. szám., 20–21. o.

³ *A tágasság iskolája*. Naplójegyzetek, 313. o. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1993.

ső olvasásaim idején is az Ember modelljének tekintetem, újabban pedig egyre inkább rejtett önarcképnek látom, ahogy Őze Bálintot is *Az atléta halálában*, és több más emlékezetes Mészöly-hóstit. (Ebben persze nagy szerepe van a *Párbeszédkísérletnek*, Mészöly Szi-zetes Lászlóval készített dialogikus formájú esszékötetének.) Az a legkülönösebb ebben a regényben, hogy Saul, bár végig gondolkodik, tetteit tudatosan szervezi, igyekszik a szá-mára akkor egyetemes világmagyarázatul szolgáló Törvényt maradéktalanul érvényesí-teni, még sincs teljesen tudatában a benne végbemenő változásoknak. Nem tudjuk, mi-kor kezdődik a „pálfordulás” története, és nyitott kérdés marad, hogy végződik be, be-végződik-e egyáltalán, vagy arról van szó, hogy ugyanaz a személyiség más célra, más – talán egy összetettebb, az emberi lélek racionális és intuitív képességeit is összhangba hozó, tehát személyiségével jobban egyező – feladatra fonódik rá.

Mindenesetre az én gondolkodásomban a lineáris időszemlélet mellett megjelent az emberi idő gömbszerű térbeli megfelelője is, a „minden lényeges megtörtént már velem” gondolata; s a *Merre a csillag jár?* olvasása során pedig ezt a gömbszerű geometriai mo-dellt fölváltotta a spirál metaforája. („Ében háttérben forgó végtelen csavar jelent meg előttem, mely nemcsak gigászi kerékként, de pusztá csavarként önmagában is forgott, látszólag folyton előre, mégis magába visszatérve, a saját huzagolt folytatásába. S az e-gész lomhán villódzott. Annyira erős kép volt, hogy muszáj volt azonosulni vele. Szün-telen mozgás álcában a mozdulatlanság.... Vagy fordítva? Hold, nap, csillag, távolság, hely, elmozdulás, amerre mi járunk, amerre a csillag jár, $p' = \cos h$, parallaxis... [...] Zu-hanás egy minden irányban nyitott spirál örvényébe...”)⁴

A *Saulus* az emberi megismerés, önmegértés és szabadság problematikáját állította centrumába. (Az aktualizáló történelmi-politikai olvasatok tökéletesen hidegen hagytak, bár természetesen mint egész a részt, a regény ilyen vonatkozásokat is magába foglal.) A fentebb idézett bergsoni gondolattal áll összhangban az is, hogy Mészöly regényébe be-építi Saul gyermek- és ifjúkorának fontos elemeit is: hogy görög tanítója volt, akinek a ta-nítása nem egyezett meg a zsidó apa felfogásával, hogy identitása komplex, és többé-ke-vésbé választás kérdése, hiszen elnyerte a római polgárjogot is; vagyis az emberi szemé-lyiséget a maga többretegűségében és a döntés állandó kényszerében mutatja. A minden-kori Törvény, amely értelmezésemben kiterjeszthető a vallási előírásokon túl más, példá-ul jogi vagy természettudományi törvényekre, tehát minden automatikussá, gépszerűvé, intézményessé váló, valóni igyekvő emberi felfogásra és gyakorlatra, folyamatosan össze-ütközik egy másfajta elvvel, amely az „áruló rabbi” vagyis Krisztus tanítása szerint a személyes szeretet felsőbbrendűsége és primátusa. Ugyanakkor e szeretet-elv is kiter-jeszthető a bergsoni, illetve más evolúciós modellek értelmében, és úgy is felfogható, mint az élet túlsordulása a gépszerűen működő értelmén és a nyers (holt) anyagon. Sa-ulnak állandóan helyesbítenie kell önmagában a Törvényt a személyes tapasztalataival és dilemmáival, ha nem akar önmagával végképp meghasonlani. Hiszen Saul minden pillanatban emlékezik, és a gyerekkori emlékek, az „áruló rabbiról” szóló különös törté-netek, a rokonaihoz fűződő kapcsolatai minduntalan „elcsúsztatják”, módosítják a min-denkori jelen pillanatát, belejátszanak aktuális döntéseibe.

Babitsnak van egy nagyon szép képe a *Teremtő fejlődés*hez írt előszavában, ami sűrítetten fejezi ki a bergsoni gondolkodásnak azt az elemét, melyre Mészöly is utal a fenti idézetben, illetve amely segíthet jobban megvilágítani a mészölyi dilemmát élet és halál, Természet és emberi lét vonatkozásában: „Anyag és lét tehát nemcsak különböző ritmusú, hanem ellenke-ző irányú mozgások. Minden úgy történik, mintha (...) az anyag az életnek mintegy megsza-kadása, pillanatokra való szétesése volna, minthogyha egy óriási épülő, önmagát teremtő életvilág (teremtő fejlődés) visszaesése, pusztulása volna). (...) az élet visszaesése a halálba.

⁴ Mészöly Miklós: *Merre a csillag jár*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1985. 227–228. o.

Mindez megfelel a fizika egyik legfontosabb törvényének, az energia degradációjának. Eszerint az anyagi mozgások mind igyekeznek hővé válni, és a hő törekszik egyenletesen eloszlni. Vagyis a mi világunk pusztuló világ, amely a mozdulatlanság, térszerű egyformaság, vagyis a halál felé fejlődik. (...) Ezt az óriási haldokló világot Bergson egy óriási tűzijáték széteső, visszahulló kévéjéhez hasonlítja. [A gránát mind kisebb részekre történő robbanásához, végül porrá való széteséséhez – M. Gy.] Mármost tegyük fel, hogy a visszahulló kévében vannak egyes szemecskék, melyeknek még mindig lendületük van felfelé szállani, de az egész kéve visszaeső mozgása ellen csak nehezen tudják érvényesíteni felfelé irányító lendületüket: és előttünk lesz a földi élet képe.”⁵

(Szinte szóról szóra megegyezik ezzel a metaforával Mészöly másik kedvenc – a *Párbeszédkiérlet*ben különösen sokat emlegetett – szerzőjének, Teilhard de Chardinnek kozmológiai látomása az entropizálódó világról, és Teilhard de Chardin is nézőpontváltást sürget a tudományban: „Petárda, amely az Idő ívét követve fölszáll, és csak azért bomlik ki, hogy ki-aludjék – fölfelé örvénylés egy lefelé hömpölygő áradatban: ez lenne tehát a Világ képe.)

Így mondja a Tudomány és én hiszek a Tudományban. De vett-e mindeddig fáradságot a Tudomány arra, hogy a Világot másként is szemügyre vegye, mint a dolgok *Külseje* felől?...”⁶

Bergson filozófiájának nagy újítása éppen abban áll, hogy megkülönbözteti az emberi értelem két egymáshoz képest különmű, mégis egymást kiegészítő irányultságát. A döntő, az expanzív, a domináns tényező gondolkodásunk gépiessége, mozgófénykép-szerűsége. Bergson szerint éppen az evolúció eredménye, hogy idegrendszerünk olyan modelleket gyárt a világról, amelyek az őt létrehozó törvényszerűségeket, saját gépszerűségét tükrözik vissza. A fizika kezdettől fogva mechanikusnak képzeli a világot, és az időt tériesíti, kiterjedés nélküli matematikai pontokra bontja, csak így tud vele számolni. Bergson szerint azonban bármennyire kiküszöbölhetetlen elméneknek ez a beállítottsága, észre kell vennünk, hogy az élők idejének igazi természetét nem térieségében, hanem tartam-jellegében van, amely nem osztható, folyamatos, amelyben minden a múlt eredője, és ahol múlt és jelen elválaszthatatlan. A fizikai törvények természetével ellentétben a tartamosság az élet szférájában, amelyre csak részben alkalmazhatóak a fizika törvényei, olyan folyamatokat generál, amelyek előre megjósolhatatlanok. A tartam és az élet megismerésében nem elegendő az értelem gépezete, szükség van az intuíció helyesbítéseire. Bergson odáig megy, hogy kijelenti: „Az értelmet az életnek természetes nemértése jellemzi.”⁷ Az intuíciót pedig egy helyen így definiálja: „...az értelemnek belsejébe vinne bennünket az intuíció, akarom mondani, az érdekmentessé vált, önmagára eszmélő ösztön, mely visszafordulhat tárgya felé és tágíthatja határtalanul. Hogy ilyenfajta erő kifejtés nem lehetetlen, bizonyítja az is, hogy a rendes észrevezés mellett az embernek esztétikai képessége is van.”⁸ Az esztétikai képesség, vagyis a teremtő képesség az a lendület, ösztön az emberben, amely az élet önmagán történő túlcsoportulását, az evolúció szüntelen teremtő megújulását is jellemzi. (Ide kívánkoznak azok a hasonlatok, melyekkel Mészöly saját alkotói folyamatait jellemzi: „... ezek a szituációk és élet-alapbázisok mindig nagyon fontosak voltak nekem, illetve akaratlanul is törekedtem arra, hogy azok legyenek. Hogy fontos legyen számomra az, miként építi magát bennem a történet. Mint a korallnál, bennem is ezzel a furcsa, mocnánásról mocnánásra alakulással következik be az érés, a fejlődés. Iszonyú nyomás alatt.”)⁹

⁵ Henri Bergson: *Teremtő fejlődés*, Dr. Dienes Valéria (ford.), MTA, Budapest, 1930. (XVII.)

⁶ Pierre Teilhard de Chardin: *Az Emberi Jelenség*, Rónay György és Bittei Lajos (ford.), Gondolat Kiadó, Budapest, 1980. 69. o.

⁷ I. m., 153. o.

⁸ I. m., 163. o.

⁹ Mészöly Miklós: *Párbeszédkiérlet*. A kérdező: Szigeti László, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999. 86. o.

Nemrégiben a kiváló hazai etológus és evolúció-kutató, Csányi Vilmos értelmezte újra Bergson időfelfogását – talán az irodalomtudomány számára sem érdektelen – inspiratív tanulmányában, melynek címe *A kognitív funkciók fejlődése: rítus, szabály és idő*.¹⁰ A cikk utolsó fejezete tömören összefoglalja az idő és az evolúciós rendszerek összefüggését. Csányi korszerű terminológiájában a 0-rendszer az, amelyből az élet kiindult. Ebben a kémiai rendszerben a molekuláris komponensek véletlenszerűen alakulnak és bomlanak fel. Ennek a rendszernek lényeges jellemzője, hogy paraméterei között az idő nem szerepel. „Ha egy ilyen zérusrendszerben akár a legegyszerűbb replikatív rendszerésre megjelenik, *kreatív aktusról beszélhetünk,*” mert itt már megjelenik egy organizációval jellemezhető új entitás. „A kreatív aktus következménye az időnek mint paraméternek a megjelenése is. A kreatív aktus és az idő megjelenése lényegi összefüggést mutat” – vonja le a szerző a következtetést. Csányi a továbbiakban kétfajta időfogalmat különböztet meg. A csak külső megfigyelő számára érzékelhető ciklikus folyamatok idejét, mely megegyezik a fizikai idővel, másodfajú időnek nevezi. A fizikai idő nem befolyásolja magát a teremtett rendszert. Ha ez a ciklusidővel rendelkező, organizációként fölfogható rendszerre véletlenül újabb komponensekkel egészül ki, vagy egy komponens kilép belőle, újabb kreatív aktusnak lehetünk a tanúi, ez a kreatív aktus azonban megváltoztatja az egyes komponensek funkcióját, és összességében növeli az adott rendszer komplexitását: „a rendszer *identitása* minden új komponensnek a belépésével alapvetően változik.” Az új komponensek okozta változások előre megjósolhatatlanok, tehát nem jellemezhetőek a fizikai vagy másodfajú idővel: „A sorozatos kreatív aktusok eredményeként jelentkező identitásváltozások eseményei az adott rendszer *történetét* képezik. A történet jellemezhető az idővel, de nem a ciklusidő analógiájára, hanem a Bergson-féle (1930) *tartam* segítségével. Ezt az időt *elsőfajú időnek* fogjuk nevezni.” Az első fajú időt csak a történetet alkotó események előfordulása szerint tudjuk osztani. A cikk végkövetkeztetése: „...nem az idő hozza létre a replikatív rendszereket, az evolúciót, hanem éppen fordítva, a replikatív rendszerek *létezésükkel állítják elő az időt*, amely mindkét formájában az adott rendszer specifikus paramétere.”

E modell részletesebb ismertetése azért látszott indokoltnak, mert újabb megvilágításba helyezheti a sokat emlegetett és elemzett mészőlyi időtechnikát, különösen azt a vonását, hogy Mészőly gyakran él a „jelenidejűsítés” eszközével. Szigeti László a *Párbeszéd* *kisérletben* az idősíkok egyidejűsítését a mészőlyi objektív epika legszubjektívebb megnyilatkozásaként értékeli. Mészőly erre azt válaszolja, hogy „...az időcsúsztatás az a rokon elem, mellyel megpróbálom elhithetni olvasómmal, hogy a múlt jelen idejűvé tehető.”¹¹ Thomka Beáta pedig külön fejezetet szentel Mészőly-monográfiájában *Az elbeszélő időtudatának*. E sokrétű narratológiai elemzésben az egyidejűsítésről a következő olvasható a *Térkép Aliscáról* című mű kapcsán: „...a római alapítású Aliscában, a későbbi Szegzárdon, Szekszárdon vagyunk, a felidézés (elbeszélés, rajzolás) azonban a hely történetében, tehát idejében egészen a kezdetekig hatol. A *térkép* tehát *történetként* bomlik ki, ami azt jelenti, a leírás elbeszéléssé alakul át, időbeliségként bontakozik ki. (...) A töredékes, mozaikos szerkesztés Mészőly Miklósról oly jellemző változata ez, hisz a pillanatnyi szituációk, látványtöredékek kitartóan törekszenek arra, hogy egy különös, átfogó, panorámaszerű keretben a maguk helyére kerüljenek.”¹²

Az egyidejűsítés narratív technikája tehát pont fordítva dolgozik, mint a tudományos megismerés, nem tériesíti az időt, hanem a teret itatja át az idővel, mint a vér a vásznat. Vagyis többről van szó, mint történetként kibomló térképről, illetve ennek a térképnek azért kell időbeliségként, egyetlen időszekvenciaként kibontakoznia, hogy a táj, a hely,

¹⁰ In: Csányi Vilmos: *Van ott valaki? Válogatott írások*, Typotex, 2000. Az idézetek lelőhelye: 119–120. o.

¹¹ I. m., 74. o.

¹² Thomka Beáta: *Mészőly Miklós*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. 29. o.

Alisca élőnek hasson, ahogy az elbeszélő (de mondhatjuk nyugodtan szerzőnek is) közérzete is élőlénynek érzékeli. (A *Párbeszédkísérlet*ben gyakran jelenik meg Szekszárd élő televényként, csábító nőként...) A paradoxon az, hogy az élő szervezetre jellemző tartamot éppen ellentétében, éppen a mozaikszerűségben, a fragmentumban, a kaleidoszkópfórmában – tehát látszólag éppen az elért hatással ellentétes technikával – sikerül megvalósítania, igaz, ezek a mozaikok ugyanannak az egyidejű kirakós játéknak a darabjai, ugyanannak az egy univerzumnak a darabjai. (Teilhard de Chardin: „A megfigyelő számára nemcsak köznapi tény, hanem kínos függőség is, hogy bárhová megy, a táj központját, melyen áthalad, magával viszi. De mi lesz, ha a sétálót útja egy természetesen kedvező pontra vezeti (utak vagy völgyek kereszteződéséhez), ahonnan nemcsak a tekintet sugárzik szét, hanem maguk a dolgok is? Ilyenkor a látás szubjektív pontja egybeesik a dolgok objektív elosztásával, és kibontakozik a teljes szemlélet. A táj beszédessé válik és megvalósul. Látunk.”)¹³

Mészöly egyik esszéjének, *A tágasság iskolájának* egyik alapkérdése (akárcsak – más megközelítésben – *A tonalitás és atonalitás közérzetéről* címűnek is), akárcsak Bergsonnál a filozófia és a természettudomány kapcsán, hogy mi a helye, mi lehet a szerepe a művészetnek egy olyan civilizációban, melyet az úgynevezett természettudomány és a technikai fejlődés expanziója jellemez. Mészöly nem ad választ, a kérdést fogalmazza meg esszéje végén: „A technikát nem dobhatjuk ki, miután megteremtettük; s valószínűleg a csúcspontig kell fokoznunk a gyorsaságot, hogy újra találkozni tudjunk a mozdulatlan élményével, de ez a bölcsesség alapjaiban más lesz, mint ami valaha is volt. Közérzeti megközelítése lehetne annak a mozdulatlan párolt gyorsaságnak, amit egy egyszerű kódarab is magába sűrít – ami annyit jelent, hogy valahol itt kezdődhetne a jelenségek közvetlen és folyamatos átélése, s nem csupán külső szemlélése és rendezése. Bizonyára merész szó – de mindezzel nem az ún. »halálállapot« tartós és tudatos átélésére törünk, mint az élet teljességére? Nem költészetre? – kárpótlásul és ördögűző kihívásként »a szenvedésekkel szemben, amelyek olyan makacsul ellenállnak a tudástól kapott igazságoknak«...? (Chestov)“¹⁴

Ezen esszé keletkezésének idején, tehát a 60-as évek közepén, Mészöly nagyon is nyitottan és elfogadólag tekint a természettudomány eredményeire, és valamiféle konvergencia-elv rajzolódik ki emberi közérzete (a közérzet fogalma részben megfeleltethető a bergsoni tartamnak is), esztétikai gondolkodása és tudományos érdeklődése között. (Még akkor is így van ez, ha Teilhard de Chardinnel összhangban kitér a modern ember nyugtalanságára, szorongására, „Tér-Idő” betegségére a végtelenné vált Világegyetemben.) Az 1999-es *Párbeszédkísérlet*ben és az 1995-ös *Családáradás*ban azonban szerző és elbeszélője egybehangozón jelentik ki, hogy „a fizika tévúton jár”. A *Párbeszédkísérlet*ben a következő felvilágosítást adja erről a passzusról: „Épp most készülő írásomba építettem be a feltehetően rendházba elvonult, s ott korán elhunyt zseniális olasz fizikusnak és matematikusnak egyik csodálatos szövegét, akinek egyik utolsó, Teilhard de Chardinnel teljesen egybehangzó kijelentése szerint a mai fizika rossz úton jár. Szövegében éppen ebben az ében gyökerező abszolút-mentalitás, abszolút-közérzet határain önmagát túljuttató gondolkodás hiányát és beérett szükségszerűségét taglalja.”¹⁵ Mészöly vándorkrónikás, aki nem kötelezi el magát végleg egyetlen diszciplínának vagy esztétikai irányzatnak sem, vagy mint a jó nyomozó (a *Párbeszédkísérlet*ben is emlegetett Columbo) nem ismer lényegtelen, elhanyagolható nyomot, illetve a szakma szabályaival vagy rutinjával ellentétben is, ha a „tények pontos mágiája” efelé vezet, intuícióját követi. Különben is, „a dolgok megközelítésében rendkívül fontos kategóriának” minősíti a ráfogást, mely nélkül nincs gondolkodás.

¹³ I. m., 45. o.

¹⁴ In: *A tágasság iskolája*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1993. 24. o.

¹⁵ I. m., 106. o.

A már sokat idézett Teilhard de Chardint például nem jegyzik az általam hozzáférhető tudományos evolúciós művek. Teilhard de Chardin paleontológus volt és evolúció-kutató, ugyanakkor teológus is, aki arra tett kísérletet fő művében, *Az Emberi Jelenség*ben, hogy tudományos és keresztény meggyőződését egyetlen modellben hangolja össze. Mészölyre a legnagyobb hatást saját bevallása szerint Teilhard de Chardinnek az emberi evolúció irányára vonatkozó fejtegetései tették. Teilhard de Chardin szerint az evolúció a személyes Világegyetem kialakulása felé halad, pontosabban a jövő Egyetemessége csakis a magasabb rendű-személyiben realizálódhatna. Teilhard de Chardin felfogásában „a Világ, szerkezete szerint nemcsak zárt eggyüttés, hanem *központosított* egész. A Tér-Idő szükségszerűen *összpontosuló természetű*, minthogy magában foglalja és létrehozza a Tudatot. Ennek következtében a Tér-Idő óriási rétegeinek, ha helyes irányban követjük, a távolban egy pontban kell összehajolniuk – nevezük ezt *Ómega-pontnak*, amely magában egyesíti és maradéktalanul beteljesíti őket.”¹⁶ Mészölyvel folytatva a Teilhard de Chardin-i gondolatot: „Nagyon szerettem Teilhard de Chardin azon nézetét, hogy az anyag evolúciójának azon lépcsőfoka az ember, amely azonos a komplexitás kritikus szintjével, ahonnan már rálátás kínálkozik a létező világ transzcendens tartományaira, illetve azok irányára.”¹⁷ Az Ómega-pont attribútumai ugyanis: autonómia, aktualitás, visszafordíthatatlanság, s ezért végeredményben transzcendencia...

Ehhez képest persze eléggé meglepő, hogy Mészöly esetében több kommentátora kiemelte ateizmusát, sőt halálakor némely neves pályatársak (jelesül Nadas és Esterházy) megemlékezésükben hol egyetértőleg, hol alig burkolt kritikával szükségesnek tartották kiemelni, hogy az elhunyt író nem volt hívő. Egyszerű volna vita helyett Mészöly egyik töredékét idézni: „Camus ateista? Hogyne. Olyan sikerrel megfogalmaznia az ateizmus metafizikáját. A líra ajándékbosszúja.”¹⁸ Ez is eléggé elgondolkodtató paradoxon, de a transzcendencia és az embernek egy magasabb rendű személyességbe való átlépése, magát-átdobása olyan elgondolások, amelyek az emberi evolúció lehetőségeit tekintve újabb általános távlatokat nyitnak, és újabb tágasságot teremtenek Mészöly és a transzcendencia viszonyának vonatkozásában.

Thomka Beáta monográfiájában bukkantam erre az első pillantásra számomra meghökentető életrajzi adatra, melyet sokáig nem is tudtam hova tenni: „1955 – A magyarországi buddhista misszió (Hetényi-féle csoport) bejegyzett tagja lesz.” A Mészöly-szövegekben, mind az esszéikben, mind pedig az úgynevezett fikciós művekben a buddhizmusra tett utalások száma és terjedelme elenyészően csekély. Vagy pedig mi nem vagyunk jó nyomolvasók... Buddha tanainak részletesebb áttekintése mindenesetre meggyőzött róla, hogy ha létezhetett Mészöly alkatának megfelelő vallás, a buddhizmus ilyen, nem is választhatott volna mást. (Hogy csak néhány általánosabban ismert jellegzetességet emeljünk ki: Buddha nem isten, hanem halandó ember, aki a tudását saját erejéből szerezte meg; egyedülálló tolerancia más kultúrák és vallások irányában, legalább annyira filozófia, mint vallás stb.)

Egy bejegyzés az *Érintések II/A* fejezetéből, mely némileg megvilágíthatja a chardini Ómega-pont és a buddhista Nirvána összefüggéseit Mészöly gondolkodásában: „A szakrálison belüli döntő különbség buddhizmus és kereszténység között: az *út* a Nirvánáig kizárólagosan személyes teljesítmény, tehát szükségszerűen dialektikus külső és belső történésfázisok kapcsolódása. A buddhizmus »ateizmusának« (keresztény szempontból) itt a gyökere: a nem semlegesített dialektikában. A kegyelem lehetősége, működése ugyanis – az *utat* illetően – csak a látszat érvényét és értékét engedélyezi a dialektikának. A *megérkezés* szférája viszont már mindkettőnél dialektika nélküli; mint minden szakrális-ontológiai végpont.”¹⁹

¹⁶ *Az Emberi Jelenség*, 321. o.

¹⁷ *Párbeszédkísérlet*, 223. o.

¹⁸ In: *A tágasság iskolája*, 279. o.

¹⁹ I. m., 302–303. o.

Buddhista ihletettségu gondolat a *Párbeszédkísérlet*ben az a kijelentés, hogy „minde- nekfölött morális kötelességünk önmagunk lelki egyensúlyának a megörzése”, és az e- gész könyv nagyon is hangsúlyosan Krisztus szenvedő és Buddha derús arcának össze- hasonlításával zárul: „Buddha mosolyában benne van egy minden emberi jelenség fölé emelkedő kívülállásnak és felülemelkedésnek az energiája, a személytelenség univerzá- lis magmája, s a bizonyosság, hogy arcáról nem a személyesség sugárzik, könnyűvé te- heti a lét elviselhetetlenségét. (...) Összegezve: a személyesség mibenlétének problémája lehet az a terület, amelyen kultúrákat, hitvilágokat, ezek mérlegelését egy teljesen új, tel- jesen más megközelítésben interpretálhatnak majd az utánunk következők, akiknek az arca talán már nem fogja olyan mértékig invokálni a szenvedést, mint a miénk (...) Min- denesetre elgondolkodtató, hogy Buddha mosolyog. Noblesse oblige” – szólnak a könyv utolsó szavai. A buddhizmus tanait az is összeköti az evolúciós modellekkel, hogy olyan újramegtestesülést hirdet, amelyben egy szüntelenül változó öntudatáramlás folytatód- dik, az egyén, a dharmakombinációkként fölfogott individuumok újjászületésének el- őfeltételei egyre jobbak lesznek, ami által az előrelépés lehetősége és valószínűsége ál- landóan nő. Ugyanakkor a buddhizmus nem hiszi és nem is tekinti feladatának a jóság tartós uralmának elérését vagy biztosítását a földön, ezt eleve lehetetlenségnek tekinti. Könyvéhez írt utószavában Teilhard de Chardin is kitér a Rossz helyére és szerepére a Világegyetemben, és természetesen nincs olyan evolúció-kutató, aki abszolút pozitív és optimista jóslásokba bocsátkozhatna a földi élet jövőjét illetően. Mégsem az apokalipti- kus víziók a meghatározóak.

A *Párbeszédkísérlet*ben van Mészölynek egy némileg más vonatkozása, azonban nap- jainkban tragikusan aktuálissá vált megjegyzése a keleti és a nyugati gondolkodás eltérő halálélfogásáról és egymáshoz való közeledésének lehetőségeiről, melyet nem tudok nem ideidézni: „A keleti dogma más átmeneti lehetőségeket kínál, megnyugtatóbbat, s ennek köszönhetően az elmúlásnál nem a félelem kerül középpontba. Tudniillik ők nem is az elmúlás, a meghalás fogalmát központosították, hanem a beolvadás, az átváltozás érzelmi, megújító kategóriáját. Rokon ez a mi feltámadásunkkal, de nagyon távoli rokon. Mi, ha feltámadunk egyáltalán, nem más énként, más alakzatban támadunk fel. A sze- mélyesség kontrapunktja. Mindenesetre Lévi-Straussnak igaza van, Kelet és Nyugat két sarkított igazságszisztéma, s ha nem állna köztük a maga fundamentalista hitvilágával az iszlám, szinte semmi sem akadályozhatná meg e két pólus szellemi fejlődésének közös alakulását, a kettő természetes együttélését és konfrontációját. Talán majd hozzásegít eh- hez bennünket az informatika világtágulása.”²⁰

Egyelőre nagyjából idáig jutottam a mészölyi gondolkodás evolucionista elemeinek feltérképezésében. S e vizsgálódások összegzésekként egy teljesen személyes „ráfogás- sal” szeretnék élni. Én azt hiszem, hogy Mészölynek sikerült, elérte a rekordját: egész életműve és nyilván ugyanolyan iszonyú nyomás alatt megérelt kivételes emberi-morá- lis tartása, szemlélete végül egy borzasztó szenvedésekkel kikövezett út végén is átlendít- tette, továbbdobta: *megérkezett* az Ómega-pontba.

²⁰ *Párbeszédkísérlet*, 230–231. o.

Fent: Nyugat-Berlinben 1974-ben
Lent: Helsinkiben 1974-ben

AZ EGZISZTENCIALIZMUS MINT VÁD ÉS A CAMUS-HASONLAT A MÉSZÖLY-KRITIKÁBAN*

Az 1948 és 1989 közötti négy évtized kritikáinak tanulmányozásakor rendszerint az olvashatatlanság problémáival szembesülök. Hivatkozhatnék természetesen arra, hogy néhány évvel a rendszerváltás után kezdtem irodalmat tanulni az egyetemen, azaz egy olyan időszakban, amelyet az irodalomtudományos tájékozódás radikális megváltozása jellemez, ám ez természetesen nem volna jó mentség akkor, amikor épp az előző korszak kritikátörténetéről szeretnék némi relevanciára áhító megjegyzéseket tenni.

A történésznek, éppúgy, miként az antropológusnak, elsődleges és elengedhetetlen munkaeszköze, hogy ismerje az általa kutatott közösség nyelvét. A múlt rendszer kritikájára jellemző nyelvhasználati különbségek szisztematikus vagy eseti feltárása, azaz a korszak nyelvének újratanulása afféle propedeutika, elengedhetetlen előzetes stúdium. Nem mellőzhető a történetileg specifikus nyelvhasználat kérdése, amennyiben a korszak esztétikai elvárásait, kritikai normáit kívánjuk feltárni, ha a kritika sajátos irodalomszociológiai funkcióira vagyunk kíváncsiak, vagy ha kultúrpolitikai feladataira és intézményes korlátozottságaira akarjuk kiterjeszteni a vizsgálódás szempontjait.

Jelen előadás néhány hatvanas évekbeli Mészöly-kritika kontextuális elemzésére vállalkozik. Valamennyi szöveg fontos stációja a Mészöly-művek fogadtatásának, az egzisztencializmus-vád előtörténetét és történetét demonstrálják. Igyekeztem úgy válogatni a szövegeket, hogy párbeszédbe állíthatóak legyenek egymással, úgy pozicionálni azokat, hogy a korszak túlszabályozott, első olvasatra homogénnek tűnő kritikai nyelvben mégiscsak kirajzolódnak az egymással szembenálló, egymás érvénytelenítésére törő diszkurzív pozíciók.

Pándi Pál kritikája *Az ablakmosóról az Élet és Irodalom* 1963. december hetedik számában jelent meg, a *Tagadás tagadása* címmel. Gondolom, hogy a jelenlévők között többen vannak olyanok, akikben az évszám kellemetlen emlékeket ébreszt, főleg, ha azt Pándi nevével, a szintén 1963-ban induló *Kritika* című folyóirat későbbi szerkesztőjével kapcsolatban emlegetik. Röviden felsorolom Pándi kritikájának közvetlen előzményeit: *Az ablakmosót* még megjelenése előtt bemutatja a Miskolci Nemzeti Színház Kísérleti Színpada, Ruttkai Ottó rendezésében, ám a darabot a második előadás után betiltják. A dráma szövege Mészöly kísérelő kommentárjával megtoldva a Jelenkor szeptemberi és októberi számaiban jelenik meg, Tüskés Tibort, az akkori főszerkesztőt (többek között ezért) menesztik a laptól néhány hónap múlva. Mészöly körül egyébként nem ez az első politikai botrány. A meséket és az ifjúsági regényeket nem számítva *Az ablakmosó* előtt utoljára öt éve jelent meg kötete, a *Sötét jelek*, 1957-ben, méghozzá Bodnár György, a Magvető Kiadó pár héttel később elbocsátott igazgatójának jóvoltából. Ám a *Sötét jelek* is tízéves kényszerhallgatás előzte meg, a *Vad-vezek*, Mészöly első kötete ugyanis még 1948-ban jelent meg.

* Az itt olvasható írás szerkesztett változata annak az előadásnak, amely a IX. JAK Tanulmányi Napok „Világirodalom-kritika” témakörében hangzott el 2001. október 6-án Pécsen. (A szerk.)

Pándi cikkének alábbi elemzésében azt igyekszem megvizsgálni, hogy ez az „ideológiai feljelentés” hogyan határozza meg a későbbi Mészöly-kritikát, s ezen belül annak egyik állandóan visszatérő komparatív szempontját: a Mészöly-műveknek az egzisztencializmussal, illetve Camus-vel való összevetését.

Pándi az egzisztencialista világnézet kiszolgáltatását kéri számon Mészölyön, a másik két vádpontja ezen alapul.

1. vádpont: Mészöly túlságosan általános képet rajzol a hatalomról.

2. vádpont: Hibás Mészöly szabadságfelfogása, valamint a felelősségről alkotott véleménye.

Mészöly mindkét tévedésének hátterében az egzisztencializmusból átvett szubjektívizmus áll. Ennek a szubjektívizmusnak a nevében tekint el Mészöly az objektív történeti adottságok figyelembevételével kifejtett konkrét társadalomábrázolás követelményétől. Mészöly ugyanis az ötvenes évek, a személyi kultusz szubjektív tapasztalataiból indul ki, amikor általános érvényű parabolát ír a hatalomról. Pándi szerint ez azért hibás eljárás, mert a személyi kultusz a proletárhatalom eltorzítása volt, azaz Mészöly parabolája nem veszi figyelembe az azóta megváltozott történelmi adottságokat, s egy régen túlhaladott, rossz polgári közérzetet általánosít. A „rossz közérzet” Pándi és a Pándi érveit a későbbiekben ismétlő kritikusok nyelvhasználatában a 'szorongás' (*Angst, angoisse*) egzisztencialista fogalmának pejoratív elnevezése, s ezt éri tetten Pándi Mészölynek a drámához csatolt értelmezésében is, a szabadságba-vetettségéről és a felelősségről szóló sorokban: „Lemondva minden áthárítás lehetőségéről, abszolút felelősségre ítéltük magunkat – s ez hősies vállalkozás. De éppen azért, mivel nincs áthárítás, nincs véget, sors és elrendelés se: csak a magunk csendje és a magunk kozmikussá nővő lármája van.”¹

Pándi jó szimatú öre a hivatalos ideológiának, a kiemelt Mészöly-sorok a felelősségről mondottak alapján származhatnak akár Sartre *Lét és a semmijéből*, az idézet heroizmusa pedig egyértelműen a *Sziszüphosz mítoszára* utal. Mészöly 1963-ban jó eséllyel olvashatta eredetiben mindkét művet. (Ő is azon veszélyeztetett magyar írók között volt, akiknek az IKKA nevű szervezet közvetítésével Albert Camus 1957-ben pénztámogatást ajánlott fel. Ebből a forrásból kap Mészöly élelmiszersegélyeket és francia könyveket.)²

Pándi cikke, mint ahogyan a későbbiekben (egészen a nyolcvanas évekig) az egzisztencializmust Mészölyre rábizonyító kritikák is teszik, Lukács György egzisztencializmus-bírálatának érveit ismétlik. Az újítás legfeljebb annyi, hogy egy idő után a világnézeti kritika vádpontjait, amelyek mind Lukácsnál, mind Pándinál ismeretelméleti, etikai és természetesen politikai jellegűek, kiegészítik a világnézeti vádpontok esztétikai korrelátumaival. Ám ezek tárgyalása előtt ki kell térnem néhány szó erejéig Lukács 1947-ben, a *Polgári filozófia válsága* című könyvében megjelent egzisztencializmus-bírálatára és a Pándiéhoz hasonló Mészöly-kritikák közötti viszonyra.³

Pándi explicite nem utal a fenti Lukács-szövegre, de feltételezem, hogy a kortárs olvasók számára felesleges is lett volna megneveznie forrását. A marxizmus egzisztencializmussal szembeni defenziójában nincs mód az ötvenes és a hatvanas évek filozófiai vagy irodalomkritikai diszkurzusában más stratégiához és érvkészlethez folyamodni, mint Lukácséhoz. Az egzisztencializmus-vádat újramondó és újratermelő irodalomkritikát az intertextualitás sajátos formája fűzi a lukácsi egzisztencializmus-bírálatához: feleslegessé válik a gondolatmenet szerzőjének említése, hiszen az nem pusztán egy „Lukács-szöveg”, hanem evidencia. Egy érvelés doktriner alkalmazásakor a szerzői név au-

¹ Mészöly Miklós: „Jegyzet a darab ürügyén”, in: *Lassan minden. Drámák, játékok*, Századvég, Budapest, 1995. 80. o.

² Vö.: Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995. 172. o.

³ Lukács György: „Az egzisztencializmus” és „Az egzisztencialista etika zsákutcaja”, in: uő.: *A polgári filozófia válsága*, Hungária, 1947. 123–203. o.

torításának felhasználásánál is hatékonyabb stratégia, ha a diszkurzust leválasztjuk szerzőjéről, dezindividualizáljuk, s az igazság így a maga anonimitásában, közvetíttetésében jelenik meg. Michel Foucault fogalmával kifejezve, a Mészöly-kritika Pándi által megindított ága a Lukács-bírálat *kommentárja*.⁴ A kommentár az ismétlés egy formája, s az igazság diszkurzív stabilizálásának egy módja. Az ismétlések újra és újra érvényesítik az alapszövegben kijelölt igazságot, ritualizálják, minden alkalmat megragadnak a lecke repetíciójára, hogy ezáltal kiküszöböljék a diskurzus rendjét veszélyeztető véletlenek, nem-igazságok beszivárgásának esélyét. A kommentár ugyanakkor előléphet alapszöveggé, ez történik például a marxi nagyelbeszélést újraíró Lukács szövegével abban a számtalan esetben, amikor a recenzensnek gyorsan elő kell vennie egy használható egzisztencializmus-kritikát, hogy egy afféle „polgári válságfilozófiák hazai szekundánsának szegődött” íróra rá tudja húzni a vizes lepedőt.

A Pándiéhoz hasonló Mészöly-kritikák nemcsak Lukács érvekészletét ismétlik, hanem eltanulják tőle a világnézeti cáfolat mikéntjét is, azaz azt a műveletet, amellyel egy szöveg állításai kizárhatóak az igazság területéről. Lukács érvelése röviden összefoglalva a következő: az egzisztencializmus a burzsoá világ válságára adott hamis, önáltató válasz, ami heideggeri formájában ráadásul elősegítette a fasizmus hatalomra jutását. Alapvető tévedése, hogy a szubjektum szükségképpen részleges tapasztalatát általánosítja, azaz a létet a tudat függvényeként kezeli, fenomenológiai alapozottságának köszönhetően nem hisz abban, hogy a valóság objektíve, a tudat feltáró tevékenységétől függetlenül megismerhető volna. Mindez Lukács elkötelezetten materialista álláspontjáról nézve nemcsak hamis, de felettébb veszélyes ideológia is. A legfőbb veszélyforrása az, hogy a szubjektivizmus szolipszizmushoz vezetett Sartre filozófiájában, s ez megszünteti a felelős, közösségi együttműködés, rövidebben: az osztályharc elméleti lehetőségét. A *Lét és a semmiben* Sartre tagadja, hogy két szubjektum szabadságtörekvése egyeztethető volna, s önmagának mond ellent a filozófiáját népszerűsítő füzetben, az *Egzisztencializmusban*, amikor mégiscsak a szabadságra buzdít. Gyakorlati veszélyt jelent, hogy az ellenállás ideje alatt népszerűvé váló Sartre mindent megtesz azért, hogy a baloldali értelmiséget zászlaja alá gyűjtse. Lukács szerint hazánkban reakciók és sznobok csináltak Sartre-ból divatot. Lukács Sartre szabadságfogalmát is bírálja: ezzel az az elsődleges probléma, hogy túl általános. Az általánosság ugyan jól jött Sartre-nak a háború alatt, amikor a különböző pártállású ellenállók félretették nézetkülönbségeiket a fasizmus elleni egységes fellépés érdekében, de tarthatatlan a háború után az új demokráciák építéskor. Az általános, kontúrok nélküli szabadságfogalom is az egzisztencializmus szubjektivizmusának számlájára írható. Ha, mint Sartre mondja, belevetettek vagyunk a szabadságba, és minden tettünk a szabadság (egyébként nyomasztó) megnyilvánulása, akkor elvész a különbség a szabadság és a nem-szabadság között. Hasonló a probléma a felelősséggel is, szubjektivista tévedés, hogy egy egész világháború felelőssége nyilatkozik meg abban a döntésben, hogy bevonulok. Lukács szerint a mitikussá növesztett szabadság és felelősség használhatatlan, bénító és éppenséggel felelőtlen cselekvésre vezet. A Dosztojevskij-hősök példájával kifejezve: „Az elvileg elhatározott kíméletlen, öngyilkosságig menő felelősségérzet árnyékában a legkönnyebb az egyik gaztetet a másik után frivol cinizmussal elkövetni.”⁵

Terjedelmi korlátok miatt nem folytatom a Lukács-tanulmány ismertetését, pusztán egyetlen dologra szeretném felhívni a figyelmet: arra, hogy a Pándi-kritika mint Lukács-kommentár az „egzisztencializmus” szó használatával a rendteremtő igazság felettébb kiterjedt apparátusát képes mozgósítani annak érdekében, hogy kizárja Mészölyt és drámáját az irodalmi diszkurzusból.

⁴ Michel Foucault: „A diskurzus rendje”, in: uő.: *A fantasztikus könyvtár*, Romhányi Török Gábor (ford.), Pallas Stúdió, 1998. 50–75, különösen: 55–56. o.

⁵ Lukács: i. m., 147. o.

A vonalas marxista kritika nyelvének elsődleges törekvése a terminológia jelen-tésének és használatának egyértelműsítése. Az egzisztencializmus megnevezésből szá-mos vádpont generálható, mint például: szubjektivista, szolipszista, irracionális, homá-lyos, reakciós, sznob stb., ám ezek a megnevezések nem a megismerés kategóriái, hanem egy szigorúan kétpólusú értékelőrendszer negatív pólusai. Roland Barthes a következő-ket írja a marxista szóhasználatról az *Írás nulla fokában*: „A cselekvéshez kapcsolódó marxista írásmód nagyon gyorsan az érték nyelvezetté lett. Ez a már Marxnál is világosan látható jellemvonás, akinek az írásmódja általában kifejtő jellegű volt, teljességgel el-árasztotta a diadalmas sztálini írásmódot. Bizonyos formálisan azonos fogalmakat, ame-lyeket a semleges szóhasználat nem jelölne kétszer, az érték segítségével kétfelé válasz-tottak, s mindkét oldalnak más nevet adtak; például: a »kozmpolitizmus« az »interna-cionalizmus« negatív neve (már Marxnál is). A sztálini univerzumban, ahol a *definíció*, vagyis a Jó és a Rossz szétválasztása uralkodik az egész nyelvezeten, és ahol már nincs szó érték nélkül, az írásmódnak az a feladata, hogy megtakarítson egy eljárást (már nincs semmiféle halogató a megnevezés és az ítélet között, és a nyelvezet körülkerítettsége tö-kéletes, mert végül is értéket adnak meg egy másik érték magyarázata gyanánt)...⁶ A nyelvhasználatban bekövetkező jelentés- és funkcióörögzítés ilyen azonnalísága a forra-dalmakban szükségessé váló rögtönítelő bíróságok gyakorlatára emlékeztet.

A formálisan azonos szemantikai tartalmú, ám értékelőfunkciók mentén kettévágott szavak szerepére nemsokára visszatérek, maradjunk meg egyelőre a kritikai diszkurzus azon stádiumában, ahol a Mészölyt jelölő egzisztencializmus még csak elutasítást jelenthet. A Lukács-kommentárként leírható kritika egy idő után nem pusztán elismétli a világnézeti bíráló vádpontjait, de megkeresi azok esztétikai korrelátumait. A szubjektivizmus, az irra-cionalizmus kiegészül a homályosság vádjával, továbbá elterjed a „rossz közérzet” vagy a „rossz polgári közérzet” mint kvázi-esztétikai kategória. Ez utóbbit talán túlzás is kategó-riának nevezni, hiszen igazából csak használata, funkciója van, jelentését pedig nehéz vol-na definiálni. Pándi után az egyik legelterjedtebb közhelye a Mészöly-kritikának, Zappe László még a nyolcvanas években is használja.⁷ Funkciója általában az, hogy kimutassák se-gítségével, mire *nem* képes a Mészöly-próza: nem képes rendes társadalomrajzot és korfes-tést adni, s ezt a hiányosságát valamiféle szubjektív, pszichikai tartalmú rossz közérzettel próbálja meg pótolni, vagy: Mészöly képtelen előremutató társadalmi megoldások prezen-tálására, s ez is csak a műveiben uralkodó egzisztencialista pesszimizmusának, rossz köz-érzetének bizonyítéka, vagy: a közérzeti elemekkel próbálja elfedni cselekményvezetésé-nek, történeteinek laposságát stb. A kirekesztő kritika a társadalmi felelősségvállalás eluta-sítását, antihumanizmust, közönyt társít a „rossz közérzet” vádpontjához.

A Pándi-típusú kritika az ötvenes évek végén és a hatvanas években sikeresen (és újra) kirekeszti Mészölyt az irodalom területéről. A kritikák nyelvi-diszkurzív kirekesztése in-tézményesen is sikeresnek mondható, egészen 1966-ig, amikor a francia- és németországi kiadásokra való tekintettel a Magvető hosszas „parkoltatás” után végre megjelenteti *Az at-léta halálát*. A hatvanas évek folyamán, az *Atléta* és a *Saulus* megjelenése után egyre határo-zottabban kezd érvényesülni egy rendbontó kritikai nyelv is, amelyik fenntartásokkal ke-zeli az egzisztencializmus-vádat, tartózkodik a Camus-hasonlattól. Mészölynek az irodal-mi diszkurzusban elfoglalt helyzete megközelítőleg a *kizártságból a perifériára kerülés* előre-lépéseként írható le. A múlt rendszer hagyományos elbeszélésének „enyhülés-” vagy „pu-hulás-” narratívájától eltérően ezen kétes értékű előrelépés nem a kultúrpolitika elnézőbbé válásában vagy az ellenzéki kritika erősödésében ragadható meg, hanem azoknak a kritika nyelvében bekövetkező változásoknak a megfigyelésével és leírásával, amelyek módosítot-

⁶ Roland Barthes: „Az írás nulla foka”, Romhányi Török Gábor (ford.), in: uő.: *A szöveg öröme*, Osi-ris, Budapest, 1996. 15. o.

⁷ Zappe László: „Egy rossz közérzet mítosza és realitása. Mészöly Miklós: *Merre a csillag jár*”, in: *Népszabadság*, 1986. március 29. 13. o.

tak az értékítéletek hivatalos leosztásán. Az „enyhülés-narratíva” meteorológiából vett hasonlatával a természeti törvények kozmikus közömbösségének szférájába utalja a kérdéses történelmi folyamatot, előregyártott történetet kínál, amely ugyancsak megnehezíti az időszak szövegszerű megközelítését, újraolvasását.

A kizáró nyelvhasználat időszaka után a politikai bírálat, szembesülve Mészöly letagadhatatlan sikereivel, a marginalizálás, a perifériára szorítás stratégiáját választja. Ez a stratégia leginkább a Mészölyre és műveire ragasztott „kísérletező író”, „kísérletező irodalom” címke besorolásában valósul meg. A kísérletező író már nem „reakciós”, de még nem is „haladó író”, törekvéseit elfogadjuk, de sohasem mulasztjuk el világnézeti útkeresésében felhívni a figyelmét a haladás államilag kijelölt irányára. A kísérletező író a műformák terén bizonyára képes a megfontolandó újítások felmutatására, de kísérletezései mindig gyanúsak. A kísérletező író címkéje egy lépésben levezethető a Parnasszuson lakozó „irodalmi író”, az elitista „irodalmi sznob” címkéjéből. A marginalizálás hasonló jellegű politikájával kell majd megküdenie a következő írónemzedéknek, legalábbis erről tanúskodik az első JAK-füzet címében díszelgő „fiatal irodalom” megnevezés.

Egyelőre két típust látok körvonalazódni a Mészölyt az irodalmi diskurzusba visszamemelni szándékozó hatvanas évekbeli kritikai stratégiák közül. Az egyik próbálja eltusolni, eljelentékteleníteni Mészölyt és az egzisztencializmus, illetve a mészölyi és a camus-i próza hasonlóságának mértékét, s így kivonni Mészölyt az egzisztencializmus túlterhelt, megbélyegző kategóriája alól. Két kritikát említenék itt példának, mindkettő 1968-ban született, mindkettő a *Saulusról* szól. A rövidebb, körülbelül két flekk terjedelmű kritikát, melynek fele tartalmi ismertetésből áll, Nádas Péter írta, és a Pest Megyei Hírlapban jelent meg.⁸ Az akkor 26 éves recenzensnek ez volt a második munkahelye, fotóriporterként és újságíróként dolgozott a lapnál. A másik példaként felhozható szöveg egy terjedelmes tanulmány, melyet Fogarassy Miklós, Mészöly barátja írt, ám sehol nem tudta megjelentetni, míg aztán az nyolc évvel később, a Kenedi János szerkesztette *Profil* című számdatában látott napvilágot.⁹

A másik kritikai stratégia óvatosabb, s pillanatnyilag úgy tűnik számomra, hosszú távon eredményesebb, mint Nádas Péteré vagy Fogarassy Miklósé – az utóbbi eredményességét természetesen gátolta publikálatlansága. Ebbe a második csoportba (a mindenkor csoportosítások káros homogenizáló hatását tudomásul véve) a már említett ex-Magvető-igazgató Bodnár György, a Vajdaságban tevékenykedő, ezért a honi irodalompolitikai kötöttségektől talán kissé mentesülni képes Bori Imre, illetve Béládi Miklós Mészölyről írott szövegeit sorolom, de csak Béládi egyik Mészöly-tanulmányára fogok részletesebben kitérni, az 1971-ben a *Kritikában* megjelent „Jelentés egy íróról” címűre.¹⁰

Nádas Mészöly-kritikája egy meglehetősen lapos, az ÉS-ben megjelent rövidke *Saulus*-kritikával vitatkozik, melynek szerzője Faragó Vilmos.¹¹ Faragó elmarasztalja Mészöly regényét az objektív társadalmi meghatározottsággal dolgozó és racionálisabb cselekménymentű Major Ottó-regénnyel, *A nagy Heródes* szemben. Major *Heródes*ével ellentétben Mészöly *Saulusa* társadalmi motiváltság hiányában megfoghatatlan, irracionális. A *Saulus* nem több, mint művészi, irodalmiaskodó illusztráció az egzisztencialista fi-

⁸ Nádas Péter: „Saulus. Mészöly Miklós új regényéről”, in: *Pest Megyei Hírlap*, 1968. október 27. 4. o.

⁹ Fogarassy Miklós: „Térszerkezet, időszerkezet. Mészöly Miklós: *Saulus*”, in: „*Tagjai vagyunk egymásnak*”, Alexa Károly és Szörényi László (szerk.), Szépirodalmi, Budapest, 1991. 124–141. o.

¹⁰ Bodnár György 1957 és 1977 között Mészölyről írt szövegeit lásd „Szinkron tanúskodások”, in: „*Tagjai vagyunk egymásnak*”, 113–123. o. Bori Imre: „Írók a »pálya szélén«” (Mándyról és Mészölyről), in: *Híd*, 1966/6, (A *Jelentés öt égről* c. kötettről) *Híd*, 1968/4, kötetben: *Bori Imre huszonöt tanulmánya*, Forum, Újvidék, 1984. 559–580. o. Béládi Miklós: „Jelentés egy íróról”, in: *Kritika*, 1971/11–12, 70–78. o., kötetben: uő.: *Érintkezési pontok*, Szépirodalmi, Budapest, 1984. 533–556. o.

¹¹ Faragó Vilmos: „Heródes és Saulus”, in: *Élet és Irodalom*, 1968. augusztus 3. 7. o.

lozofia tételeihez. (Az irodalmiaskodás, a túlzott intellektualizmus vádja Faragó Vilmos szövegében a lukácsi toposzt mondja újra, miszerint az egzisztencializmus a reakciók mellett még a sznobok filozófiája.)

Nádas válasznak legfőbb törekvése, hogy megszabadítsa Mészölyt az egzisztencializmustól. A szöveg, az önellentmondást kockáztatva, megengedi ugyan, hogy hatottak Mészölyre az egzisztencialisták, s ezen belül Camus, de az irányzat jellemzői (határszituáció, döntékényszer) nincsenek jelen a *Saulusban*, ezért a regény nem egzisztencialista. „Mészöly regényeire azonban nem alkalmaznám ezt a már lekötött fogalmat. Még akkor sem, ha a regény stílusa költői, felhevített, a történelemábrázolás eddigi, realista normáitól elütő.”¹² Még a lehetősége sem merül fel Nádas szövegében annak, hogy megtartson bizonyos értékeket az egzisztencializmusból, hogy ezáltal megpróbálja azt újradefiniálni, megtisztítani, s így tartalmassá téve a fogalmat visszahelyezni azt Mészöly mellé. Ez annál is meglepőbb, mert egy a kilencvenes évek elején Mészölyről tett vallomásában olyan beszélőpozícióba helyezi magát, melyben Mészöly jelenti számára azt az élő és szerves irodalmi, vagy ha úgy tetszik, szellemi kapcsolatot, amely Camus-höz fűzi: „Ez is hozzátartozik a kivételes találkozásokhoz. Mészöly Miklós lett a mesterem, akinek Albert Camus volt a mestere.”¹³ A hatvannyolcas szövegben ezzel szemben határozottan elítélően nyilatkozik az egzisztencializmusról: „Mészöly Miklós a realista írók pontos ítéletével rendelkezvén nem növeli vízfejé az egyént, mint azt az egzisztencialisták teszik.”¹⁴

Természetesen nem akarom az inkoherenciát számon kérni két írói megnyilatkozás között, amelyet húsz év és radikálisan megváltozott diszkurzív feltételek választanak el egymástól. Inkább hajlok arra, hogy a hatvannyolcas kritikában olyan stratégiát alkalmaz Nádás, ami egy alkun alapszik: hajlandó vagyok elutasítani az egzisztencializmust, ha ezzel menthetem Mészölyt a Faragó Vilmos-féle vádaktól.¹⁵

Bodnár György, Bori Imre és Béládi Miklós más stratégiát választanak. Az ő kritikáikban zajlik le lassan, több mint tíz év alatt az a folyamat, amelyben a Lukács-komentátor Mészöly-kritikákban bejáratott és lejáratos kvázi-fogalmakat azok elvetése helyett új, pozitív tartalmakkal töltik föl, s a „rögtönítélő” értékelés funkciójáról leválasztva termékeny elemzőkategóriákként kezdik használni. Foucault szóhasználatával élve: Pándi 1963-as rendtremtő Mészöly-kritikája óta Béládi 1971-es tanulmánya a legjelentősebb *diszkurzív eseménye* a Mészöly-kritikának. A *Jelentés egy íróról* szövegében a Mészöly körüli diszkurzus radikális átrendeződése zajlik le, annak ellenére, hogy Béládi nem alkot új terminológiát. Az eseményszerű változást az hozza meg, hogy terminológiaként kezd el használni olyan szavakat, közhelyeket, amelyeket addig csak megbélyegzőként használtak – vagyis az elemzés szempontjaivá emeli a kizárás szempontjait.¹⁶ Belülről teszi hatástalanná az uralkodó kritikai diskurzust, azáltal, hogy annak szavait nem Lukács-komentátorként mondja újra, hanem a Lukács-alapszöveg által nem garantált új jelentések felé nyitja meg. A *Jelentés egy íróról* lezár egy beszédmodot, és megnyitja az utat egy új beszédmód előtt a Mészöly-kritikában. Nem kronológiailag, hiszen egyrészt a Lukács-komentátorok, Faragó Vilmos, Hegyi Béla,¹⁷ Zappe László a nyolcvanas évek közepéig szajkózzák mondandójukat, sőt maga Pándi még 1977-ben is rúg egy utolsó nagyot Mészölybe.¹⁸ Másrészt a Béládi-szöveg szem-

¹² Nádas: i. m., 4. o.

¹³ Nádas Péter: „Egy író titkos önarcképe”, in: uő.: *Talált cetli*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1992. 247–251. o.

¹⁴ Nádas Péter: „Saulus. Mészöly Miklós új regényéről”, 4. o.

¹⁵ Hasonló alkun alapuló defenzív érvelést alkalmaz Pályi András a *Jelentés öt egérről* című novelláskötetről megjelent kritikájában. (*Alföld*, 1968/6. 78–79. o.)

¹⁶ A kritika közhelyeinek értékváltozásairól számol be Szalay Károly: „Mindazok a karakterisztikus jegyek, amelyek eddig az író bűnlajstromát alkották, egyre inkább az értékelés alapjául szolgáltak.” Szalay Károly: „A mészölyi esztétika továbbfejlesztése. Mészöly Miklós: *Pontos történetek, útközben*”, in: *Napjaink*, 1970/9. 10. o.

¹⁷ Hegyi Béla: „Regénysűrítmény” (a *Megbocsátásról*), in: *Élet és Irodalom*, 1985. március 29. 11. o.

¹⁸ „Más kérdés – Mészölynél maradva –, hogy helyes volt-e a *Film* című regényt újra kiadni a felszabadult ország harminc évének irodalmát reprezentáló arany-sorozatban. Véleményünk sze-

léletét is előkészítették már a hatvanas évek elejétől Bodnár György, Bori Imre és mások szövegei. Ezen információk alapján még egy mégoly elmosódó korszakhatárt sem lehetséges meghúzni, s érdemes volna inkább párhuzamosan létező, egymással vetélkedő beszédmódokat tételezni, melyek közül az egyik hatalmi pozícióban van, a másik pedig legitímálódásra törekszik. Mindennek ellenére a Béládi-tanulmány jelentette diszkurzív eseménynek van egy kronologikusan is mérhető hatása: tudniillik felbontja a Pándiék lefektette rendet. Béládi tanulmánya egész egyszerűen kivieszi a hivatalos kritika kezéből annak eszközzeit, és bemutatja, hogyan is kell ezeket használni. Ettől kezdve ezek az eszközök már elég telenek Mészöly elítélésére, Béládi ugyanis elvágta a Lukács-kommentárokat az alapszöveghez fűző, az autoritást továbbító szálát. Kissé egyszerűbben megfogalmazva: a Béládi-tanulmány az esztétikai elemzés számára sajátít ki vagy nyer vissza egy addig csak politikai funkcióval bíró nyelvet.

Az első művelet, amit a tanulmány elvégez: semlegesíti a „rossz közérzet” Pándi-féle vádpontját azáltal, hogy bevezeti a formálisan azonos jelentésű, de előítéletektől nem terhelt „jelképszerű hangulati értelem” elemzőkategóriájával, amelyet a használhatóság kedvéért azonosít a Mészöly-esszékből ismert szóval, az „atmoszféra”-val. Az atmoszféra újdonsült elemzőkategóriája rögtön munkába kezd: segítségével kiderülhet, hogy amit eddig a Mészöly-szövegek irracionálisnak hitt a kritika, nem más, mint egy az értelmi beláttatás felett álló prózapoétikai meggyőzőmechanizmus, például a racionális cselekménynél kevésbé parancsolóan sugalmazó rávezetés, megérezkítés.

Béládi szövege az atmoszféra szempontjának működtetésével semlegesíti a „rossz közérzet” megbélyegzését, s ezzel ugyanakkor megnyitja az utat a hetvenes évek mérvadó Mészöly-kritikái előtt. Az atmoszféra kérdése a Balassa Péter–Thomka Beáta kritikusnemzedék számára olyan szempont, ami ráirányítja majd a figyelmet a Mészöly-próza szenzualizmusának kérdésére, a térkialakítás retorikai funkciójának kérdéseire, azaz arra a kérdéscsoportra, amelyben a Camus-hasonlat leginkább termékennyé, Mészöly Camus-esszéje pedig elemezhetővé válik majd.¹⁹

Hasonlóképpen váltja ki a Béládi-szöveg a szubjektivizmus-vádat. Az atmoszféricusság hangsúlyozásakor végig fennáll annak a veszélye, hogy az esetlegessége, elvontsága miatt nem lesz védhető a szubjektivizmus-vád ellenében. Béládi ezért a jelképszerűséget ellensúlyozandó kimutatja a Mészöly-prózában érvényesülő tárgyiasságot. Az atmoszféricus, jelképszerű hangulati értelem összeadódva a leírások precíz tárgyiasságával Béládi képzetében egy magasabb szintű realizmust eredményez, mint amilyen a cselekmény racionalitásában, a hős lélektani motiváltságában és társadalmi beágyazottságában megvalósuló realizmus.

Ez a dialektikusan magasabb szintű realizmus egyúttal kiemeli Mészölyt a kísérletező író szűkös cellájából, tudtommal ugyanis ez az első Mészöly-tanulmány, amely el meri ismerni Mészöly kísérleteinek eredményességét.

Béládi feltesz egy olyan kérdést is, amelyet ebben a szövegében még nem tud kielégítően megmagyarázni, ez a hangulati elemek és a narratív elemek kapcsolatának kérdése.²⁰ Milyen kapcsolat van az atmoszféricusság érzéki elemei és a narratíva értelmi-logikai elemei között? Ez válik majd a Mészöly-kritika központi kérdésévé a hetvenes és a

rint: nem volt helyes.” Szerkesztői jegyzet Miklós Tamás „Kicsi, csúf emberek” című *Film-bírálatához*, in: *Kritika*, 1977/5. 8. o.

¹⁹ Mészöly Miklós: „A világosság romantikája” (1969), in: uő.: *A tágasság iskolája*, Szépirodalmi, Budapest, 1977. 111–122. o.

²⁰ „Az atléta Óze Bálint életéből erős, átható tényeket kapunk, fiatal korától haláláig terjedő folyamatból a regény éles fényvel világít meg egy-egy élményt vagy »közérzet«-tömböt. Többre nem vállalkozik, mert csak az nyomozható ki, hogy *akkor* és *ott* mi történt; a folyamatot homály fedi. Helyesebben, az író maga nem kezd magyarázkodásba, hogy az egyes élménydarabok között milyen összefüggés teremthető.” Béládi: i. m., 549–550. o.

nyolcvanas években, ez a probléma motiválja Balassa Péter *Film*-elemzésének hosszadalmas motívum- és ismétlődés-keresését,²¹ s ez a kérdés kerül előtérbe a *Megbocsátás* hatalmas mennyiségű, nyughatalatlan kritikairodalmában is. Béládinak nincs ugyan megnyugtató válasza,²² tanulmánya mégis jelentős elmozdulást jelent az egzisztencializmus-vádat működtető kritikákhoz képest, amelyek számára a racionális, metonimikus elbeszélésmenet térvesztése még kizárólag hiányosságként volt számonkérhető. A Béládi-tanulmány a saját értelmező eszközei nyújtotta kereten kívül problematizál egy kérdést, amelynek megválaszolására majd egy új kritikai nyelvezet lesz képes, az, amelyik az „értelmezés kulcsának” fellelhetőségéről és a jelentés egyértelműsíthetőségéről lemondva a strukturális poétika elemzőkészletét honosítja meg a magyar kritikában. Fontos megjegyezni, hogy nem evolúcióról van szó. A hetvenes-nyolcvanas évek kritikái nem „jobbak” vagy „eredményesebbek”, mint a megelőző korszak kritikái, hanem *olvashatóbbak*, legalábbis szóhasználatuk, diszkurzív-kontextuális referenciáik vonatkozásában közelebb állnak a mai kritikához. A kontextusként, utalásrendszerként felfogott diszkurzus teszi olvashatóvá, hozzáférhetővé a Béládi-kritika első olvasásra talán funkciótlannak tűnő megállapításait. A kortárs, egzisztencializmus-vádat működtető kritika ebből a szempontból egy szókészlet és bizonyos (véges) számú közhely kontextusát őrző archívum, ebből a szókészletből építkeztek a politikailag mondható kijelentések. A *Jelentés egy íróról* című tanulmányon azért demonstrálható a kritikai diszkurzus eseményszerű megváltozása, mert az (olvashatóság felületén elhelyezkedő) szókészletet érvényben hagyva új grammatika segítségével generál az addig elfogadotthoz képest ellentétes értelmű kijelentéseket. A nyolcvanas évek Mészöly-kritikája egy másik, az újraolvasás szempontjából éppúgy megkerülhetetlen kontextusa a Béládi-tanulmánynak. Ez utóbbi segít hozzá annak felismeréséhez, hogy a „megváltozott grammatika” ellenére milyen kijelentéseket *nem* tett lehetővé mégsem a régi szókészlet: nem tette lehetővé például a Mészöly-próza térstruktúrájára, a térstruktúra és a narráció összefüggéseire való fogékonyságot.

Az a hatvanas évekbeli szövegcsoport, amelyből most kiemeltem a Béládi-tanulmányt, a kritika nyelvében is jelentős funkcióváltást hajt végre. A kultúrpolitika által fenntartott kritika nyelvhasználata, mint ezt igyekeztem bemutatni, értékelő, jelentésrögzítő és -fenntartó, azaz alapelve a denotálás. Elsődleges törekvése, hogy a denotátumok igazság-érvényét az ismétlések állandó rekonfirmációja által fenntartsa. Páandinál az igazság állítása és helyreállítása úgy valósul meg, hogy *Az ablakmosóhoz* írt Mészöly-értelmezés világnézetét hangsúlyozottan *tudományos* alapon cáfolja, míg a saját szövegében iskolamesteri retorikával felmondott világnézetét szintén *tudományos* argumentációval igazolja. A marxizmust a valósággal, az egzisztencializmust a hamissággal azonosítja.

Béládi Miklós, Bori Imre, Bodnár György (és természetesen sok más kritikus) szövegeinek ebben a diszkurzív közegben kell tudniuk megszólalni, ahol minden esztétikai érvényességre törvő megszólalást aláás a nyelv politikai átítatottsága. A kritika nyelvének depolitizálása egy performatív nyelvhasználat kifejlesztésével megy végbe. Béládi vizsgált tanulmányának nyelvhasználata diszkurzíve sikeres performatívumnak nevezhető, mert egy eleve adott kritikai szókészletet sikerült a politikai funkcióból egy esztétikai funkcióba áthelyezve működtetnie, s ezzel megszüntetnie a szókészlet további irodalompolitikai, jelentésrögzítő használatának hatásosságát.

²¹ Balassa Péter: „Passió és állathecc. Mészöly Miklós *Film*-jéről és művészetéről”, in: uő.: *Észjárások és formák*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 37–104. o.

²² Csupán retorikai: „A magyarázó kulcsot nem azért kapjuk kézhez, hogy az író az események közötti részeket kitölti cselekménnyel, mintegy értelmező kapcsolatot kényszerít rájuk. A jelentés enélkül világlik ki, végül is *nagyon meggyőző egyértelműséggel.*” (uo. – kiem. tőlem, Sz. D.)

MUNKÁNK MÉLTÓSÁGA

Már leírtam a bevezető mondatokat, amikor rálapoztam az ÉS-ben a magát *poszt-JAK-os*-nak nevező költő esszéjére: „Az irodalom szereplőinek nagy többsége, ebbe tartozónak érzem magam is, kerüli azt, hogy kockáztasson (...) vajon akarnak-e valamit szövegeink? (...) meg van-e a munkának dignitása?”

Borbély Szilárd messzire mutató kérdései az irodalom kockázatnélküliségéről – tétnélküliséget mondanék inkább – az „ethosz alulteljesítésének” önvádját is megfogalmazzák.

Egy életmű, egy mű, egy írói magatartás időszerűségét nemcsak értéke-ereje adja. Az is, hogy találkozik-e egy *másik* korszak tétjeivel. Pontosabban: azzal, amit egy másik korszak tétként ismer fel. Még pontosabban: vannak-e tétek, amelyekkel még találkozni lehet?

Elég régen várok egy olyan írásra, mint amilyen a Borbély Szilárdé: „A szövegek termelése, noha rendületlenül folyik, egyre inkább érdektelenné válik.” Talán túloz. Talán nem. Miután elolvastam, másképpen kell indítanom ezt az írást.

Végigmegy a régi New York-ház második emeleti folyosóján, elmaradhatatlan, vállra vetett vászontarisznyájával. 1963. március vége. Megáll a szerkesztőségi szoba nyitott ajtajában...

Megpróbálom elevenné tenni alakját. A szabad lépteit. A tartását. Megközelíthetlenségének egyértelműségét. A távolságtartásában is testközelségét, miközben körülötte a csaholás. Az *ablakmosó* betiltásának napjaiban vagyunk.

Estragon nemcsak azt mondja Vladimírnak: „kétségtelenül már csak egy rakás csont volnál”. Hozzáteszi: „(...) mi haszna most elcsüggedni? Régebben kellett volna erre gondolni, egy örökkévalósággal ezelőtt, 1900 körül.” 1952-ben mondja tehát azt, hogy a huszadik század közepének kelepcehelyzete már félévszázada készül. 2001-ben találhatunk nem egy félévszázad előtti intést, amellyel a mai irodalom – Borbély Szilárd – kérdéseit is megközelíthetjük: „Azt hittük, legalább a föld biztos a lábunk alatt. De szempontjaink porosak...” Ezt 1957-ben írja le Mészöly *Az ablakmosóban*.

A mögénk csukló század elbúcsúztatta az európai értékek megvalósíthatóságába vetett utolsó reményeket is. Nemcsak a félelem nélküli élet lehetőségét magába foglaló szabadságfogalomnak nincs helye a nap alatt, de annak az illúzióknak sem, hogy az Én rendelkezik az ellenállás tartalékaival a mindennapos agresszióval szemben. Folyamatos a veszendő személyiség *alulteljesítése*, az író méltósággyengesége, az etikai nézőpontok elveszése a közbeszédből. Amikor Mészöly 1957-ben leírja, hogy a föld sem biztos a lábunk alatt, amikor *Az ablakmosóban* a mindennapokba betörő agressziót, a személyiség önfeladását centrumba állítja, akkor a mából nézve „egy örökkévalósággal előbb” elbeszéli annak a pusztításnak-önpusztításnak a kalandját – a mai fiatalabb nemzedékek felől nézve előtörténetét –, amely a huszonegyedik századi kelepce-bezáruláshoz vezet.

Lehetne mondani, hogy diktatúrában nehéz élni és írni, és hogy ezt 1957-ben nem volt nehéz felismerni. A darab 1963-as bemutatója és azonnali betiltása után negyedszázaddal, amikor már színpadra kerülhetett, szó is volt arról, hogy *Az ablakmosó* diagnózisa azt a sztálinista modellt térképezi fel, amely nemcsak az ötvenhat előtti évek, de utána még egy hosszú korszak valósága. Arra azonban, aki 2001-ben ennyivel megelégedne, érvényesek lehetnének a darab hajdan leírt szavai: szempontjaink porosak. Mészöly a

kelet-európai elnyomó gépezet szorítóiba került emberről írva univerzális „összemberi” helyzetről beszél.

És ezt nem csak a mából lehet felismerni.

Az európai értékekhez ragaszkodó személyiség agresszióinak való kitettsége az ötvenes évek közepétől másfél évtizeden át az európai színházak nagy témája, a közbeszéd tárgya. Ezekben az években érik be egyértelműen az irodalomban, színházban Kafka hatása. Ezekben az években kap erőre az illúzióvilággal, a manipulálttal szembehelyezkedő „másik” magyar történelem feltárásának igénye a magyar történettudományban, a magyar filmben.

A színpadi inspirációt Európában, Amerikában Beckett adja. Nálunk a neve is tiltva van. A *Godot*... bemutatójára tizenöt évvel a párizsi bemutató után kerülhet sor. Megszületik Frisch *Biedermann*...-ja, Ionesco *Orrszarvúja*, Mroček *Tangója*. Arra nem figyeltünk fel, hogy mindegyik későbbi munka az 1957-es *Az ablakmosónál*. Mészöly naplóiban, fragmentumaiban, esszéiben nem találtam utalást arra, hogy 1952 és 1957 között olvasta volna Beckett drámáit. A színpadi közbeszédben a támpontok eltűnése, az autentikus élet veszendősége olyan, hagyományos felfogásban írt darabokban is megjelenik, mint a hatvanas években írt *Bűnbeesés után* (Miller) és a *Nem félünk a farkastól* (Albee).

A korszak magyar irodalma és színháza ezekben az években *üres hely*. Egzisztenciális kérdésfeltevésnek a drámában nincs nyoma. Tudjuk, a személyiség veszendősége a huszadik század első felének magyar irodalmában, színházában is mértéktartóan tematizálódott. Szerepet játszott ebben a Monarchia-világ hosszas búcsúztatása, másfelől a szociális igazságtalanságok elleni lázadás. Később a szocreál. Amikor az európai színház napirendre tűzi az emberi autonómia pusztulását, nálunk Darvast, Dobozyt, Mesterházit játsszák.

Az ablakmosó nem magányos mű Mészöly pályáján. Folytatás és előzmény. Erről is kevés szó esett. Az ötvenhatos *Magasiskola* és az ötvennyolcas *Jelentés öt egérről* között írja. Triptichon-darab. Poszler György nem ennek az összefüggésnek szenteli 1997-es Mészöly-esszéjét, mégis az ő értelmezéséből következtethetünk legvilágosabban a három munka kapcsolódására:

„A *Magasiskola* kezdetén szabadon repülő sas és muzsikáló telefonhuzalok. A *Magasiskola* végén lepecsételten gördülő vagonok és fegyveres őrök. A megrontatlan eleven élet és a megrontott, manipulált mechanizmus jelképei (...) Magas szinten tanítják a sólymokat vadászni. Magas szinten tanítják a résztvevőket beilleszkedni.”

A *Jelentés*...-ben „csak üldözött egerek vannak és üldöző emberek. És nem is csak a megrontatlanság megrontásáról, elevenség manipulálásáról, élet mechanizálásáról van szó, hanem könyörtelen megsemmisítéséről is (...) a XX. századi kreatúrák, »egerek és emberek«, »gémek és sólymok« törvényszerűen bezáródó, konkrét kelet-európai és általános összemberi csapdája...”

Tegyük fel, hogy ezt az ezredforduló újabb tapasztalatai felől lehet felismerni. Csak hogy Mészöly hajdani esszéi is arról tájékoztatnak, hogy számára már fél évszázada is ama „összemberi helyzet” volt a figyelem fókuszában. A kelepcebe szorított ember deformálódása. A művész autentikus helyzete elleni agresszió. Emlékezzünk rá, hogy *Az ablakmosó* (férfi) áldozata: *színész*. Amiként majd a további művekben is, a „kérdés” az, hogyan lesz az ember mindössze „maradék csont”.

Üresség? Hétköznapiság? Semmi? Mészöly szövegei a semmit, az ürességet, a hétköznapiságot úgy „gondolják el”, hogy mögöttük ott a kormerénylet. Az ő *kockázata* (tétje) az, hogy a szövegei felismerik ezt. Korunk művészete, mondja, „nem annyira múltból és jelenről, nem pillanatról és örökről szeretne tudni, hanem a lét és emberi relációk egyidejűsített történelméről”.

A tét sohasem az elgondolhatóságban, a szembeszegülés elhatározottságában, a retorzióknak való kitettségekben nyer formát. A műegész igazolja. Kardja és páncélja a formabiztonság. A kockázat a poétikai „szervezkedésben” kerül játékba. Minden korszak tétje a feltáratlanban merül alá. Onnan kell felhozni. Mindaddig rejtett és néma marad, amíg a mű nyelvet nem ad neki. Kihordja. Lélegeztetni kezdi. Megszóllaltatja a saját testében.

A fiatal házaspár lakásában egy reggel megjelenik az *Ablakmosó*.

Belépnek életükbe a talányok, átformálják őket. Minden érthetetlen, sejtelmes, szorongással teli.

Az ember kivetkőzik önmagából. Partnere lesz az agresszióknak. A megrontatlan, eleven élet a manipuláló kelepccéjében a rontás eszköze, az üldözött szökés közben üldözött lesz.

A két főszereplő mindeközben úgy tesz, mintha az, ami történik velük, nem történe meg.

Edward Albee szelídebb *Nem félünk a farkastól* című darabjában Martha végső szavai: „Én félek George... félek...” Válasz nincs, a függöny lemegy. A (korábbi) *Az ablakmosóban* Anni ezt mondja: „Tomi... én félek...” Itt van válasz: „Eddig is féltünk, csak nem akartuk észrevenni...”

Mészölynél egymást erősíti a külső agresszió és a belső lepusztulás, az ámitás és az önfeladás.

Amikor az Ablakmosó már széttaposott minden kapcsolatot, távozása előtt noteszt vesz elő, belelapoz, olvassa: „Május tizenhét. Ne felejtsek, pontosan egy év múlva ugyanitt...” Anni és Tomi egymásba kapaszkodva hajtogatják: „... ha az egész világot lebontják körülöttünk, akkor se... Többet nem jöhet vissza.” Holott tudják, hogy visszajön. A napot is kijelölte.

Mészöly monográfusa, Thomka Beáta is úgy látja, hogy *Az ablakmosó* távol áll a korabeli Mészöly-próza komor fegyelmezettségétől, s ha valamiben mégis rokonítható, „az a modellszerű, némiképp elvonatkoztatott, konkrét történelmi elemeket jelzésekre egyszerűsítő szerkesztésmód”.

Pedig a közös és az újdonság inkább az, hogy nemcsak a kelet-európai diktatúrákban élő emberi leépülés, az önfeladás, hanem a korszak *emberi összhelyzeteinek* katasztrófája is megjelenik.

Meglepő, érthetetlen volt, hogy a Miskolci Nemzeti Színház 1963. március 15-ére kitűzhetette a bemutatót.

Az előadás hiteles volt. A közönség dermedten, lassan induló tapsal fogadta. Úgy éreztem, megértették, amit láttak, de úgy tettek, mintha nem tudnák, hogy mit láttak. Azonosultak tehát a szereplőkkel. Az író szándéka szerint. „(Tomi) kimutat a közönségre: Ha már idejöttek, legalább tanúskodjanak. Látták... hallották... Ők még csak ezután kerülnek sorra...”

Két előadás után betiltották a darabot. A Jelenkor 1963-ban a 9. és 10. számában közli a szöveget és Mészöly kísérfőszójét. Pándi Pál az Élet és Irodalom december 7-i számában súlyos támadást intéz a mű és az író ellen. Közismert, hogy Tüskés Tibor leváltásában a közlésnek is szerepe van. Ezekon a tényeken túl a magyar dráma, a magyar színház újabb, elhúzódozó fáziskéséséhez is hozzájárulnak a tiltások, amelyek Mészöly számára szilenciumot, általános korlátozásokat jelentenek. Thomka Beáta monográfiájában azt is feljegyzi, hogy az *Érintések*ben később közölt mondatok a retorzió idején kerülnek Mészöly íróasztalára: „Nagy önuralom kell hozzá, hogy az ember vissza ne éljen a korlátozások adta végtelen szabadsággal.”

Egy írás maradt homályban. A betiltást követő napon jelent meg:
„Szeretjük oldalra fordítani a fejünket? Így is sok mindent látni. De ami előttünk van, amit utol kell érni... A változó, bennünket is minduntalan változtató világ pedig közben bezuhant az előnyre szerez.

A két miskolci színházi este megéreztetett valamit az útkeresésből, a színpadi kifejezőeszközök kutatásából, s az igyekezetből, amellyel mégis a nyomába érhetünk.

Mészöly Miklós darabja tele van frissességgel, izgalommal. És felelősségtudattal: meglesni a világot, közöttünk marasztalni, hogy a szemébe nézhessünk. Az *ablakmosó*ban nyoma sincs az »első dráma« bizonytalanságának.

A burleszk-tragédia a privát világba – az Ablakmosó képében – benyomuló erőszakról szól, mely szembefordítja az együvé tartozókat, káoszba űzi a rendet. A szimbolikus erejű játék nem konkrét társadalmat ábrázol, az Ablakmosó mögött nem konkrét erő mutat. Mészöly jelképrendszere protestálás az emberellenes erők ellen. Alakjai egyszerűre reális figurák és ugyanakkor önmaguk megnövelt méretű, visszatükrözött jelképei. Az ilyen hangvételű drámának nincs jelentős hagyománya színpadi irodalmunkban. Mészölyt ez nem zavarja. Izgalmas, vérbeli színházat ad. Különös, néhol filozofikus erejű meditációit átviszi szereplőire, bevonva a közönséget az emberi természet, a világ összefüggéseit kutató munkába. Az ilyen színház abból indul ki... hogy vannak dolgok, amelyek a néző számára, még a zsölyében való kényelmes elernyedésnél, zsongító elandalodásnál is fontosabbak: önmaga életének sorskérdései.” (Film, Színház, Muzsika – 1963. március 29.)

Mire emlékszem még?

A főszerkesztő barátiilag megkért az írásom megjelenése után kapott telefonutasítás alapján, hogy egy ideig ne publikáljak. Ez azokban az években többször megtörtént, nem tulajdonítottam neki nagyobb jelentőséget.

Harmincnyolc év után némi aggodalommal húztam magam elé a hajdani írást. Mit vettem észre *Az ablakmosó* lényegiségéből? Mit mertem megírni abból, amit láttam?

Az alig két esztendő alatt írt *Magasiskola*, *Az ablakmosó*, a *Jelentés...* triptichonja a magyar irodalom társtalán hozzászólása az akkori-mai európai irodalom egyik legnagyobb témájához. Eltökélttség, útkeresés a magyar irodalom, a magyar dráma többszörös fáziskésésének behozására. Formát-nyelvet talál a korszak *univerzális* kelepcehelyzeteire, az emberi mentalitás deformálódására, ez volt a három műnek, vagyis *Az ablakmosó*nak is a „kockázatvállalása”.

Az írásom megjelenését követő napon ment végig a hajdani New York-ház második emeleti folyosóján, vállán vászontarisznyájával. Megállt a szerkesztőségi szoba nyitott ajtajában. Odaléptem hozzá. Kezet nyújtott, továbbhaladt, visszaintett.

Földényi F. László írta egyik kiváló esszéjében: Kertész Imre nevetése, amely a számára szinte elérhetetlen messzeségből hallatszik, azzal szembesíti, hogy a saját szabadságát ne másoktól kérje számon, hanem önmagában keresse.

Értelmezhetjük hasonlóan Mészöly Miklós hajdani intését.

És kezdjétek ezzel, barátaim, amit akartok. Amit tudtok.

AZ ÚJRAOLVASOTT ATLÉTA

A könyv, amelyet Mészöly Miklóstól először olvastam, *Sötét jelek* című novelláskötete volt. 1957-ben megjelenhetett néhány kötet a Magvető Kiadó gondozásában, melyek előkészítése még a forradalom előtt, az „olvadás” korszakában kezdődött meg. Ekkor látott napvilágot alacsony példányszámban Mátyás Iván *Idegen szobák* című kötete, Weöres Sándor *A hallgatás tornya* című versgyűjteménye mellett Mészöly Miklós könyve. Azonnal meggyőződtem, hogy a hivatalosan szorgalmazott irodalompolitikai igények, a szocialista realizmus elvárásai helyett itt egészen másról, modern életlátásról, nyugtalanító kérdésekről, újszerű kifejezésmódról, sűrű atmoszféráról, önállóságról és eredetiségről van szó. Az „előzményeket”, az irodalomtörténeti tényeket az első benyomásokhoz később tanultam hozzá. Azt, hogy első novelláit még Molnár Miklós néven Várkonyi Nándor közölte a pécsi folyóiratban, a Sorsunkban, azt, hogy első novelláskötete, a *Vadvizek* a Batsányi Társaság Könyvtára szépirodalmi sorozatában jelent meg 1948-ban Pécsen. Ezért talán nincs semmi különös és csodálatra méltó abban, hogy amikor még harmincadik életévemen innét a Jelenkor szerkesztője lettem, az elsők között – más, Pécsről és a Dunántúlról elszármazott írók mellett – tőle kértem kéziratot. Mészöly akkor készül (vagy már elkészült?) regényének, *Az atléta halálának* egyik részletét küldte el. A könyv végén a regény keletkezésével kapcsolatban ez az adat olvasható: „Porkoláb-völgy – Budapest 1960. július – 1961. január”. Ezzel szemben az akkor kéthavonta megjelenő Jelenkor 1960. évi 6. (november-decemberi) számában a kész regény mintegy ötödét közöltem. A folyóiratban megjelent és a kötetben közölt szöveg között alig van eltérés: a könyvnek e részlete csupán néhány bekezdéssel bővült. A közlés környezetét is érdemes fölledézni: a folyóiratnak ugyanebben a számában többek között Beney Zsuzsa, Csorba Győző, Kalász Márton, Takáts Gyula, Tornai József verseit találjuk, Konrád György Roger Martin du Gard regényéről, *A Thibault családról* írt hosszú tanulmányt, Bertha Bulcsu egyik korai elbeszélésével van jelen, Tellér Gyula Kálidásza-fordítását adja közre. Az „utózmány” is ma már irodalomtörténeti tény: szerkesztésem idején, 1964 nyár végéig Mészöly Miklósnak a Jelenkorban három elbeszélése látott napvilágot, továbbá két részletben közöltük *Az ablakmosó* című színpadi művét (a második részhez csatolva az író tanulmányát, önértelmező jegyzetét), a folyóirat *Naplójegyzeteinek* kétszer adott helyet, s elküldte vallomását *Táj és történelem* című körkérdésünkhöz. A folyóirat 1964. évi 8. számában találjuk *Történet* című elbeszélését; a Jelenkornak e száma szerepel utoljára szerkesztőként a nevem. Aztán hat éven át, egészen 1970-ig hiányzik Mészöly Miklós írása a folyóiratból.

Az atléta halála – csaknem egy esztendővel a francia nyelvű kiadás után – 1966-ban jelenik meg a Magvető Kiadónál. Vagyis a kézirat majd hat évig pihent a magyar kiadó polcán. Érdemes fölledézni, hogy az élő magyar irodalomból mi jelent meg nálunk a regény megírásának idején, és azt is, hogy mit tett az olvasók asztalára a magyar könyvkiadás 1966-ban. Néhány név az 1960-as listából: Barabás Tibor, Berkesi András, Földeák János, Szabó Pál, Urbán Ernő... 1966-ban ezek az írók szerepeltek „az országos terjesztésre kiadott szépirodalmi művek” szerzői között: Fehér Klára, Gerencsér Miklós, Gergely Márta, Illés Béla, Szilvási Lajos... És két könyv, ami eltér az összképtől: Hernádi Gyula *Folyosókja* és Sánta Ferenc *Az árulója*. Ez volt az a környezet, amelyben Mészöly Miklós regénye keletkezett és megjelent Magyarországon.

Közelmúltban előkerült dokumentumok, a Kiadói Főigazgatóságnál keletkezett iratok a regény kiadói előtörténetét is tükrözik. Az író kéziratát elkészülte után azonnal benyújtotta a Magvető Kiadónak. Mészöly Miklós regénye a kiadó 1961 első negyedévi jelentésében a „beérkezett és visszautasított művek” között szerepel. A Kiadói Főigazgatóság egyik 1963 októberében kelt „megjegyzése” Mészöly Miklós nevét Hernádi Gyula, Mándy Iván és Szász Imre „tevékenysége” mellett említi. Az *atléta halála* kéziratát egy 1964 nyarán keletkezett, „az élő (!) magyar szépirodalom helyzetét és fejlődésének néhány vonását” taglaló följegyzésben még mindig a „visszatartott” művek között találjuk Szász Imre (*Gyertek este 9-kor*) és Hernádi Gyula (*Az ég bűtorai*) egy-egy munkájával együtt. Ide kívánczik egy másik, ugyancsak nemrég előkerült följegyzés, amely 1963. december 13-i keltezéssel a Jelenkor-ról, pontosabban „a Jelenkornál jelentkező hibák gyökereiről” készült az MSZMP kulturális osztályán. A terjedelmes szövegben többek között ez olvasható: „Ennek a korszerűség-igénynek rossz felfogása nyilvánvalóan a fiatal szerkesztőgárda marxista kultúrájának alacsony volta mellett általános tájékozatlanságukat, műveltséghiányukat is mutatja... Nem veszik észre, hogy miközben állandóan azt hangoztatják, hogy a provincializmus ellen harcolnak, a legprovinciálisabbak, büszkéek, hogy a magyar »Ionescót«, Mészöly Miklóst közlik. (Ionesco biztosan nem ambicionálja, hogy a francia Mészöly legyen.)”

Az *atléta halálát* 1966-ban vehette kézbe először az olvasó. A teljes regényt harmincöt évvel ezelőtt olvastam először. Akkor Mészöly ezt írta a könyvbe: „Tüskés Tiboréknak nagy szeretettel, barátsággal Miklós. Bp. 1966.” Most azt keresem: mit mond a könyv a mai olvasónak? Érvényes-e ma is a szöveg „üzenete”? Érdemes-e ma is kézbe venni, elolvasni a regényt? Ma is az új magyar próza jelentős alkotásai közé tartozik-e?

„Tulajdonképpen az Állami Sportkiadó kért meg rá, hogy valami emlékezésfélét szerkeszsek az életéről, ne hosszút és főképp ne túlságosan szakszerűt.” Ezzel a mondattal kezdődik a regény. Valamivel utóbb ezt olvassuk: „Lassan nyolcadik hete, hogy megtaláltuk a holttestét a vlegyászi Égettkő-völgyben.” Itt még nem tudjuk, hogy ki az emlékező és ki a halott. Vagyis a történet krimiszerűen, a végével kezdődik (valaki meghalt, és valaki emlékezésfélét ír róla), és csak fokozatosan bontakozik ki, hogy a halott: Őze Bálint középtávfutó sportoló, a rá emlékező pedig Hildi, aki tíz éve az atléta élettársa. A történet tehát fikcióra épül: Hildi anyagot gyűjt egy majdan megírandó műhöz, s míg Őze Bálint életét kutatja, valójában elkészül, megíródik Mészöly Miklós regénye, *Az atléta halála*.

Hildi a sportoló múltját nyomozza: arra kíváncsi, mi előzte meg a tragikus befejezést? Szükségszerű volt-e edzés közben a sportoló halála a Vlegyászián, vagy véletlen baleset okozta? Az alakok sokasága veszi körül a főhőst: rokonok, gyerekkori barátok, sporttársak, szerelmek. Térben és időben kitágul a történet: a vlegyászi halál előtt prágai múlt rosszullétről, karlsteini kirándulásról értesülünk, megismerjük Őze Bálint tardosi gyerekkorát. A sportoló halála és a nyomozás jelenideje 1953, de az események egészen 1937-ig visszanyúlnak: ekkor készülhetett az a fénykép, amelyen Őze Bálint a tardosi kamaszkori barátok közül Mesnyák Pocival és Geresdi Kálmánnal együtt látható, de az „ötösfogat” tagja volt még Bangó és Pécsi Pici. A sztorit, a regény cselekményét fölösleges földidézni, talán ennyiből is kitetszik, hogy Mészöly Miklós itt egy a magyar prózában korábban kevésbé ismert kompozíciós eljárással, az időjátékkal és az asszociációs szerkesztési móddal él. Őze Bálint életét a születéstől a halálig nem a mese kronologikus rendjében ismerjük meg, hanem abban a sorrendben, ahogy részben a „nyomozást” folytató Hildi, illetve a neki emlékeit elmondó Őze Bálint földidézi. Bár ez a kompozíciós technika például Szabó Magda két sikeres regénye, a *Freskó* (1958) és *Földidéz* (1959) óta nem volt ismeretlen az újabb magyar elbeszélőirodalomban, Mészöly Miklós regényének szerkezetére a szokatlanság erejével hatott, s Falus Róbert Népszabadság-beli véleménye szerint *Az atléta halála* „csak sznobok és széplelkek gyönyörűségére íródott”. Talán bebizonyosodott azóta, hogy mégsem.

A szöveget a különféle jelek és jelképek még távolabb sodorják a hagyományos prózától, a tradicionális regényszerkezettől. Bálint a báta kolosi „díszfutásról”, ahol egy aranyozott Sztálin-szobrot avattak, hazafelé tartva mesélte el Hildinek, hogy egyszer egy erdei pályán futva egy nagy, szőrölyhos lepke üldözte, ami nem akart róla leszállni. Amikor a Vlegyászán megtalálják Bálint holttestét arccal a föld felé fordulva, azon is egy szőrölyhos lepke maradványai vannak. Ugyanilyen sejtelmes jelentést kap az utolsó vlegyászi éjszaka eseménye, amikor egy dadogó fiú fölveri álmából a párt, hogy menjenek le azonnal a faluba, ahol azonban nem találnak senkit, aki hívta volna őket.

Az olvasó a történetek, a helyszínek és az alakok mögött valóságmozzanatokat keres, eseményeket, neveket szeretne behelyettesíteni. Igyekezete kudarcra jut: bár az író személyiségében föllelhetni „atlétai” vonásokat, alakjában egy teniszbajnok testtartását, az is tudott, hogy az ötvenes évek elején kapcsolatban volt a bábjátékszással (ennek világát idézi a regényben Bálint sógornője, Réka városligeti Hóvirág Bábszínháza), s Tardos rajzában, Bálint gyerekkorának kisvárosában itt-ott Szekszárd, a római Alisca, az író szülővárosának képére ismerünk, sőt a regényben valóságos földrajzi nevekkkel (például Prága nevével) találkozunk, de sem Óze Bálint alakját, sem a regény fiktív helyszíneit nem azonosíthatjuk a kézzelfogható, ténybeli valósággal.

Különös, hogy amit a korabeli marxista kritika az író szemére vetett, az tudniillik, hogy hiányzik a regényből a korrajz, a történeti háttér, s az író csupán a személyiségrajzra, az emberi szubjektumra és az emberi viszonylatokra koncentrál, mennyire megalapozatlan és téves, mennyire torzító elfogultságból fakadt. Ez az az idő, amikor az íróktól azt várták a politikusok, hogy a „lélek mérnökei” legyenek, de a Gulágot megjárt Lengyel Józseftől egy pécsi kávéházi asztal mellett azt hallottam: „Hogyan láthatná előre az író a történelmet? Mutassanak nekem egy politikust, aki meg tudja mondani, hogy mi lesz holnap!” Hildit valóban nem a „történelem” érdekli, hanem a „véletlenek”. „Egyébként nem is nagyon hiszem, hogy amit olyan fölényes sokat tudással történelminek szoktak nevezni, önmagában bármit is megmagyarázna” – adja hőse szájába véleményét az író. „A férfiak (legnagyobb gög-gel persze a politikusok) szeretik azt állítani, hogy az események közben is tévedhetetlenül tudják, mi a világ értelme, a körülmények igazi jelentősége akkor és abban a pillanatban” – olvassuk pár sorral alább a Lengyel József véleményével egybevágó gondolatokat a regényben. Ennek ellenére a cselekmény háttérben vízjelszerű finomsággal, áttűnéssel mindig ott érzékeljük a történeti valóságot, az európai történelmet, a kor, az idő lenyomatát – például Pécsi Pici alakjában a hitleri fasizálódás folyamatát, Budapest ostromának jelzesszerű föl-villantásában a második világháború szörnyűségét, a báta kolosi futóverseny groteszk rajzában a „személyi kultusz” éveinek torzulását.

A regény figyelemkeltő formai újszerűsége mindenekelőtt a cselekmény kibontásában, a mű szerkezetében mutatkozik meg. A szöveg nem oszlik fejezetekre, éles vágások tagolják, s egy-egy asszociációs egységet csak sorkihagyás jelez. Az idősíkok folytonosan változnak, keverednek egymással, az emlékezet előre-hátra „kocsizik”, az elbeszélést késleltető mozzanatok szakítják meg, s egy-egy rész nem azzal folytatódik, amit az előző alapján várnánk. Bálint gyermekkorára emlékezik, az „ötösfogatra”, majd szavai hirtelen megszakadnak: „De nem – ennek így semmi értelme. Még előbből kell kezdenem” – olvassuk a két külön bekezdésre tördelt sorokat, majd következik annak elbeszélése, ami egy korábbi időben, „az első nyáron történt”. Ezek a váltások egyszerre keltenek homályt és egyszerre tartják ébren az olvasó figyelmét. Példa a szövegben egy zavarba ejtő, alig észrevehető váltásra: Luka bácsi, az öreg csobán egy bekezdés végén mondja, amikor Bálint keresésére perculnak: „Most már mindjárt odaérünk.” És a következő bekezdés első mondata: „Pár perccel fél hét után érkezünk meg.” De ez a megérkezés nem a holttest színhelyére történő megérkezésre vonatkozik, hanem arra az időre, amikor Hildi évekkorábban megérkezik tanítványaival a ligeti bábszínház bódéjához.

Hosszan beszélhetnénk még a regény újszerű ábrázolásmódjáról, „szűkszavú, megértő tárgyilagosságáról” (amivel Hildi jellemzi Bálintot), a hosszadalmas leírások, elemzések, kommentárok és analízisek hiányáról, a rövid, egyszerű, lakonikus, tömondatos mondat-szerkezetekről, a sport világából vett hasonlatok eredetiségéről, lírai szépségéről. (Például: Bálint „mint egy homokba szúrt, lassan elhajló gerely, teljes súlyával rám dőlt”; vagy: „A Szent Vitus templom tornyán, mint a startpisztoly-cső, vakító élesen csillogott egy fémes tetőcserép.”) Ábrázolásmódjában nem a jellemzés, a személyek bemutatása, hanem a tárgyak pontos leírása dominál. Sajátos eszköze a párhuzamosság: annak elbeszélése, amit a történetet lejegyző Hildi lát és érzel, valamint annak rögzítése, amit Bálint mond el az asszonynak. A kétféle szöveg, a Hildi-féle szöveg és a Bálint emlékezetében megjelenő szöveg különbözőségére a párbeszéd kétféle – gondolatjellel, illetve idézőjellel történő tipográfiai jelölése utal. Az ábrázolás hasonlóképpen sajátos eszköze a látszólag apró részletek ki-nagyítása, a jelentéktelen és a jelentős mozzanatok egymás mellé állítása. Egy idősebb férfiről, egy ötven év körüli patikusról olvassuk: „Éppen újságot olvasott. A kezére emlékezem jól, ahogy a fekete márványlapra fektette: jobb kisujján majdnem kétcentis köröm sárgállott.” Ezt a mondatot annak a barátságatlan szobának a leírásában találjuk, ahol Batakoloson a bemutató előtt Bálint lepihent: a deszkapadló „ragadós barnára volt festve, és a deszkák között ujjnyi széles vályú feketélt: nem passzoltak össze”.

Ami a regény csupán formai újszerűségének látszik, nagyon is összefügg az író lét-szemléletével, világképével. Nemcsak arról van szó, hogy *Az atléta halála* némely helye olyan meditációs anyagot tartalmaz, ami Mészöly Miklós esszéire, tanulmányaira, jegyzeteire emlékezteti az olvasót. Ilyen meditatív gondolatokat olvashatunk a regényben az alázat és a makacsság viszonyáról, a rossz lelkiismeretről, az emlékezet megbízhatatlanságáról, a „csömörrig habzsoltsz szabadságról”, a gyűlöletről és a szeretetről, a menekülésről és a hűségről. Ilyen mondatok a következők is: „tudni egy ténny, amit a többiek nem tudnak: ez mindig megtévesztően jó”; vagy: „ha túl sokan lelkesednek valamiért, az épp elég ok, hogy az ember kételkedjék”; vagy: „megtanulta gyűlölni a képzeletet, mert tudja, hogy azzal kezdődik az igazi felejtés”.

Nem kerülhetjük meg tehát azt a ténny, amellyel a korabeli marxista kritika Mészölynek ezt a regényét (is) vádolta, nevezetesen: az író létszemlélete és világértelmezése az egzisztencialista filozófia tanításával rokon, netán azzal azonos. Kár lenne ennek a „vádznak” a valódiságát tagadni. Két gondolatot azonban közbe kell vetni. Egyrészt Mészöly Miklós nem tézisregényt írt, *Az atléta halála* teljes értékű szépirodalmi mű, regény. Másrészt az egzisztencializmus filozófiatörténeti valóság, huszadik századi gyökerű létértelmezés, akár mennyi szítkot szórt is rá – Lukács Györgytől kezdve Pándi Pálig – a marxista kritika, a szocializmus „gondolatrendőrsége”. Mi rokonítja Mészöly művét – mondjuk – Camus *Közönyével* vagy Kafka *A kastélyával*, illetve a francia és a német egzisztencialisták, Sartre, Jaspers, Heidegger gondolatrendszerével? A regény valójában a személyiség szuverenitásáról, az egzisztencia védelméről szól. Az egzisztencializmus szerint – némi leegyszerűsítéssel – az egyén magányos (anélkül születünk, hogy akartuk volna, de ezt a létet nincs erőnk elpusztítani), továbbá az embert a választás teszi emberré. A történelem az események szükségszerű láncolata, minden mindennel összefügg, a látszólagos kuszaság és véletlenszerűség azt takarja, hogy a jelenségek között nagyon is oksági láncolat érvényesül. Mit mond minderről Mészöly regénye? Hildi egyik fölismerése: „az utunk további része sem alakult másképp – bár nehéz azért mindent a véletlenre fogni, ha a sorsszerűvel olyan közvetkezeten összefügg, mint ahogy a mi utolsó hónapjainkban történt.” Hildi „nyomozása”, a jelentéktelen és a jelentős dolgok föltárása azt igazolja, hogy valójában nincsenek is jelentéktelen események. Az ember életében a választás szerepéről és kényszeréről a regény utolsó oldalain olvassuk a legkézzelfoghatóbb mondatokat. Bálint halálának tényéről medítál Hildi: „Mindez mégis olcsó magyarázat lenne, hogy gyanútlan volt. Mert azért mégse

volt egészen az. Talán azt mondhatnám, hogy egyformán esélyes lehetőségek voltak. De hát ki vagy mi választ az egyforma lehetőségek közül? Mi magunk? Nincs kerek magyarázat. Csak tények vannak, úgy látszik. Meg erős, átható tájak." Ugyancsak Hildi mondja Bálintról: „Akkoriban már végérvényesen el volt kötelezve... De azért e kétség is megmaradt ugyanakkor, hogy csakugyan jól választott-e. És hogy valóban ő?... Vagy csak a táj babonázta meg?" Ennek az írói világeértelmezésnek hiteles és árulkodó nyelvi kifejezései, jelei a szövegben minduntalan fölbukkanó kötőszavak: „vagy”, „mégis”, „de”, és a bizonytalanságot sejtető sok-sok „talán”.

A regény a szocialista realizmus kívánalmainak, esztétikai igényeinek mutatott finnyával ér véget. Hildi túl sokáig írta Bálint krónikáját, és elkésett vele. „Legalábbis egy időre, ahogy udvariasan közölte velem a Sportkiadó. Az történt ugyanis, hogy időközben megjelentettek egy életrajzot Bálintról, A Mi Bajnokaink nagy példányszámú és népszerű könyvsorozatukban, *A bátakolosi hős* címen.”

Szerencsére Mészöly Miklós regénye, *Az atléta halála* nem maradt kézirat – jócskán megkésve, megírása után hat évvel –, magyarul is megjelent. És a regény utat nyitott az író újabb könyveinek megszületése előtt. *A Jelentés öt egérről* című novelláskötete 1967-ben lát napvilágot (erről már annak idején írtam is), a *Saulus* 1968-ban jelenik meg, s a *Pontos történetek, útközben* 1970-ben adják ki. A hatvanas évek végén az új magyar próza más jeles képviselői, Hernádi Gyula, Konrád György, Mándy Iván is levegőhöz jutnak. Megszületik az újabb magyar próza.

Az atléta halála óta Mészöly Miklós írói pályáján nagy és termékeny utat tett meg, de első regényét sosem tagadta meg, sosem váltott át másféle írói szemléletre. Ha valamely irodalomértelmező ma azt hiszi, a modern magyar prózát ő fedezte föl, gondoljon arra, hogy irodalmunkban ennek már több mint negyven éve olyan jelentős és maradandó alkotásai születtek, mint Mészöly Miklós regénye, *Az atléta halála*, melynek értékei ma sem avultak el.

Könyvheti dedikáláson Polcz Alaine-nél 1995 júniusában (Thomka Beáta felvétele)

„EGY SÉTA TÖRMELÉKEI”

Az atléta halála körül

„Ilyen szavak pedig nincsenek”
(Nádas Péter)

A címbe foglalt idézetre, amely számomra pontos metaforája a Mészöly-életműben való bolyongásnak, az író egyik noteszlapján bukkantam, amelyet a *Film* című regénye kapcsán jegyzett fel. *Szabad asszociációs cím-ötletek, forgácsok gyártására beszéltem rá magamat. Mi jutott eszembe tíz perc alatt? Nem számítva a végleges változatot, nyolcvankilenc lehetőséget vetett papírra.*

*

Ahhoz, hogy jól olvassunk, fel kell lelnünk a közbeeső gondolatokat. 1963-ban egy akkor negyvenkét éves filmrendező megkérhette néhány barátját, szerepeljenek készülő játékfilmjében. Így az akkor ugyancsak negyvenkét éves író, aki két évvel azelőtt megírta már kisregényét – amely azonban csak 1966-ban lát napvilágot magyar nyelven –, a film két jelenetében is látható. Csorba Győző szavai nyomán így lehetne *elképzelnünk* őt: „(...) rendkívül megnyerő külsejű, szép férfi volt, magas termettel, daliás tartással; haja akkor még sötét volt, szemei kékek, érdeklődők és figyelmesek (...) ez az ember pontosan olyan volt, mint a prózája. A művek, amiket írt, nemcsak tudásából, jelleméből és egyéniségéből, de külső megjelenéséből, tartásából is következtek.” *Nem közönséges kölönc ilyen alkattal prózaírónak lenni.*

*

A lezártnak talán mégsem tekinthető életműben ösvényre lenni, utat vágni, szurdikba csúszni, tisztáson megpihenni, tévútra jutni, utak kereszteződésében állni, irányt mutató jelzésekre bukkanni, mégis sokszor ugyanoda kijutni, de mindig útközben lenni – *az ilyesmi még sincs kockázat nélküli.*

*

Minden folyamat, mely már belátható (vagyis teljes lefutásában látszik áttekinthetőnek) – számunkra csak fikció, látszat, illúzió lehet. Egy ilyen áttekintés ugyanis egy-egy részlet megállítása is.

*

Az atléta halála című kisregény a szerzői keltezés szerint 1960 júliusa és 1961 januárja között íródott, részben a Szekszárd környéki Porkoláb-völgyben, részben Budapesten. A korszak különös ideológiai, kiadói politikájából következően azonban a kötet előbb látott napvilágot franciául (1965-ben), illetve németül (1966) s majd csak eztán magyar nyelven. Megjelenését nem is követte kitüntető figyelem: például egy rövid kritika Rajnai Lászlótól a Jelenkor 1967/1 számában, Béládi Miklósé a Kritika 1966/5 számában; a legalaposabb, legkörültekintőbb, s a korszakban feltűnően a leg-Mészöly-érzékenyebb írás Albert Pálé az Új Látóhatárból (XVII/2, 1966). Ha az azóta terjedelmessé, de átfogóvá korántsem vált Mészöly-recepcióban kutatunk *Az atléta...* után, kevés kivétellel, inkább bekezdésnyi említésekre lelünk. A kivételek között van Karátson Endre összehasonlító tanulmánya *Az atléta haláláról* és Esterházy Péter *Függő* című regényéről, vala-

mint Thomka Beáta Mészöly-monográfiájának vonatkozó fejezete. Az első Mészöly-regény, ha nem számítjuk a *Fekete gólya* című ifjúsági regényt, nem sorolódik az életmű meghatározó sarkpontjai közé. Noha az egész Mészöly-opusz az ontológiailag, kompozicionálisan és nyelvképző, nyelvalkotó struktúrájában is jellemző *elbeszélői kétely* fogalmának – mint írói problémának – a következményeivel Mészöly nagyobb ívű szerkezetben először *Az atléta halálában* számolt.

*

A mészölyi poétika, folytonos alakulásaival, feddhetetlenül *szenvédélyes érdekltségével a lappangó történet természete* iránt sem a „társadalmi”, „társadalom-kritikai” témaválasztásban, sem az értelmezésbeli azonosságok-azonosíthatóságok felmutatásában nem tett eleget a „kor-szerűség” kétes eszméjének. „A műve körül terjengő ködöt a rendkívüli műgonddal készült *Saulus* oszlatta el (...) az *Alakulások* aztán már föltétlen elismerésben részesült (...) Mészöly nézőpontváltásainak, kivált a hatvanas évek első felében, az volt a lényeges megkülönböztető jegye, hogy felszámolta a nézőpont nyugodt, szilárd öntudatát, és a biztos tudás helyébe a bizonytalanságot ültette, a racionális ítéleteket az intuíción ráérzéseivel helyettesítette” – írja a fogadtatás körülményei kapcsán 1981-ben Béládi Miklós, akit feltétlenül az első értő-értékelő Mészöly-olvasatok szerzői közt kell említeni. *Még egy vesszőt sem ártatlanul rakunk oda, ahová rakunk.*

*

A szerzői önértelmezés, önidézés, öntükrözés a mészölyi életmű formajegye. Ennek bizonyítéka nemcsak a régi írások újabb és újabb kötetkompozíciókba helyezése vagy a *Hamisregény* című mű kompilálása, hanem a számtalan napló- vagy egyéb jegyzet, esszé, noteszlap, gondolatcserép, munkanapló-részlet, amelynek feltehetően csak csekélyebb része olvasható az esszékötetekben. Így ha *Az atléta halálával* kapcsolatos szerzői „dokumentáció” után nyomozunk, a kötet legutóbbi, 1998-as kiadásának függelékében Thomka Beáta három ilyen írást is közöl. A *Párbeszéd* című interjúkötetben pedig a szerző szerint az *Atlétát talán a lélektani regény és az impresszionista ábrázolás címszavaival lehetne durvoán jellemezni*. Egy 1970-ben készült interjúban így válaszol az ÉS újságírójának *Az atléta...-ra* vonatkozó kérdésére: *Elég változatosan értették félre, ha a külföldi kritikákat is figyelembe veszem. De én ezt erénynek gondolom. Olvastam, hogy Hemingway óta nem írtak ilyen jártassággal a sportról; hogy a szocialista társadalom Hamletje; itthon, többek között, hogy sznoboknak való, s nincs mondanivalója (...) Néhány kritika különben utalt arra a közérzeti háttérre, ami nélkül biztos nem írtam volna meg. S valószínű, hogy a Saulus-t se. A két regény stafétaváltásban követte bennem egymást, leírhatatlanabb pályára akartam szorítani a futómat (...) Az atlétám, mint típus, félúton van, sem itt, sem ott egészen. Morálgörccse, megszállottsága semmibe fut. Szükségszerűen magányosodik el. Hamlet, de kissé l'art pour l'art ez. S elsősorban a saját megváltásának az éhsége pusztítja.*

*

Őze Bálint története nem sportregény, s nem is csak szerelmi történet, bár kétségkívül az is, hanem sorsparabola. Parabolává azonban éppen nem az aktuális kollektív erkölcsi szabály- vagy normarendszer követésében válik ez a sors, hanem ennek ellenében. A címbe foglalt végkifejlethez vezető események felfejtését, hiteles elbeszélését a szerző átruházza egyik teremtett nőalakjára, Hildire. *Ha ez az áttételes személyesség kimarad a mítusból, a mű a hiteltelenség közönyének burkába kerül...* A szerelmes nő, Bálint életének tanúja válik az áttételes személyiség optikájává, a történetdarabok összeillesztésének a lineáris folyamatában mindvégig tematizálva a „megbízhatatlan” elbeszélő státusát, amely tehát nem valamiféle jellemhiba, hanem poétikai következmény. *Az irodalom nem sokban különbözik Bolyai párhuzamosaitól. Hogy csak ígéretet tudja a nagy találkozást, amikor a szó egybeesik a ténnyel.* A lehetséges interpretatív gesztusok megsokszorozódásában, melynek irányai a szerzőtől, az elbeszélő Hilditől, a végül az emlékezést „hivatalosan” megíró sporttársak-

tól az olvasóig sokfelé mutatnak, több/nagyobb rész nyílik a *téri tágasságra*, amely Mészöly egyik legfontosabb metaforája. A regény mottója („Gyorsabban, magasabbra, távolabbra”) az 1963-ban született *A tágasság iskolája* című esszé mottójául is szolgál. Ez az írás nemcsak a mészölyi látás- és alkotásmódra világít rá alapvetően, hanem az atléta által hajszolt létezés-rekord csak technikailag megvalósítható pseudo-élményére is. *S amivel egyenértékű csak egy lehet még: a mozdulatlanság*. Ez a mozdulatlanság következik be Bálint halálával, akinek stopperóráján, noha *sose mulasztotta el ellenőrizni az időt, nullán álltak ekkor a mutatók*.

*

Hildinek a történetmondás mikéntjére vonatkozó reflexiói, kételyei tagolják, rendszerezik az átélés hitelességével kecsegtető elbeszélést. Mintegy *captatio benevolentiae*-ként deklarálja elfogultságát – *Komolyan hiszem, hogy csak az tud igazán tárgyilagos lenni, akinek minden oka megvan rá, hogy elfogult is legyen* –, gyengeségét, nőiségét/nőiességét, a szerető alázatos pozíciójából. *Az igazi megértésben mindig van egy csöpp gyengeség is. Az ilyesmi persze manapság nem hangzik jól, gyáva okoskodásnak ítélik, de a nők tudják, hogy nem így van*. Az Állami Sportkiadó kérésére íródó „lírai emlékezés” elkészültét végül megelőzi a csapattársakra bízott életrajz kiadása, amely a „Mi Bajnokaink” könyvsorozatban jelenik meg *A batakolosi hős* címmel. *Amit szerettem volna – a pusztá tényeket leírni, a tárgyakat, az ismétlődéseket, olyan apróságokat, melyeket csak az érezhet fontosnak, aki megtanulta gyűlölni a képzetet, mert tudja, hogy azzal kezdődik az igazi felejtés*. Hildi felidéző elbeszéléseinek célja adatgyűjtés, annak a férfinak a megismerése, akivel tíz évig élt együtt. A nyomozástörténet egyes részleteit mint a történet részese meséli el, más fontos életmozzanatok Bálint felidézett elbeszéléseiből kerülnek felszínre, közvetlen idézetként, soha nem használva a függőbeszéd-formát. A narrációt gyakran szakítják meg hitelesítő, önreflexív, az elbeszélés nehézségeire utaló kiszólások. *Az én emlékeimre rámásolódnak az övéi. És nem tudom szétválasztani őket*. Az emlékezés előhívásának gyakori eszköze a fénykép. Az atléta életében fontos szerepet játszó barátok közül néhányat Hildi csak képről ismer (így az elbeszélés idején már Argentínában tartózkodó Mesnyák Pocit, aki viszont felbukkan Mészöly egy másik sport-entériójában, az 1990-es *Wimbledoni jácintban*), a *neobarbár* kamaszkori egyezés elmulasztásának közvetlen oka egy elrejtett fénykép, ahogy ismét egy fénykép lesz Pici ürügye ugyanennek az egyezésnek a felülésdoboz – amit Bálint elutasít. A felidézés madelaine-szerű inductora egy Dreher-Maul doboz, benne az atléta tárgyaival, melyekről pontos listát is készít, *egy halott már semmit nem ígér cserébe, ha kérdezünk. Talán a tárgyak még. És az a megkésett szorgalom, ami az emlékezés*.

*

Bálint életrajzának eseményei nem a biográfiai idő linearitásában sorolódnak elő, hanem az elbeszélői tudat asszociációs működésének eredményeképpen szerveződnek fontos helyek és személyek köré. Bálint szülőhelye, a feltehetően dél-dunántúli Tardos, a kamaszkor színhelye a „tardosi ötösfogattal”, Prága, Batakolos és a végzetes hely, a Vlegyásza. Az elbeszélő események történeti ideje Hildi utalásaiból pontosan meghatározható: a kép az ötösfogatról 1937-ben készült, egy hosszú éjszaka 1943-ból, egy Sztálin-szobor avatása Batakoloson, Bálint és Pécsi Pici utolsó találkozása 1953-ban, közvetlenül az Égettkő-völgyébe való utazás előtt. A történelmi idő – például a lágerba hurcolt lengyel atléta feltételezett edzésnaplójának kutatása, *Bálint csakugyan válságban volt a háborús években, bujkálás, az ötvenes évekbeli elit sportoló szerepe és a vele járó kötelességek, a félelem tünetei* –, nem jelenik meg erős kontúrokkal, s éppen ez a háttérben elmosódó elrajzolttság teremt fenyegető atmoszférát – *43-ban például egész Budapest rettegett a bombázástól, de ezt napról napra, óráról órára elfelejtettük, s valami egészen másfajta rettegésre váltottuk fel* –, s utal egyszersmind a regény keletkezésének kultúrpolitikai körülményeire és példázatszerűségére. *Azt is mondhatnám: alapvető konfliktusba kerültünk a történelemmel. Il-*

letve azzal – de ezt inkább első személyben teszem hozzá –, hogy elsősorban kollektív vállalkozásoktól meg hajráktól várjuk, hogy az egyéni szféra, az egyén tényleg nagykorú legyen; és következőképp mindaz, amit mint összesség tesz majd.

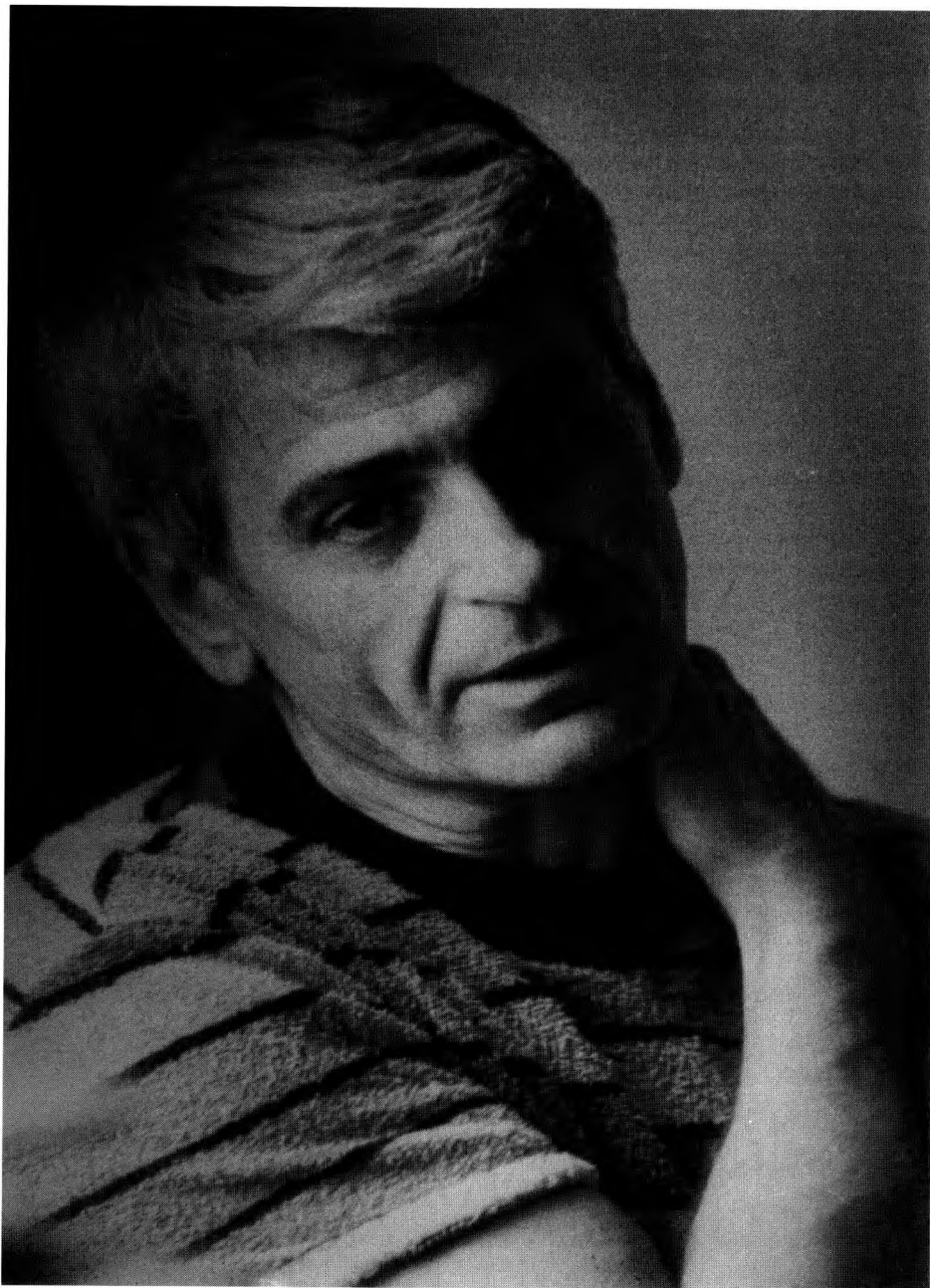
*

Bálint sorsának fonalát három párka fonja: Hildi, Pécsi Pici és Réka. Pici a kamaszkori világ legfontosabb szereplője, a gyermekkor, a kamaszkor helye, azt hiszem, egy kicsit mindig kétértelmű hely marad. Még ha olyannak tudna is megmaradni, amilyen volt, akkor is megszűnik. A mi távozásunkkal szűnik meg. A tardosi kamaszközösség kérlelhetetlen törvényeiből, hierarchikus, önállótlan viszonyaiból az ártatlanság hiányzott. A Pécsi Picivel történt egyezés a bűnbeesés allúziója, s Bálintnak az ekkoriban szerzett tizenöt centis seb a stigmája. Bálint menekülése a lánytól az utolsó találkozásukkor sem válhat befejezetté, lezárttá, amikor a lány az arcába vágja: *Semmivel sem lettem különb, mint aminek indultam. De erre te is büszke lehetsz.* Az atlétának a bábművész Rékával – egyúttal sógornőjével – való kapcsolata alkati hasonlatosságaira, de nem azonosságaira épül, a bábuk és a sportpályák, szakmájuk iránti aszketizmusukra. A Réka bábszínházát (szenvedő, antropomorfizált ábrázatú bábuival) és a művész-figuráját jellemző félelmetes túlstilizáltság tisztázatlan és általánosító pátosza, s nem utolsósorban Bálintnak a nyomorék bátyjával szembeni rossz lelkiismerete, pedig anélkül nincs semmi, *hűség síncs, se rekord*, végül elmettzi a bábszínész és az atléta közötti egyre vékonyodó szerelmi szálát. Hildi a „mozdulatlanságba” vezető megváltástörténet lélekvezetője. *A passió-attitűdben – és ezt egyáltalán nem muszáj religiózusan érteni – legalább halvány remény ígéri magát, hogy a bűvös körből ki lehet lépni.* Szenzibilitása teszi képessé a beszélőt jellemzően aprólékos, finom megfigyelésekre: szagok, illatok, mozdulatok, tekintetek, hangok, szokások megfigyelésével, ábrázolásával igyekszik megint csak hiteles képet mutatni, arról, amit lát, láttat. *Csak a következetes elfogultság teszi meg a magáét – s bizony, a tárgyilagosságig.* Réka és Pici öntörvényű, független alakjaival szemben Hildi, már az emlékező-megértő írás aktusával is, a szolgálatot, a kötődést jelenti, mert a megalázkodást mindig közel éreztem a megértéshez.

*

Az ember egyedi/személyes történetének egymástól akár felismerhetetlen távolságban álló szakaszaiban, útvesztőiben belebotlik valami váratlanba, ami még ha magyarázatul nem szolgál is, de éppen akkor, éppen az a találkozás történik meg. Bizonyos, hogy megvan a magunk „mészölye” is, lehet válogatni a finom rajzolatú vízjelek, pontos történetek között. *Csak helyére kell tenni a szavakat, a szavak értelmét és gyakorlatát.* Éppen akkor, éppen azt. S marad mégis a feltérképezhetőségnek csak a reményével kecsegtető bolyongás igézete, miként *Az atléta halála* olvasása közben. *Utána tisztább a levegő.*

(A kiemelések Mészöly Miklós írásaiból származnak.)

Móser Zoltán fotója

MIKLÓS ÉS MÉSZÖLY¹

Szándékosan így: Miklósról. Jóllehet idegenkedem azoktól, akik a nyilvánosság előtt intimpistásan keresztnevükön emlegetik a művészetek nagyjait: le-Jean-Jacques-ozzák Rousseau-t, le-szegény Sam-ezik Beckettet, le-Didézik Kosztolányit, attilázgatják József Attilát. Ha az aposztrófáltat nem ismerték, van ebben a szóhasználatban valami érzelgős magakelletés, ha pedig ismerték, de nem voltak vele valóságos barátságban, akkor valami bizalmaskodó tolakodás. Közhasználatra a családnév való, a keresztnév a magán-érintkezésre. Legalábbis elvben. De lehet-e művészeknél, íróknál ilyen pontos határvonalat húzni magánember és közéleti személy között?

Miklósról hát, ezzel a problémával kapcsolatban. Illetve emlékeimet e kettősség köré csoportosítva.

Párizsban ismerkedtünk meg a hatvanas évek első felében, mikor még Kormos István sziporkázott a rue de Buci-ben, ahol derűs, boldogtalanul törzskávéházi életet élt. Vele szívesen ültek le az időnként odavetődő, nemhivatalos, hazai utazók és az emigránsok is, ő pedig élvezte a „vendégeit” egymásnak bemutató házigazda szerepét. Nem tudom már, ki foglalt még helyet aznap estefelé az asztalnál, viszont még mindig látom Miklós rendkívüli kékeszürke tekintetét, mely úgy kutatott a vele beszélgetők szemében, hogy azok figyelmét ne kerülhesse el az ő szellemi és lelki életének teljes gazdagsága. Rövidesen összekaptunk. Homályos ma már, hogy min. Valószínűleg nem értettem egyet azzal, ahogyan ő a magyarországi helyzetet elemezte, vagy elutasítottam fejtegetését arról, hogy nekünk mi a feladatunk az emigrációban. Nem bírtam sosem az útmutató embereket, Miklós pedig szívesen tartott eligazítást. Tizenkét esztendővel volt idősebb nálam: ő is, mint én, a Kakas évében született – a kínai csillagjósolás számítása szerint –, s a kávéházi találkozás kakasviadallal zárult.

1970-ben találkoztunk kétszer is. Akkor már olvastam az *Az atléta halálát* meg a *Saulust*. Azon a nyáron Budapesten részt vettem, először és utoljára, az úgynevezett anyanyelvi találkozón, melyet akkor azzal az ürüggyel rendeztek a kádárista világban, hogy „külföldre szakadt hazánkfiak” megbeszéljék a honi küldöttekkel, miképpen is lehetne terjeszteni a magyar irodalmat: a külföldön írottat Magyarországon, a hazait külföldön. Porhintés volt az egész rendezvény; a pártállam fitogtatni óhajtotta párbeszédre való hajlandóságát, és Magyarországon fényképezni az emigránsokat. Egy incidensből több is kiderült. Összeült egy kerekasztal a Fészek Klubban Béládi Miklós vezetésével. Amilyen méltányosan tehetette, ő elmondta egy Mészölyről szóló előadás keretében vagy nyomában, hogy Nyugaton megjelennek jó színvonalú magyar szépirodalmi alkotások: ezeket érdemes lenne a hazai közönséggel megismertetni. Bene Ede, az MTA Irodalomtudományi Intézetétől, felszólalt, hogy ez nem lesz könnyű, hiszen Magyarországon amúgy is rengeteg az író, ha még nyugatiak is befurakodnak a kiadók ajtajánál álló sorba, el fogják venni a megélhetést a hazaiaktól, szóval kitör a botrány. Kovács Sándor Iván az *Új Irástól* úgy nyilatkozott, őt inkább az zavarja, hogy nem ismeri személyesen a nyugatikat, szükség lenne előzetesen egy kis találkozásra, elbeszélgetésre. E fanyalgások közepette hirtelen kitört a párt hangja, a nevére már nem emlékszem. Hát azt mindenki elfe-

¹ Önéletrajzi részletek.

lejt, hogy a mi népi államunk kultúrpolitikáját a „három T” jellemzi: terjeszt, tűr és tilt? Márpedig a nyugati disszidensek irodalma a harmadik T kategóriájába tartozik, és kész. Egyekben ő, a párt hangja, felháborítónak tartja, hogy Béládi irodalomtörténeti tekin­télyével méltatja Mészöly Miklóst, ezt a népellenes író, aki szemben áll a Párttal, és akit a második T-ből a harmadik T-be kellene utalni. Rövid hangzavar után a kerekasztal szétszéledt ekkor.

Béládi még azokban a napokban meghívott lakására néhányunkat Nyugatról. Czi­gány Lórántot, Kibédi Varga Áront, talán Gömöri Györgyöt, engem. Kifejtette, hogy nyugati magyar műveket egyelőre csakugyan nem lehet terjeszteni az országban, vi­szont az lehetséges, hogy nyugatiak ismertetőt, kritikát írjanak más nyugatiakról. Ő megnyitja ezeknek az írásoknak a jövőben általa szerkesztett *Kritika* hasábjait.² Mellet­tem ült Miklós, aki Béládival jó barátságban volt, és lelkesen pártolta a befogadó kezde­ményezést. A beszélgetés egyik szünetében egy dunai evezés tervét említettem neki. Azt mondta, az ő ujjait görcs fogja, nem evezhet már. Kinyitotta tenyerét és mutatott rajta több mély, polipcsápszerűen kanyargó sebhelyet. „Szétoperálták a kezemet”, mondta, nem panaszosan, inkább elégedetten. Mint aki megérdemelte ezt kint. Lehetett volna szereplő valamelyik abszurd történetében. Meghökkenve fedeztem fel testi rokonságát írásaival, és meg is borzongtam arra gondolva, hogy nemcsak az irodalomban, a való­ságban is mennyire büntudatos ember. Közben viszont meg is könnyebbültem, hiszen nem felejtettem el párizsi csörténket, és örültem, hogy ő szemmel láthatóan túltette ma­gát ezen. Örültem, mert izgalmasnak tartottam szépprózáját, a minőségét éppúgy, mint a szemléletet, amellyel a magyar irodalmat újíttotta.

Az év szeptemberében Hollandiában láttam viszont a vaeshartelt-i, magyarítva a vas­hartyáni kastélyban, ahol a Mikes Kelemen Kör tartotta ősz eleji Tanulmányi Napjait. Ezen a sokunk szemében mitikus helyen találkozott az emigráció legmozgékonyabb szellemű fiatalsága. 1967-től kezdve hazai értelmiségiek is kaptak tőlünk meghívót, és kaptak, ha a politikai hatalomnak is úgy tetszett, kiutazási engedélyt. Történetesen Miklós és Konrád György kapott. Miklós a Kör emlékkönyveinek kimutatása szerint „Esély és kockázat. A magyar író otthon és Nyugaton” címmel tartott előadást, melynek csak egyes gondolatait találom meg az ő esszéköteteteiben. Úgy, ahogyan ő feszegette a kérdést, nem kerülhetett ak­kor nyilvánosságra, mondhatnám, a hivatalos nyomdafesték nem tűrte el, amikor pedig, '89 után, eltűrt volna, akkorra már nem volt időszerű, legalábbis nem az 1970-es változa­tában. A szöveg vashartyáni fogadtatását vegyesnek lehetett nevezni. Nem a mondaniva­lójával volt baj, hanem a kifejezésmóddal, ennek megértési nehézségével. Mai napig látom, hallom, ahogy Siklós István fenséges Batthyány-szakállát rázva, oroszlánhangon bömböli tiltakozását a *pattern* szó mészölyi használata és vaskosan magyar kiejtése ellen.

Siklós csupán azt várta el, hogy magyar író magyar szavakat használjon. Nyugaton úgy tartottuk, a nyelvtisztaság a gondolati tisztaság részeként védekezés a szovjet pártnyelv szennyezésével szemben. Ez az elvárásunk semmiképpen sem rokonítható valamiféle mélymagyar idegenkedéssel az idegen kultúrák iránt. Hiszen mi ezek kellős közepében él­tünk, akkor már cselekvően részt is vettünk bennük, és elmondható a legtöbb jelenlevőről, hogy egy, de inkább két-három nyugati nyelven folyékonyan beszélt az angol, francia, né­met szavakat abban az értelemben használva, amilyenben valóságos gazdáik, az angolok, a franciák, a németek teszik. Mindez ma már némileg kortévesztő, de akkor úgy éreztük, nagy térről van szó, és Siklós gyakorlatilag azt sérelmezte, hogy ha egy angol meg akarná érteni a *pattern* szónak Mészöly által tulajdonított jelentését, akkor számára ezt egy másik

² Nem lett az ígéretes biztatásból semmi. Illetve az írások megszülettek, csak a *Kritika* nem közölte őket, mert, ahogy ezt Béládi mondta: „kijött a Dió (Diószegi András) a diliházból, és nem engedi” Bakucz József *Napfogyatkozás* című gyönyörű verskötetéről szóló ismertetőmet végül a párizsi Ma­gyar Műhely hozta hat-hét évvel később.

angol szóval kellene lefordítani. Két világ ütközött itt össze. A hazainak is megvolt a maga ésszerűsége. Talán éppen azért, mert a Szovjetunió által Magyarország nyakába visszaültetett Párt oly durva hatékonysággal törte és törhette le a magára maradt '56-os forradalmat, a hazai ellenzék, melyhez Miklós is tartozott, szükségét érezte egyfajta szellemi szabadulásnak, erőgyűjtésnek. A '68 körül virágzó, az értékeket újjáértékelő, gondolatilag és társadalmilag felforgató, nyugati esszéirodalom kiváló fogódzkodót nyújtott, és persze kölcsönadta idevágó szókincsét, nyelvhasználatát. Szabadulás tehát és erőgyűjtés a történelmünkben hagyományos átvételek segítségével. Miért történt oly kevés erőfeszítés az új szókincs magyarítására? Nekem nagyjából az a gyanúm, nem lomposág, nem is képtelenség az ok; inkább egy új erőviszony kialakítására irányuló szándék húzódott meg a háttérben. Elvégre minden zsargont a hatalom gyakorlása céljából hozunk létre, mi emberek. Arról lehetett szó az akkori körülmények között, hogy a Párt sulykoló bükkfanyelve ellenében az ellenzék létre *akarta* hozni a maga rajtaütős, szellemi hadakozásához alkalmas, a hatalom számára kártékony madárnyelvet. Miklós esszéi úttörő jelentőségűek ebben a sokféleképpen értékelhető folyamatban, amely egyúttal az időszerű európai gondolatiság kifejezésére is alkalmassá kívánta tenni a magyar nyelvet. Javára lehet írni a fogalmi gazdagodást, a jelentők árnyalási lehetőségének biztosítását, nehéz azonban nem fenntartással kezelni azokat a ma is dívó, görcsösen pedáns szaknyelveket, amelyeknek ő is előfutára, s amelyeknek gátlástalanul keveredő németességét, franciáságát, amerikaiságát csupán annyi indokolja, hogy a velük élő hatalmi csoportosulásokon kívül más legfeljebb tolmáccsal értheti meg őket.

Miklóst a felzúdulás egyébként nem hozta ki a sodrából. Élénk figyelemmel kísérte az előadásokat, legfeljebb a hozzászólásait tüzdelte meg kevesebb idegen szóval. Azt figyeltem meg, hogy minden elemzésre kerülő téma majdnem ugyanolyan szenvedélyesen érdekli, mindenhez akar és tud lényegbevágó megjegyzést fűzni. Én a „gyökértelenség irodalmáról” beszéltem. Arra próbáltam rávilágítani, milyen sajátosan példamutató szerepet játszanak a XX. századi újító prózában olyan szerzők, mint Kafka, Nabokov, Beckett, Gombrowicz, akikre nyelvi és létformabeli területen kivüliség jellemző, s akik a alanyiságuk által irányított történetformálással valósággal kitepik a kortárs regényt a realista szemlélet földhözragadtságából. Az okok közül a „nomád” Gide és az emigráns Joyce-féle előzményeket, a nyelv illetékességében való egyre erősebb kételkedést, a vallásos világnézet hanyatlását, szóval csupa „humán” tényezőt soroltam fel. Miklós az elsők között szólalt fel s azt mondta: kifejejtetted az okok közül a technikai forradalom következményeit. S ahogy folytatta, látszott, hogy a téma elevenébe vág.

Hogy miért valójában, azt 1978-ban tudtam meg, mikor megajándékozott *A tágasság iskolájával*. Nemcsak azt láttam ezekből a tanulmányokból, hogy milyen tágas elméleti háttérrel dolgozik ez a pazar magyar abszurdista, hanem azt is, mennyire összefügg nála az általa „ontológiai”-nak nevezett abszurd a politikaival. Akkor láttam bele az ő személyes érzékenységének, bölcséleti választásainak, világirodalmi rokonságainak, stilisztikai eljárásainak, lázadó szemléletének, írásművészetének és ellenzéki szerepvállalásának mélyebb összefüggéseibe. Akkor fogtam fel, milyen logikusan teremtett a kor kihívásai és egyéni hajlandóságai számára közös nevezőt. Akkor vettem észre, milyen szívósan és következetesen formázza szellemi arcélét, és hogy szándékai tartós igénnyel és nem csupán alkalmilag mutatnak túl a maga irodalmi tevékenységének a képviselésén.

Észlelni persze észleltem, de nem tekintettem programszerűnek. Más erkölcsi fenntartásokat, kritikai szemléletet éreztetni novellákban, regényekben, és megint más érvényre juttatásukkal kísérletezni a közéletben. Azon kívül, hogy nem egy országban laktunk, elterelte az is a figyelmemet, hogy engem roppantul érdekelt az alkotó, ő pedig ezt az ábrázatát egyre barátokzóbban fordította felém. Ahányszor Budapestre mentem szüleimhez, felhívtam, és Miklós szívesen látott a Városmajor utcában, vagy ha nem ott volt, akkor Kisorosziiban. Rekkenő hőségben csöngettem (vagy kopogtattam?) egyszer nála.

Fürdőnadrágban jelent meg az ajtóban. Úgy örült nekem, olyan közvetlenül és meghittent tessekelt be a cseregékkel tapétázott falú, óriás szobába, mintha régi, gyerekkori jó barát érkeztet volna. Tüstént nekiállt rántottát készíteni, és atlétikusan fel is tálalta. Beszélgettünk csapongva mindenről, ami csak eszünkbe jutott. Párizsról, '68-ról, irodalomról, nőkről, a rendszerről, a talpnyalóiról, az ellenállókról, hosszasan, egész délután. Mindenről megvolt a maga véleménye, nekem is megvolt a magamé, s e két vélemény nagyjából mindenben megegyezett. A hajdani kakasviadalt mégsem felejtve ez az együttértés meglepett. Különösen pedig azon töprengtem, miért örülök ennek ennyire. Felidéztem az előképeket. Gyerekkoromból, családomból elvben nem emlékeztetett senkire. Annyival nem volt idősebb, hogy apám lehetett volna, bátyám nem volt, ilyet nem kerestem, és öcs-típusnak sem volt mondható, ami a gyengéim közé számított. Mégis olyasmit éreztem, hogy valamiképpen hazaérkeztem. Ezt a kérdést sajnos nem tettem fel azoknak, akik körülötte mozogtak. Márminthogy érezték-e ők is magukat ilyen otthonosan Miklós társaságában? A kettőnk között kialakuló barátság érdekelt, az ezzel együtt járó biztonságérzet szűklátókörűségével. Talán ezért nem figyeltem fel arra, hogy a rokonszenves magánmegnyilatkozásban mennyi minden közéleti.

Mindenesetre a magánvonal folytatódott Kisorosziban, ahová egyszer feleségemet is elvittem, aki akkor még nem tudott magyarul. Miklós pedig nemigen tudott franciául – ő nyugati információit német forrásokból meg fordításokból szerezte javarészt –, de némi tolmácsi erőfeszítéssel sikerült áthidalnom a nehézséget. Miklós közel egy órán át faggatta Nicole-t a francia gimnáziumok oktatási rendszeréről, különös tekintettel a történelemoktatás szempontjaira és az érettségi tantárgyat képező filozófia módszertani kérdéseire. A nyári alkotóvaskó fürdőruhás gazdája élénken panaszkolta, hogy a magyar középiskolások ilyen szellemi képzésben nem részesülhetnek, s több megjegyzést tett a marxizmus egyeduralmára. Mindezeket szintén fordítanom kellett. A körültekintő tájékozódás váratlan jelenettel zárult. Felbukkant egy jól fejlett fülbemászó, és araszolt volna a gyomos kert felé, ha Miklós nem veti rá magát a konyhakéssel. Miszlikbe aprítani e nemkívánatos rovar egy pillanat műve volt. Mintha a korlátozott magyar közoktatás vonaglott volna a penge alatt. Nemsokára azonban már arra gondoltam, ez a kegyetlenség inkább egy Mészöly-történetbe illett, s mintha valamiképpen a szerzőt magát is érték volna a vágások. Eszembe jutott „szétoperált” keze is.

Annyira magántermészetűnek tetszett a Miklóstra jellemző világ, hogy például a franciák gimnáziumi filozófiatanítása iránti érdeklődését egyéni kíváncsiságnak tulajdonítottam. Nem tudtam elképzelni, hogy ő, aki prózájában a jelentés teljes bizonytalanságban tartja, kisebb vagy nagyobb közösséghez pedagógusi határozottsággal intézhesen üzenetet. Meg is lepett, mikor Párizsban könyveinek franciára fordítója egy nap azt újságolta, hogy Mészöly guruszerepet játszik, és ehhez még valami burnuszszerűséget is ölt dunai táborhelyén. Még az év nyarán felkerestem Miklóst Kisorosziban, és csakugyan nálam tíz-tizenkét évvel fiatalabb emberek társaságában találtam. Pontosabban ez utóbbiak a házikó körüli bozótban ejtöztek, és csak időnként dugták elő fejüket mintegy türelmetlenül, miközben Miklós enyhe zavarban közölte, hogy nem a legjobbkor jöttem, mert szemináriumot tart a „fiúknak” a magyar irodalom időszerű kérdéseiről. Persze, ha van kedvem, tette hozzá, velük tarthatok, de nem hiszi, hogy érdekelne. Érthettem ezt úgy, hogy én már kinőttem az iskoláskorból, de úgy is, hogy külföldiként nem oszthatom meg az ő gondjaikat. Természetesen Miklós szívesen látott volna, ezt érezte, ha nem tart attól, hogy feszélyezem a csapatát. Ezt is érezte. Ekkor figyeltem fel arra, hogy nem burnuszt visel, csak egy kézi szövésű, reverendanyakú, görög (oros?) leninget, mely combjáig lógott elég hivatásszerűen, tolsztoji reminiscenciával.

Természetesen érdekelt a „fiúk” észjárása, e kétes hitelű meghívást mégsem fogadhattam el. Következő találkozásunk alkalmával megkérdeztem, hogyan sikerült a kis-

oroszi szeminárium. Olyasmit válaszolt, annak nincs sok jelentősége, csupán „belső használatra” való. Tudtam persze, hogy ott van belső használat, ahol van külső használat, ám azt is láttam rögtön, hogy nem tesz jót barátságunknak, ha firtatom, mi rejlik pontosan a megkülönböztetés mögött, és hogy miért is nem köthet szerves szövetséget a belső és a külső ellenzék. Akkor, 1978-ban dedikálta „nagy barátsággal, szeretettel” *A látáság iskoláját*, s ennek kanyargós gondolatmenetű, elvont fogalmazású esszéiből kaptam azt a közvetett választ, hogy a Kádár-rendszer öncenzúrák világának zavaró tükröt tartani az abszurd felfogással járó megfogalmazási nehézségek hangsúlyozásával lehet. Akkor viszont miért nem lehet olyan szövetséget elképzelni, melyben a kintiek mondják el, mert nekik lehet világosan, amit a „bentiek” csak homályosan fejezhetnek ki? Egyik általános válasz az íráság természetéből fakad: mit érnek az író gondolatai, ha saját szavai helyett más szavaival hangzanak el? Miklós esetében azonban a személyes indok még többet nyomott a latban. Ő ugyanis az abszurd problematikájába végzetes komolysággal vetette bele magát. Sőt arról is tudomást kellett vennem, hogy a metafizikai bizonyosságok által üresen hagyott térben ő magának a kiüresedésből kiutat kereső, a kiút hiányától szenvedő, a kiúttalanságra rossz közérzet, valóságos büntudati keltésével emlékeztető lelkiismeret szerepét szánja. Nyilvánvalóan át akart fordítani minden magánneurózist közgyötrelembe, én pedig a megoldás írói fogásait az adott magyarországi körülmények között zseniálisnak tartottam. Miklós felismerte, a jóhiszeműség a bizonytalanság bevallásával kezdődik, levonta ennek logikai következményeit, és megtalálta ennek legpontosabb metaforáját, az abszurd vezér önellentmondásos tevékenységét.

Nem tartottam az ellentétek egységét a magánember elárulásának; épp ellenkezőleg, a magánember leleményes tiltakozását láttam benne ama társadalom ellen, amely impotenciája ellenére önmaga célja akart lenni. Lelkesedésemnek egy francia nyelvű esszében adtam hangot, amelyben a mézőlyi mutatóvány irodalmi vonatkozásait kommentáltam, s amelyet a Sorbonne-on olvastam fel egy 1983-ban rendezett francia-magyar irodalmi tanácskozáson, némi vizolygást váltva ki a magyar küldöttség vonalas vezetőjéből. Camus abszurd közérzetével vonva párhuzamot jeleztem, hogy a képek mögötti üresség olyan többértelműség forrása, amely az olvasó számára lehetővé teszi „a történet értelmezésének szabadságát, azt a szabadságot, hogy folytathassa az író munkáját, és a megosztott felelősség okán azt a szabadságot is, hogy vele, az íróval együtt fedezze fel a történelmet helyesbítő értékeket”. Miklós örült a szövegnek. Meglepetésemre Gellért Gyöngyi fordításában ez megjelent az *Életünk* 1986 februári számában. Voltaképpen én is a közírói szerepet méltattam, de inkább csak mint a szépíró egyik és nem kizárólagos olvasási lehetőségét. Mert magát az útmutató szerepet nem tudtam igazán komolyan venni.

Ő pedig, ahogy megfigyeltem, egyre inkább élni kívánt a szerep adta lehetőségekkel. Feltűnt, milyen hangadóan szól hozzá a Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjain a vitákhoz, és hogy mind gyakrabban beszél többes szám első személyben. Ezt az irányzatot viszont ellensúlyozták, némileg énhasadásosan, a személyes találkozások, mikor mindig a maga nevében szól roppant szerényen, lefegyverző öniróniával. Kivétel egy 1988-as budapesti vacsora náluk, a Városmajor utcában, ahol őszinte meghökkenésemre az akkor másodpercek alatt liberálissá visszapingálódó Sötér Istvánnal találtam szemben magamat. Miklós ott sokszor mondta, hogy „mi”. Igaz, azt a furcsa estét nem a legsikerültebbek között tartom számon. Elérkezett aztán 1990 ősze, s a pártállam cenzúrájától szabaduló párizsi Magyar Intézet igazgatója felkért, tartsak bevezető ismertetőt Miklósról, akivel aztán, tolmács segítségével, kerekasztal-beszélgetést rendezünk. A másik magyar kérdező szerepét fordítója, Kassai György vállalta, francia részről pedig Christian Salmon és Danièle Sallenave, a nanterre-i egyetem docensnője lett kiszemelve, aki akkor már sokat és inkább színesen, mint elmélyülten írt a felszabaduló közép-európai országok kultúrájáról. Ő elevenen „tálatlalt” volna az ünnepeltet, ám az utolsó percben lemondta részvételét. Márpedig Mézőly

Miklóst elsősorban francia közönségnek akartuk bemutatni; a szemléltető idézetek is fordításban hangzottak el feleségem tolmácsolásában. Kulturált hallgatóságot célozva meg azt fejtegettem, hogy Mészölyt lehet köszönteni mint politikai ellenállót, de az ilyen időszerűség általában kérészetű; maradandó viszont Mészöly esetében műveinek eredetisége, világának vonzereje, az a jellegzetes közérzet, amelyet a kíméletlenség és az eldöntetlenség stílusfogásaival az olvasókban felkelt. A kép és a szó feszült viszonyát elemezve próbáltam a szerző időszerűségében rejlő egyetemességre felhívni a figyelmet. Szóval szépírói babérokkal öveztem homlokát, a közügyekben buzgólkodó, gerinces ellenálló árnyékban maradt. Pár nappal később Jacques Lang, a kulturális ügyek minisztere adott fogadást a „közép-európai” íróknak. Onnan lelépve záróráig ültünk egy kávéházban; többek között terveiről faggattam. Váratlanul olyasmit jelentett ki igen határozottan, hogy az irodalom sokkal lényegesebb, mint a politika.

Alaposabban kidolgozva megírtam ezt a beszédet magyarul is. „Képiró, képolvasó” címmel megjelent a *Jelenkor* 1991. januári számában, aztán bekerült a Miklós hetvenedik születésnapjára készült emlékkönyvbe. Élesen fogalmazva azt fejtegettem, hogy politikai értelemben nem tudom elfogadni egy önjelölt esszéírótól a többes szám első személy folytonos használatát, esztétikai és lélektani értelemben viszont teljesen jogosnak tartom a szépíró Mészöly esetében, hiszen poétikája azt várja el, hogy az olvasó képzeletileg és gondolatilag kiegészítse a szerző által kilátásba helyezett, ám rendszeresen el is bizonytalanított megismerési lehetőségeket. És hangsúlyoztam, a kép és beszéd versengésébe sodródott századfordulón mennyire időszerű az irodalmi kommunikáció gondjait görgető próza, mennyivel időszerűbb, mint a nemzet ügyeiben eligazítani iparkodó tanító-mesterkedés. Azt hittem, ennél ékesszólóbban nem hódolhatok Miklós írásművészetének, s így minden balsejtelem nélkül léptem hozzá valamelyik könyvhéten. Ült a Vörösmarty tér napos oldalán, úgy emlékszem, Bokros Lajossal egy asztalnál. Mikor meglátott, felütötte hófehér üstökét és rám ripakodott: Kérlek szépen, úgy értesültem, te nem szereted az én politizálásomat. Próbáltam magyarázni, hogy ezt árnyalni kellene – nem lehetett elméleti síkra terelni a vitát. Teljesen Mészölyként meg volt szörnyen sértve.

Miért is gáncsoskodtam? Nem elég azt mondanom, hogy mindig is irodalompolitikai vesszőparipám volt a politikai irodalomtól, a bárdoktól, a vateszektől, az apostoloktól való idegenkedés. Úgy tartottam, a köz nevében prédikálók visszaélnék az írói eszközök érzelmi hatóerejével, s legyen ügyük bármilyen fennkölt vagy sorsdöntő, csak akadályozzák az ésszerű és világos közgondolkodást. Szóval károsak. Azzal is, hogy az irodalom tengernyi gazdagságát, a szöveg kimeríthetetlen erőterét és megszámlálhatatlan csodáját az ideológiai mankó szerepére korlátozzák. Csak hát éppen Miklóssal kapcsolatban igazságos-e ilyesmit hánytorgatni? Éppen vele szemben, aki íróként nem csupán a modernitás gazdagságát, magasfeszültségű erőterét, az újítás nyelvi csodáit hozta létre, de állandóan érezte, hogy a hitvallások megfogalmazhatatlanok, és emiatt az író sem tölthet be szellemi vezér szerepet. Nem éppen ez tette-e zavaróan jellegzetessé az ő tartását? Ő lehetett volna a nagy író-pedagógus példaképek jogfolytonosa, ha ismer olyan bizonyosságot, amit taníthat. E jelentés híján annak a hiányérzetes, jelenkori romantikának lett képviselője, amely abban reménykedik, hogy kiharcolhat egy új transzcendenciát, oroszlánrészt vállalva egy új abszolútumot hordozó új vallás alapításában. E létrehozandó valaminek a nevében aztán az író lépten-nyomon be is avatkozik a társadalom ügyeibe, szót kér a közösség rendszabályozásában.

Nem mondható, hogy ebben a távlatban Miklós nem álmodott vezérségről. De ha csupán ettől az én szememben naiv törekedésétől idegenkedem, nekiállok-e annyiszor és olyan szorgalmasan akadémizálni? Ahogy utólag elnézem, többről, bonyolultabbról volt szó. Arról, amit úgy kell megfogalmaznom, hogy amikor Miklóshoz Budapesten betoppantam, azt éreztem, valamiképpen hazaérkeztem. Visszataláltam nála az elvesztett, leszázalékolt,

szándékaitól megfosztott országhoz, és házigazdámmal beszélgetve egyszer csak az a meggyőződésem támadt, hogy a magyar szellemi élet keresi a kiutat és képes a maga erejéből európai szinten talpra állni. Szóval a magánemberben a jobb sorsért küzdő Magyarország megtestesítője, egy testet öltött közösségi eszme töltött el örömmel és reménnyel. Mert megőrizte a teljes személyesség látszatát és vonzerejét. Feltehetően e kettősség növesztette külföldön is széles hálózattá a Miklós körül szövődő baráti szálak sokaságát. Akit vonzott az ő egyénisége, annak mind nyújtotta ő az otthonra találás természetes, derűs meghittségét. Azt hiszem, az én kötözködésemnek is az a lényegesebb motívuma, hogy az ember varázsát az ő esetében nem tudtam elválasztani az író célkitűzéseitől. Így történhetett, hogy amikor az íróban egyre több szót kért az én kételkedő természetemet ingerlő apostolkodás, elfordulás helyett mellészegődtem az ördög prókátorának kihívásával, arra várva titokban: lesz egyszer mégis egy nyomós érve, amivel meggyőzhet.

Móser Zoltán portréja

APOKRIF TÖRTÉNET

„Anyám állítja, hogy a régi előszobánkban sose volt jégszekrény,
Kálmán bácsi nem támaszthatta oda a brácsáját. Nem tudom. (...)
Tényleg nem tudom.”

(M. M.: Nyomozás)

Amikor tavaly januárban Mészöly Miklós nyolcvanadik születésnapját köszöntő írás megjelentetésére kaptam lehetőséget a pécsi napilaptól, töprengeni kezdtem, vajon hogyan lehetne a megszabott szűk terjedelemben valami lényegit mondani az íróról a lap olvasóinak. Először úgy gondoltam, feltétlenül föl kell sorolnom azokat a biográfiai, illetve irodalomtörténeti mozzanatokot, amelyek őt Péccsel összekötötték, kezdve Várkonyi Nándorral és a Sorsunkkal való kapcsolatától az 1948-ban itt megjelent első kötetén, a *Vadvizeken*, aztán a hatvanas évek eleji Jelenkoron, Tüskés Tibornak elsősorban az ő szövegei, s főképpen *Az ablakmosó* közlése miatti menesztésén át egészen a Szederkényi Ervin-féle Jelenkorban a hetvenes évektől betöltött meghatározó jelenlétéig, esetleg még tovább. Azt is tudtam azonban, hogy van egy történetem, amit nem hallgathatok el, mert az minden népszerűsítő-ismeretterjesztő szándéknál elevenebben és valóságosabban képes bemutatni, vagy inkább kicsiben „modellezni” a mészölyi jelenséget. Persze, kiderült, az írást a felére kell meghúzni, így aztán ez maradt belőle:

„Mészöly Miklós – a kortárs magyar irodalom legidősebb nagymestere – nyolcvanéves. De nem egy új irodalomtörténeti arcképpel szeretném szaporítani a terjedelmes Mészöly-recepciót, csak egy apró, tőle hallott történettel.

...Talán 1995-ben lehetett, amikor egyik kötetének dedikálására Pécsre érkezett. Valami különös véletlen folytán a Széchenyi tér és a Jókai tér közé, a Művészetek Háza bejárata elé szinte egyszerre érkezett a három lehetséges irányból (a két tér és az Apáca utca felől) négy ember: az általam kísért Mészöly, valamint Tüskés Tibor és Márton László. Az üdvözlések után Mészöly azonnal belekezdett abba a történetbe, aminek bizonyos részletei már elhalványultak az emlékezetemben, de máig erős hatással van rám. Valahogy így hangzott:

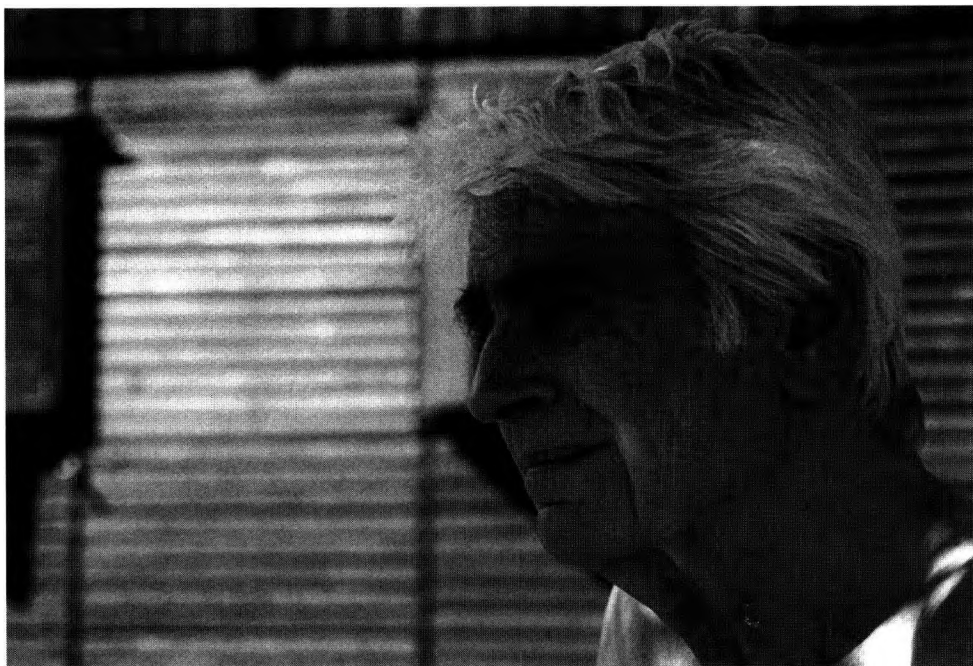
»Szóval a Sipőcz-patika előtt állunk, aminek a nagynéném volt a gyógyszerésze '45 környékén. Itt laktak az Apáca utcában, és amikor én hazaszöktem a frontról, Szekszárdról elgyalogoltam Pécsre hozzájuk. Ott bujkáltam náluk, a nagynéném erősen vallásos volt, egyszerűen nem félt az oroszoktól. Napközben – mivel abban a házban laktak, ahol ókeresztény emlékeket találtak – egy süket baráttal kártyáztam egész nap, de mindig tartani kellett attól, hogy jön a patrul, a katonai őrzőjárat. Ilyenkor nekem be kellett feküdnöm az ókeresztény szarkofágba. Hosszú ideig ment ez így, nem bírtam már tovább a bezárt-ságot, elhatároztam, hogy kimegyek a városba. Úgy gondoltam, a színház lesz a legalkalmasabb hely, a sok ember közt elvegyülök, meg már az unalomtól is majdnem megbondultam előtte. Sötét szemüveget tettem fel, senki nem ismert rám, aztán a színházban nyugodtan elfoglaltam a helyemet. Már jócskán túl voltunk a kezdési időponton, de az előadás csak nem kezdődött. Nem értettem azt sem, miért van az első két sor teljesen üresen hagyva. Aztán egyszer csak beözönlött egy csomó egyenruhás, orosz meg bolgár tisztak a fegyveres kíséretükkel... Ők is jöttek megnézni az előadást. Nem szoktam félni,

de akkor kivert a víz. Ott álltak ugyanis az örök az ajtóknál. Így kellett végigülnöm az első felvonást, aztán a szünetben a tömeggel kifelé sodródtam, és inkább gyorsan visszamásztam az ókeresztény szarkofágomba.«

Mielőtt azonban a szöveg megjelent volna, és mivel bizonytalan voltam a történet elhangzása után több mint öt évvel, vajon melyik római sírépítményről is beszélhetett, megkerestem egy régészt és egy helytörténészt is a rankei kérdéssel, „hogyan is történt valójában”. Meglepődve hallottam, hogy az Apáca utcában csak 1958-ban találtak efféle leleteket. 1945 elején, abban az időben, amikor Mészöly történetének játszódnia kellett, legfeljebb a közelben, de nem az utcában lévő, már feltárt sírépítmények jöhetnek szóba.

Amikor felhívtam telefonon a történet másik két tanúját, Tüskés Tibor csak halványan emlékezett az általam felelevenítettekre, Márton László viszont, aki naplójába is lejegyezte az esetet, azonnal megerősítette, nem álmodtam, szinte minden részlet stimmel, csak az ókeresztény sír- vagy szarkofág-motívumot nem tudja visszaigazolni. Én viszont – bár csak az emlékezetemre támaszkodhattam – tudtam, hogy a jellegzetesen mészölyi szó, a *patrul* holtbiztosan őrizte meg agyamban a rá következő cselekményepizódot, a rejtekezést a sírban. (Arra már nem vennék mérget, hogy a poentírozó befejezés, azaz a visszamenekülés a sírba, vajon nem az én emlékezetem történetalakító működésének terméke-e, mindenesetre így emlékezem.)

Magyarázatot azóta sem találtam, és bár sokaknak elmeséltem már, akik hozzá közel álltak, a sztorit senki nem ismerte, írásaiban sincs nyoma. Nem tudom tehát, hogy életről vagy irodalomról szól-e ez a történet, vagy épp arról a sajátos elegyéről e kettőnek, ami annyira egyedivé teszi a mészölyi imaginációt... Gyanítom, ennél többet, pontosabban már nem is tudok meg róla.

Kisorosziban 1994 júliusában

Szerzőinkről

- PARTI NAGY LAJOS (1953), Budapesten él, költő, író. Legutóbbi kötete: *Hősöm tere* (Magvető, 2000).
- TOLNAI OTTÓ (1940), Palicson él, költő, író. Legutóbbi kötete: *Balkáni babér* (Jelenkor, 2001).
- DARVASI LÁSZLÓ (1962), Budapesten él, író. Legutóbbi kötete: *Szerezni egy nőt* (Jelenkor, 2000).
- LÁNG ZSOLT (1958), Marosvásárhelyen él, író, a Látó című folyóirat szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* (Jelenkor, 1997).
- BALLA ZSÓFIA (1949), Budapesten él, költő. Legutóbbi kötete: *Spirituoso* (Jelenkor–Lettre, 1999).
- KÓS LAJOS (1924), Pécsen él, bábművész, a pécsi Bóbita Bábszínház alapítója. Kötete: *A Bóbita* (Pannónia, 1993).
- VERES PÉTER (1897–1970), író, politikus, a népi írók körének meghatározó személyisége.
- SZEDERKÉNYI ERVIN (1934–1987), szerkesztő, irodalomtörténész, 1964-től haláláig a Jelenkor főszerkesztője.
- THOMKA BEÁTA (1949), Pécsen él, irodalomtörténész, Mészöly-kutató (monográfiája: *Mészöly Miklós*, Kalligram, 1995). Legutóbbi kötete: *Beszél egy hang* (Kijarat, 2001).
- TANDORI DEZSŐ (1938), Budapesten él, költő, író, műfordító. Legutóbbi kötete: *A holló megváltása* (Ister, 2001).
- MIKOLA GYÖNGYI (1966), Szegeden él, kritikus, az Üzenet című folyóirat szerkesztője.
- SZOLLÁTH DÁVID (1975), Pécsen él, a PTE BTK Irodalomelméleti Tanszékének hallgatója.
- SÁNDOR IVÁN (1930), író, kritikus, Budapesten él. Legutóbbi kötete: *A másik arc* (Tiszatáj Könyvek, 2001).
- TÜSKÉS TIBOR (1930), kritikus, irodalomtörténész, 1960 és 1964 között a Jelenkor főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Az édenalapító. Írások Németh Lászlóról.* (Pannónia Könyvek, 2001).
- NAGY BOGLÁRKA (1967), Pécsen él, kritikus, a Jelenkor szerkesztője.
- KARÁTSON ENDRE (1933), Párizsban él, író, irodalomtörténész. Legutóbbi kötete: *Első személyben* (Jelenkor, 2001).
- ÁGOSTON ZOLTÁN (1966), Pécsen él, kritikus, a Jelenkor főszerkesztője.

Kedves Jelenkor-olvasó!

Kérjük, hogy személyi jövedelemadójának egy százalékával támogassa a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, rendelkezzen a következő adószám javára:

18308884-2-02
Jelenkor Alapítvány